

**Міністерство освіти і науки України
Мукачівський державний університет**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

УДК 334.012.23:[338.4853:640.412:640.432](043.5)

ІЛЬТЬО ТЕТЯНА ІВАНІВНА

ДИСЕРТАЦІЯ

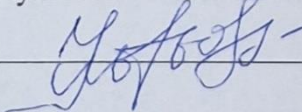
**Розвиток і підтримка підприємництва у сфері рекреації
та готельно-ресторанного бізнесу**

Спеціальність 076 «Підприємництво, торгівля та біржова діяльність»

Галузь знань 07 «Управління та адміністрування»

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

 Тетяна ІЛЬТЬО

Науковий керівник: Ольга МІЛАШОВСЬКА, доктор економічних наук,
професор

Мукачево, 2022

АНОТАЦІЯ

Ільтьо Т. І. Розвиток і підтримка підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 076 «Підприємництво, торгівля та біржова діяльність». Мукачівський державний університет, Мукачево, 2022.

Дисертація присвячена науковому обґрунтуванню та розробці теоретичних положень і практичних рекомендацій щодо забезпечення розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу.

Теоретичну основу формують теоретико-методичні аспекти дослідження підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу, у яких обґрунтовано концептуальні засади розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу; визначено складові та обґрунтовано особливості інституційного середовища підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу; окреслено методичні основи оцінки ефективності розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу.

Визначено, що сфера рекреації та готельно-ресторанного бізнесу – це сукупність туристично-рекреаційних ресурсів, елементів інфраструктури та відносин, що виникають у процесі використання вільного часу для оздоровчої, пізнавальної, спортивної, культурно-розважальної діяльності людей. Змістове навантаження поняття «сфера рекреації та готельно-ресторанного бізнесу» сформовано за трьома основними аспектами: функціонально-галузевим, територіальним та організаційно-управлінським.

Шляхом узгодження змістового навантаження понять «підприємництво» та «сфера рекреації та готельно-ресторанного бізнесу» уточнено та осучаснено зміст поняття «підприємництво у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу». Підприємництво у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу визначено як процес створення економічної та соціальної вартості шляхом

об'єднання сукупності туристично-рекреаційних ресурсів, елементів інфраструктури та відносин, що виникають у процесі забезпечення підтримки і відновлення здоров'я, духовного, фізичного і культурного розвитку рекреанта, задоволення його історико-культурних, інтелектуальних та інших потреб.

Встановлено, що інституційне середовище підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу – це сукупність соціально-економічних, організаційно-економічних, техніко-економічних та інституційно-економічних відносин у процесі створення та надання послуг, спрямованих на забезпечення та відновлення здоров'я, задоволення історико-культурних, інтелектуальних потреб, підтримання духовного і фізичного розвитку особи, нормальної життєдіяльності споживачів. До категорії формальних інститутів інституційного середовища підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного (інститутів примусу, які передбачають правову відповідальність) віднесено політичні та юридичні інститути, а також економічні інститути. До категорії неформальних інститутів віднесено культурні традиції та цінності, що існують у суспільстві; традиції взаємодії підприємництва та влади; традиції ведення бізнесу; довіра; корупція; релігія; ментальність.

Визначено, що задля досягнення критерію ефективності, всі інститути, які задіяно до формування інституційного середовища підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу повинно бути спрямовано на максимізацію та покращення якісних характеристик задоволення відповідних суспільних потреб.

Запропоновано класифікацію основних ознак економічної ефективності за наступними критеріями: рівнями оцінювання (на рівні економічної системи; на рівні суб'єкту підприємництва; на рівні споживача); стадіями досягнення бажаного результату (ефективність розподілу; продуктивна (виробнича) ефективність; ресурсна (технологічна) ефективність; соціальна ефективність; інституціональна ефективність; цільова ефективність (результативність); народногосподарська ефективність); характером здійснюваних витрат (ресурсна ефективність; ефективність витрат); видами господарської діяльності (ефективність виробничої діяльності; ефективність торговельної діяльності;

ефективність банківської діяльності; ефективність страхової діяльності тощо); умовами оцінювання (реальна; розрахункова; умовна); метою визначення (абсолютна; порівняльна); ступенем збільшення ефекту (первісна; мультиплікаційна); впливом чинників зовнішнього середовища (X-ефективність; Y-ефективність); часовою ознакою (статична ефективність; динамічна ефективність).

Оцінювання ефективності розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу доцільно здійснювати шляхом побудови динамічних рядів показників: кількість суб'єктів господарювання (КСГ); кількість зайнятих працівників (КЗП); витрати на персонал (ВП); обсяги реалізації послуг (ОРП); чистий прибуток (ЧП).

Критерію ефективності відповідає така залежність між динамікою обраних показників: $1 < t(\text{КСГ}) < t(\text{ЧЗП}) < t(\text{ВП}) < t(\text{ОРП}) < t(\text{ЧП})$, де $t(\text{КСГ})$ – темп росту показника кількості суб'єктів господарювання; $t(\text{ЧЗП})$ – темп росту показника чисельності зайнятих працівників; $t(\text{ВП})$ – темп росту показника витрат на персонал; $t(\text{ОРП})$ – темп росту показника обсягу реалізованих послуг; $t(\text{ЧП})$ – темп росту показника чистого прибутку.

Запропоновану методику оцінювання застосовано для оцінювання ефективності розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу України та областей Карпатського економічного району.

За результатами оцінювання визначено, що для підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу України, найбільш ефективним за визначеними критеріями був 2019 рік: лише темп росту кількості зайнятих працівників та обсяг реалізованої продукції не відповідають оптимальним параметрам.

За результатами оцінювання ефективності розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу у Закарпатській області встановлено, що протягом 2016-2020 років критерія ефективності не досягнуто. Позитивною тенденцією розвитку сфери рекреації є зростання величини продуктивності праці у 2020 році.

Оцінювання ефективності розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу у Івано-Франківській області засвідчує, що тенденції зміни основних показників у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу Івано-Франківської області відповідають тенденціям розвитку всіх областей Карпатського економічного району. Проте, протягом 2016-2020 років критеріїв ефективності не досягнуто.

За результатами оцінювання ефективності розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу Львівської області протягом 2016-2020 рр. визначено, що найбільш наближений за параметрами ефективності до оптимального був 2019 рік. Він характеризується високими темпами росту основних параметрів, а чистий прибуток є найбільшим за період – 293 млн. грн.

За результатами оцінювання ефективності розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу Чернівецької області протягом 2016-2020 рр. можна зробити висновок, що найбільш наближений за параметрами ефективності до оптимального був 2018 рік. Він характеризується високими темпами росту основних параметрів ефективності та позитивним значенням чистого прибутку.

На основі статистичних даних, щодо розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу областей Карпатського економічного району, їх кореляційного аналізу щодо впливу на динаміку валового регіонального продукту областей району та подальшого економетричного моделювання, визначено залежності ВРП Карпатського економічного району від факторного параметру.

Запропоновано шляхи підвищення рівня ефективності розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу областей Карпатського економічного району: розроблено концептуальну модель збалансованого розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу Карпатського економічного району; запропоновано алгоритм побудови організаційно-економічного механізму забезпечення

збалансованого розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу.

Визначено, що збалансований розвиток підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу містить такі три основні складові: соціальна, економічна та екологічна (природоохоронна). Четвертим важливим елементом є формування відповідного інституційного середовища, як сукупності формальних та неформальних інститутів.

Запропонована концептуальна модель збалансованого розвитку підприємництва у сфері рекреації Карпатського економічного району містить основну концептуальну ідею (забезпечення розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу на основі дотримання принципів суспільно значимої результативності підприємництва, досягнення економічної ефективності та забезпечення екологічної сталості), мету (забезпечення інклюзивного розвитку підприємництва у сфері рекреації регіону та, на його основі, покращення якісних та кількісних параметрів розвитку Карпатського економічного району), визначених суб'єктів (внутрішні (споживачі та виробники послуг рекреації) та зовнішні (органи місцевого самоврядування; представники бізнес-структур, зацікавлених у розвитку сфери рекреації; населення регіону) стейкхолдери), принципи розвитку та підходи до організації управлінської діяльності (системний, процесний, функціональний, ситуаційний), основні завдання та очікуваний результат (формування стійкого, адаптованого під сучасне мінливе середовище рекреаційного комплексу Карпатського економічного району).

В основу алгоритму побудови організаційно-економічного механізму забезпечення збалансованого розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу Карпатського економічного району закладено перехід до комплексного та поетапного формування управлінських рішень, спрямованих на розвиток підприємництва у досліджуваній сфері. Кожне прийняти управлінське рішення повинно ґрунтуватися на дослідженні поточних проблем та перспективних напрямів розвитку сфери рекреації та готельно-ресторанного бізнесу, обґрунтуванні та оцінювання основних критеріїв та

індикаторів збалансованого розвитку підприємництва, оцінюванні ефективності та результативності регуляторних заходів з боку органів загальнодержавного та регіонального управління.

Зазначений алгоритм, на нашу думку, повинен ґрунтуватися на результатах дослідження поточного стану розвитку сфери рекреації та готельно-ресторанного бізнесу регіону, з чітким визначенням позитивних та негативних його аспектів (підготовчий блок); визначенні глибинних причинно-наслідкових зв'язків між окремими параметрами розвитку сфери та існуючими економіко-політично-соціальними умовами сформованими в регіоні (аналітичний блок); розробкою дієвих та результативних інструментів регуляторного впливу на розвиток підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу, підпорядкованих досягненню поставленої мети (регуляторний блок).

Практичне значення полягає у розробці науково обґрунтованих теоретичних та методичних рекомендацій, які можуть бути використані у діяльності державних інституцій, зокрема органах державної, місцевої влади та органах місцевого самоврядування з метою створення умов для забезпечення збалансованого розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу Карпатського економічного району, зокрема: складові концепції збалансованого розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу Карпатського економічного району; підходи щодо формування концептуальної моделі збалансованого розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу; організаційно-економічний механізм забезпечення збалансованого розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу Карпатського економічного району.

Ключові слова: підприємництво, сфера рекреації та готельно-ресторанного бізнесу, послуга у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу, ефективність, оцінювання ефективності, критерії ефективності.

SUMMARY

Ilto T.I. Development and support of entrepreneurship in the field of recreation and hotel and restaurant business. – Qualifying scientific work on manuscript rights.

Thesis for obtaining the scientific degree of the Doctor of Philosophy in specialty 076 «Entrepreneurship, trade and exchange activity». Mukachevo State University, Mukachevo, 2022.

The dissertation is devoted to the scientific substantiation and development of theoretical provisions and practical recommendations for ensuring the development of entrepreneurship in the field of recreation and hotel and restaurant business.

The theoretical basis is formed by the theoretical and methodological aspects of the research of entrepreneurship in the field of recreation and hotel and restaurant business, which substantiate the conceptual foundations of the development of entrepreneurship in the field of recreation and hotel and restaurant business; the components of the institutional environment of entrepreneurship in the field of recreation and hotel and restaurant business have been determined and substantiated; methodical bases for assessing the effectiveness of entrepreneurship development in the field of recreation and hotel and restaurant business have been outlined.

It has been determined that the sphere of recreation and hotel and restaurant business is a set of tourist and recreational resources, infrastructure elements and relationships that arise in the process of using free time for health, cognitive, sports, cultural and entertainment activities of people. The content load of the concept of the "sphere of recreation and hotel and restaurant business" has been formed according to three main aspects: functional-industry, territorial and organizational-management.

By harmonizing the content load of the concepts "entrepreneurship" and "sphere of recreation and hotel-restaurant business", the content of the concept "entrepreneurship in the sphere of recreation and hotel and restaurant business" has been clarified and modernized. Entrepreneurship in the field of recreation and hotel and restaurant business is defined as the process of creating economic and social value by combining a set of tourist and recreational resources, infrastructure elements

and relationships that arise in the process of ensuring support and restoration of health, spiritual, physical and cultural recreationist's development, satisfaction of his or her historical, cultural, intellectual and other needs.

It has been established that the institutional environment of entrepreneurship in the field of recreation and hotel and restaurant business is a set of socio-economic, organizational and economic, technical and economic and institutional and economic relations in the process of creating and providing services aimed at ensuring and restoring health, satisfaction historical and cultural, intellectual needs, maintenance of spiritual and physical development of a person, normal life activities of consumers. Political and legal institutions, as well as economic institutions are included in the category of formal institutions of the institutional environment of entrepreneurship in the field of recreation and hotel and restaurant (institutions of coercion that provide for legal responsibility). The category of informal institutions includes cultural traditions and values that exist in society; traditions of interaction between entrepreneurship and government; business traditions; trust; corruption; religion; mentality.

It has been determined that in order to achieve the efficiency criterion, all institutes that are involved in the formation of the institutional environment of entrepreneurship in the field of recreation and hotel and restaurant business should be aimed at maximizing and improving the quality characteristics of meeting the relevant public needs.

The proposed classification of the main signs of economic efficiency is necessary according to the following criteria: assessment levels (at the level of the economic system; at the level of the business entity; at the level of the consumer); stages of achieving the desired result (distribution efficiency; productive (industrial) efficiency; resource (technological) efficiency; social efficiency; institutional efficiency; target efficiency (effectiveness); national economic efficiency); the nature of the costs incurred (resource efficiency; cost efficiency); types of economic activity (efficiency of production activity, efficiency of trade activity, efficiency of banking activity, efficiency of insurance activity, etc.); assessment conditions (real; calculated; conditional); for the purpose of definition (absolute; comparative); by the

degree of effect increase (primary; multiplicative); the influence of environmental factors (X-efficiency; Y-efficiency); time characteristic (static efficiency; dynamic efficiency).

It is expedient to evaluate the effectiveness of the development of entrepreneurship in the field of recreation and hotel and restaurant business by constructing a dynamic series of indicators: the number of economic entities (NEE); number of employed workers (NEW); personnel costs (PC); volumes of service implementation (VSI); net profit (NP).

The efficiency criterion corresponds to such a dependence between the dynamics of the selected indicators: $1 < t(\text{NEE}) < t(\text{NEW}) < t(\text{PC}) < t(\text{VSI}) < t(\text{NP})$, where $t(\text{NEE})$ – growth rate of the indicator of the number of economic entities; $t(\text{NEW})$ – the growth rate of the indicator of the number of employed workers; $t(\text{PC})$ – growth rate of personnel costs; $t(\text{VSI})$ – the growth rate of the indicator of the volume of service implementation; $t(\text{NP})$ – growth rate of the net profit indicator.

The suggested assessment methodology has been applied to assess the effectiveness of entrepreneurship development in the recreation and hotel-restaurant business of Ukraine and the regions of the Carpathian Economic District.

Based on the results of the evaluation, it has been determined that 2019 was the most effective year for entrepreneurship in the field of recreation and hotel and restaurant business of Ukraine according to the specified criteria: only the growth rate of the number of employed workers and the volume of products sold do not meet the optimal parameters.

According to the results of the evaluation of the effectiveness of the development of entrepreneurship in the field of recreation and hotel and restaurant business in the Transcarpathian region, it has been established that during the years 2016-2020 the criterion of efficiency was not reached. A positive trend in the development of the recreation sector is the growth of labor productivity in 2020.

The assessment of the effectiveness of the development of entrepreneurship in the field of recreation and hotel and restaurant business in Ivano-Frankivsk region confirms that the trends of changes in the main indicators in the field of recreation and hotel and restaurant business of Ivano-Frankivsk region correspond to the

development trends of all regions of the Carpathian Economic District. However, during 2016-2020, the efficiency criteria were not achieved.

According to the results of the evaluation of the effectiveness of the development of entrepreneurship in the field of recreation and hotel and restaurant business of the Lviv region during 2016-2020, it has been determined that the year 2019 was the closest to the optimal in terms of efficiency parameters. It is characterized by high rates of growth of the main parameters, and the net profit is the largest for the period, mainly UAH 293 million.

According to the results of the evaluation of the effectiveness of the development of entrepreneurship in the field of recreation and hotel and restaurant business of the Chernivtsi region during 2016-2020, it can be concluded that the year 2018 was the closest to the optimum in terms of efficiency parameters. It is characterized by high growth rates of the main efficiency parameters and a positive value of net profit.

On the basis of statistical data on the development of entrepreneurship in the field of recreation and hotel and restaurant business of the regions of the Carpathian Economic District, their correlation analysis regarding the impact on the dynamics of the gross regional product of the regions of the Carpathian Economic District and further econometric modeling, the dependence of the GRP of the Carpathian Economic District on the factor parameter has been determined.

Ways to increase the level of efficiency of entrepreneurship development in the field of recreation and hotel and restaurant business in the regions of the Carpathian Economic District have been suggested: a conceptual model of balanced development of entrepreneurship in the field of recreation and hotel and restaurant business of the Carpathian Economic District has been developed; an algorithm for building an organizational and economic mechanism for ensuring balanced development of entrepreneurship in the field of recreation and hotel and restaurant business has been proposed.

It has been determined that the balanced development of entrepreneurship in the field of recreation and hotel and restaurant business includes the following three main components: social, economic and ecological (nature protection). The fourth

important element is the formation of the appropriate institutional environment, as a set of formal and informal institutions.

The suggested conceptual model of the balanced development of entrepreneurship in the field of recreation of the Carpathian Economic District contains the main conceptual idea (ensuring the development of entrepreneurship in the field of recreation and hotel and restaurant business based on the principles of socially significant performance of entrepreneurship, achieving economic efficiency and ensuring environmental sustainability), the goal (ensuring inclusive development of entrepreneurship in the field of recreation of the region and, on its basis, improvement of the qualitative and quantitative parameters of the development of the Carpathian Economic District), defined subjects (internal (consumers and producers of recreation services)) and external (local self-government bodies; representatives of business structures interested in development of the sphere of recreation; the population of the region) stakeholders), principles of development and approaches to the organization of management activities (systemic, process, functional, situational), main tasks and expected results (formation of adapted to the modern, changing environment of the recreational complex of the Carpathian Economic District).

The basis of the algorithm for building an organizational and economic mechanism for ensuring the balanced development of entrepreneurship in the field of recreation and hotel and restaurant business of the Carpathian Economic District is the transition to the complex and step-by-step formation of management decisions aimed at the development of entrepreneurship in the researched area. Every managerial decision should be based on the study of current problems and prospective directions of development of the recreation and hotel and restaurant business, substantiation and evaluation of the main criteria and indicators of balanced development of entrepreneurship, evaluation of the effectiveness and efficiency of regulatory measures by state and regional management bodies.

The specified algorithm, in our opinion, should be based on the results of a study of the current state of development of the recreation and hotel and restaurant business in the region, with a clear definition of its positive and negative aspects (preparatory block); determination of deep cause-and-effect relationships between

individual parameters of the sphere's development and existing economic-political-social conditions formed in the region (analytical block); development of efficient and effective tools of regulatory influence on the development of entrepreneurship in the field of recreation and hotel and restaurant business, subjected to the achievement of the set goal (regulatory block).

The practical significance lies in the development of scientifically based theoretical and methodological recommendations that can be used in the activities of state institutions, in particular state, local authorities and local self-government bodies, with the aim of creating conditions for ensuring the balanced development of entrepreneurship in the field of recreation and the hotel and restaurant business of the Carpathian Economic District, in particular: components of the concept of balanced development of entrepreneurship in the field of recreation and hotel and restaurant business of the Carpathian Economic District; approaches to the formation of a conceptual model of balanced development of entrepreneurship in the field of recreation and hotel and restaurant business; organizational and economic mechanism for ensuring balanced development of entrepreneurship in the field of recreation and hotel and restaurant business of the Carpathian Economic District.

Keywords: entrepreneurship, sphere of recreation and hotel-restaurant business, service in the sphere of recreation and hotel and restaurant business, efficiency, efficiency evaluation, efficiency criteria.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації

1. Гоблик-Маркович, Н. М. Інформаційна безпека в готельно-ресторанному господарстві / Н. М. Гоблик-Маркович, Д. І. Молнар, Т. І. Ільтьо // Економіка та суспільство : електронний науковий фаховий журнал. – Мукачево, 2017. – №8. – С.116-120. – [Фахове видання] [Електронний ресурс] [Збірник проіндексовано] [Index Copernicus].
https://economyandsociety.in.ua/journals/8_ukr/20.pdf
2. Хаустова, К. М. Формування продуктової стратегії підприємств готельного бізнесу в умовах ринкових змін / К. М. Хаустова, М. В. Чорій, Т. І. Ільтьо // Науковий вісник Полісся : науковий економічний журнал. – Чернігів : ЧНТУ, 2020. – №1(20). – С.43-48. – [Копія] [Фахове видання] [Журнал проіндексовано Copernicus]. <http://nvp.stu.cn.ua/article/view/216196>
3. Аналіз розвитку готельно-ресторанного бізнесу України в контексті сучасних викликів / О. І. Мілашовська, Т.І. Ільтьо // Бізнес Інформ : науковий журнал. – Харків, 2021. – №6. – [Фахове видання] [Журнал проіндексовано] [Index Copernicus]. https://www.business-inform.net/article/?year=2021&abstract=2021_6_0_151_156
4. Ільтьо, Т.І. Концептуальна модель збалансованого розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу Карпатського економічного району / Т.І. Ільтьо // Міжнародний науковий журнал "Інтернаука". Серія: "Економічні науки". - 2022. - №7. [Фахове видання] [Електронний ресурс] <https://doi.org/10.25313/2520-2294-2022-7-8205>

Опубліковані праці апробаційного характеру

5. Чорій, М. В. Застосування QR-кодування в розвитку туристичної галузі регіону / М. В. Чорій, Т. І. Ільтьо // Управління економічними процесами: сучасні реалії і виклики : тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (22-23 березня 2017 р.) / Відповідальний за випуск В.Ф. Проскура. – Мукачево : РВВ МДУ, 2017. – С.218-220.

6. Ільтьо, Т. І. Перспективність розвитку дитячої анімації на Закарпатті / Т. І. Ільтьо, М. В. Чорій // Сучасні тенденції розвитку науки і освіти в умовах поглиблення євроінтеграційних процесів : збірник тез доповідей Всеукраїнської науковопрактичної конференції (17-18 травня 2017 р.) / Гол.ред. Т.Д. Щербан. – Мукачєво : РВВ МДУ, 2017. – С.316-318.

7. Ільтьо, Т. І. Зміст стратегічного управління у готельному господарстві / Т. І. Ільтьо // Перспективи розвитку готельно-ресторанної індустрії України: теорія, практика, інновації розвитку [Електронний ресурс] : тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції (21 березня 2018 року). – Мукачєво : РВВ МДУ, 2018. – С.15-17. Режим доступу: <https://msu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/04/%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B0%D0%BB%D0%B8-%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D1%972018-pdf.pdf>

8. Гоблик-Маркович, Н. М. Покращення привабливості Закарпатської області шляхом розвитку сфери гостинності / Н. М. Гоблик-Маркович, Т. І. Ільтьо // Туризм і рекреація: наука, освіта, практика [Електронний ресурс] : збірник тез доповідей (м.Мукачєво, 24 квітня 2018 р.) / гол. ред. Т.Д. Щербан. – Мукачєво : РВВ МДУ, 2018. – С.64-67. Режим доступу: <https://msu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/06/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%9F%D0%94%D0%A4-ilovepdf-compressed.pdf>

9. Гоблик-Маркович, Н. М. Привабливість готельної індустрії України для міжнародних інвесторів / Н. М. Гоблик-Маркович, Т. І. Ільтьо // Реалії та перспективи розвитку індустрії гостинності в умовах інтеграційних процесів [Електронний ресурс] : тези доповідей всеукраїнської науково-практичної конференції(м. Мукачєво, 26 березня 2019 р.). – Мукачєво : МДУ, 2019. – С. 11-13. Режим доступу: <http://dspace.msu.edu.ua:8080/jspui/handle/123456789/7880>

10. Ільтьо, Т. І. Електронні замки в сучасній системі безпеки готелів / Т. І. Ільтьо, Я. І. Козар // Реалії та перспективи розвитку індустрії гостинності в умовах інтеграційних процесів [Електронний ресурс] : тези доповідей III Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції(м. Мукачєво, 25

березня 2020 р.). – Мукачєво : МДУ, 2020. – С. 42-44. Режим доступу:
<https://knute.edu.ua/file/NjY4NQ==/57cc77f413ca254e25a15f9b8b8cb653.pdf>

*Опубліковані праці, які додатково відображають наукові результати
дисертації*

11. Мілашовська, О. І. Проблеми та перспективи становлення брендингу малих міст України / О. І. Мілашовська, Т. І. Ільтьо // Інноваційна економіка : всеукраїнський науково-виробничий журнал. – Тернопіль : СМП "ТАЙП", 2013. – №6(44). – С.16-18. – [Фахове видання] [Копія].

12. Choriy, M. V. The role of internet marketing in choosing tourist destination / M. V. Choriy, T. I. Ilyto // Актуальні проблеми економіки : науковий економічний журнал / гол. ред. М.М. Єрмошенко. – К. : ТОВ "Наш формат", 2013. – №12. – Р.300-307. – [Фахове видання] [Журнал проіндексовано] [Scopus].

13. Ільтьо, Т. І. Перспективи розвитку національного туризму в умовах кризових явищ / Т. І. Ільтьо // Вісник ХНАУ. Серія "Економічні науки" : збірник наукових праць / гол. ред. О.В. Олійник. – Харків : ХНАУ, 2015. – №3. – С.96-102. – [Фахове видання] [Копія].

14. Ільтьо, Т. І. Розвиток та впровадження анімаційної діяльності в готельному господарстві на українському і світовому ринках / Т. І. Ільтьо // Глобальні та національні проблеми економіки : електронне наукове видання. – Миколаїв, 2015. – Вип.6. – С.174-178. – [Фахове видання] [Копія].

15. Гоблик-Маркович, Н. М. Аналіз динаміки та актуальних проблем розвитку сфери туризму / Н. М. Гоблик-Маркович, Т. І. Ільтьо // Міжнародний науковий журнал "Освіта і наука" / гол.ред. Т.Д. Щербан, заст. гол. ред. J. Piwowarski, В.В. Гоблик. – Мукачєво-Ченстохова : РВВ МДУ; Академія ім. Я. Длугоша, 2018. – № Вип. 24(1). – С.16-22. – (Index Copernicus, ResearchBib, SJIF/Inno-Space, CiteFactor, Infobase Index, DRJI, Turkish Education Index.).

ЗМІСТ

ВСТУП	18
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПІДПРИЄМНИЦТВА У СФЕРІ РЕКРЕАЦІЇ ТА ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННОГО БІЗНЕСУ	28
1.1. Концептуальні засади розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу	28
1.2. Інституційне середовище підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу в концепції збалансованого розвитку	45
1.3. Методичні основи оцінки ефективності розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу	56
Висновки до першого розділу	76
Список використаних джерел до першого розділу	78
РОЗДІЛ 2. ОЦІНКА СТАНУ ТА ЕФЕКТИВНОСТІ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦТВА У СФЕРІ РЕКРЕАЦІЇ ТА ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННОГО БІЗНЕСУ	86
2.1. Регіональні аспекти оцінки стану та ефективності розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу в Україні.	86
2.2. Оцінка ефективності розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу Карпатського економічного району	102
2.3. Оцінка впливу підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу на соціально-економічний розвиток регіону	128
Висновки до другого розділу	134
Список використаних джерел до другого розділу	136
РОЗДІЛ 3. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗБАЛАНСОВАНОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦТВА У СФЕРІ РЕКРЕАЦІЇ ТА ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННОГО БІЗНЕСУ	143
3.1. Концептуальна модель збалансованого розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу Карпатського економічного району	143
3.2. Організаційно-економічний механізм збалансованого розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу Карпатського економічного району	157
Висновки до третього розділу	181
Список використаних джерел до третього розділу	184
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	187
ДОДАТКИ	194

ВСТУП

Актуальність дослідження. На сьогоднішній день Україна посідає одне з провідних місць в Європі за рівнем забезпеченості унікальними природно-кліматичними, рекреаційними та історико-культурними ресурсами, достатніми для задоволення попиту не тільки вітчизняних споживачів, а й здатними генерувати значний інтерес іноземних туристів.

Сфера рекреації та готельно-ресторанного бізнесу України спроможна забезпечити попит на рекреаційні та туристичні послуги, безпечне та комфортне для життя і здоров'я середовище, створити всі необхідні умови для реалізації права на відпочинок та свободу пересування.

Міжнародні та вітчизняні джерела засвідчують, що Україна наразі використовує менше третини наявного туристичного й рекреаційного потенціалу. Саме розвиток підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу може стати одним з напрямів підвищення рівня конкурентоспроможності національної економіки, пожвавлення ділової активності в країні, якості життя та рівня людського розвитку, виступити стимулом для розвитку суміжних галузей (транспорту, торгівлі, зв'язку, будівництва тощо).

Проте, в українській економіці існують системні проблеми, без вирішення яких неможливим є забезпечення розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу:

- нестабільна ситуація в країні, внаслідок агресії з боку росії, що призвело до суттєвого зменшення попиту як з боку вітчизняних, так і з боку іноземних споживачів;
- відсутність зацікавленості з боку місцевих органів управління у стимулюванні розвитку сфери, недооцінювання ролі підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу в наповненні місцевого й державного бюджету;

- нераціональне використання історико-культурної спадщини й довкілля, недостатня охорона історико-культурних пам'яток;
- низький рівень рекламної та роз'яснювальної діяльності на регіональному та загальнодержавному рівнях, з якими безпосередньо пов'язаний розвиток сфери рекреації та готельно-ресторанного бізнесу;
- недостатній рівень державної підтримки малого та середнього бізнесу.

Як наслідок, сфера рекреації та готельно-ресторанного бізнесу неспроможна забезпечити повноцінного виконання економічних, соціальних і гуманітарних функцій, не сприяє збереженню довкілля та культурної спадщини, наповненню бюджетів усіх рівнів, створенню робочих місць, збільшенню питомої ваги сфери послуг у структурі ВВП.

Подолання наявних системних проблем, створення передумов для забезпечення збалансованого розвитку сфери рекреації та готельно-ресторанного бізнесу має стати одним з пріоритетних напрямів забезпечення розвитку української економіки загалом та вагомою складовою у вирішенні питань підвищення якості життя населення.

Враховуючи вищенаведене, зростає роль теоретичних досліджень, спрямованих на пошук шляхів стимулювання розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу та обґрунтування новітніх підходів щодо підвищення рівня ефективності розвитку підприємництва у даній сфері.

Проблеми розвитку сфери рекреації та готельно-ресторанного бізнесу, як складової національної економіки досліджувалися такими вченими, як Антоненко І., Варипаєв О., Мальська М., Нечалюк Л., Опанащук Ю., П'ятницька Г., Писаревський І., Чепурда Л.; на регіональному рівні – Гоблик В., Колісник Г., Маслиган О., Мілашовська О., Музиченко-Козловська О., Пап В., Рутинський М., Стецюк О., Шандор Ф. Питання оцінювання тенденцій та перспектив розвитку сфери рекреації та готельно-ресторанного бізнесу здійснюється у працях Бейдик О., Комліченко О., Кузик С., Смаль І., Ткаченко Т., Хаустової К., Шелеметьєвої Т. та ін.

Нажаль, дослідженню тенденцій та перспектив розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу присвячено ще досить мало досліджень, що й зумовлює актуальність обраного напрямку дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертація виконана відповідно до тематичного плану науково-дослідних робіт, що виконуються в Мукачівському державному університеті в межах науково-дослідницької роботи «Діяльність готельно-ресторанних і туристичних підприємств регіону» (державний реєстраційний номер 0118U000854), «Економічний розвиток регіону на основі активізації підприємницької діяльності» (державний реєстраційний номер 0121U110019) та «Розвиток туризму та рекреації Закарпатської області в постковідний період» (державний реєстраційний номер 0121U112417). Особистий внесок автора полягає у дослідженні шляхів та напрямів підвищення ефективності розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу.

Мета і задачі дослідження. Мета дисертації полягає в теоретичному обґрунтуванні й розробленні науково-методичних та науково-практичних рекомендацій спрямованих на підвищення ефективності розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу.

Визначена мета зумовила розв'язання таких **завдань**:

- обґрунтувати концептуальні засади розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу;
- дослідити інституційне середовище підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу;
- обґрунтувати методичні основи оцінки ефективності розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу;
- визначити регіональні аспекти оцінки стану та ефективності розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу в Україні;
- здійснити оцінку ефективності розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу Карпатського економічного району;

– здійснити оцінку впливу підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу на соціально-економічний розвиток Карпатського економічного району;

– сформулювати рекомендації, спрямовані на побудову концептуальної моделі збалансованого розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу Карпатського економічного району;

– розробити організаційно-економічний механізм збалансованого розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу Карпатського економічного району.

Об’єкт дослідження – тенденції та перспективи розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу.

Предмет дослідження – шляхи та напрями підвищення ефективності розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу Карпатського економічного району.

Методи дослідження. Для розв’язання окреслених завдань використано такі методи: теоретичні – аналіз наукових джерел за темою дослідження, який дав змогу визначити об’єкт, предмет, мету й завдання дослідження; уточнити зміст та окреслити особливості поняття «підприємництво у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу»; метод економічного моделювання – для формування структурної моделі аналізу між динамікою обсягу реалізації послуг у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу та динамікою валового регіонального продукту; статистичні – методи математичної статистики для аналізу даних та визначення їхньої достовірності й математичної валідності; методи систематики – класифікації, типології та розроблення оцінних параметрів ефективності розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу; методи регіональної економіки – порівняльний метод та метод територіальних пропорцій. Використано конкретна наукові методи: порівняльно-економічний, класифікацій та таксономій, геопросторового аналізу – дослідження територіальних систем і структур. За допомогою фундаментальних постулатів теорії інституціоналізму визначено

основні інститути, які мають визначальний вплив на підвищення ефективності розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу.

Достовірність отриманих результатів дослідження аргументована методологічною обґрунтованістю базових наукових положень; аналізом численних наукових джерел, нормативно-правової бази та позитивними результатами, отриманими внаслідок упровадження матеріалів дисертації.

Інформаційна база дослідження сформована на матеріалах Державної служби статистики України; Головних управлінь статистики у Закарпатській, Львівській, Івано-Франківській та Чернівецькій обласних державних адміністраціях; Стратегіях розвитку Закарпатської, Львівської, Івано-Франківської та Чернівецької областей; нормативно-правових документах; літературних джерелах, результатах власних досліджень, спостережень.

Наукова новизна одержаних результатів досліджень полягає у вирішенні наукового завдання щодо удосконалення теоретико-методичних засад, обґрунтування практичних рекомендацій щодо підвищення ефективності розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу, а саме:

удосконалено:

– методичні основи оцінки ефективності розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу шляхом обґрунтування: мети – розробка рекомендацій прикладного характеру, спрямованих на забезпечення ефективного розвитку суб'єктів підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу, оцінювання впливу підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу на соціально-економічний розвиток регіону після врахування обмежень внутрішнього та зовнішнього середовища; моделей оцінювання (система оцінювання продуктивності для сфери послуг; збалансована система показників Каплана і Нортон; інтегрована система оцінювання ефективності; інтегроване оцінювання ефективності для малих фірм); складових системи оцінювання (кількість суб'єктів господарювання; кількість зайнятих працівників; витрати на персонал; обсяги реалізації послуг;

чистий прибуток); методів оцінювання (коефіцієнтний метод; параметричні методи; непараметричні методи);

– методичні підходи оцінювання ефективності розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу в Україні, шляхом уточнення показників оцінювання (кількість суб'єктів господарювання (КСГ); кількість зайнятих працівників (КЗП); витрати на персонал (ВП); обсяги реалізації послуг (ОРП); чистий прибуток (ЧП)), та визначення залежності між їх динамікою ($1 < t(\text{КСГ}) < t(\text{КЗП}) < t(\text{ВП}) < t(\text{ОРП}) < t(\text{ЧП})$):

– методичні підходи до оцінювання впливу підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу на соціально-економічний розвиток регіону шляхом застосування коефіцієнтів локалізації (спеціалізації, зосередження), які визначаються відношенням частки доданої вартості створеної у сфері послуг рекреації та готельно-ресторанного бізнесу до загального обсягу доданої вартості регіону до частки того ж виду економічної діяльності у доданій вартості в цілому по країні;

– складові концепції збалансованого розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу Карпатського економічного району шляхом обґрунтування змісту та критеріїв чотирьох її складових: соціальної (забезпечення суспільно значимої результативності підприємництва), економічної (забезпечення ефективності господарської діяльності підприємництва), екологічної (забезпечення здатності екосистеми до саморегулювання та самовідновлення) складових та інституційного середовища (сукупності формальних та неформальних інститутів);

– підходи щодо формування концептуальної моделі збалансованого розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу Карпатського економічного району шляхом обґрунтування: мети – забезпечення інклюзивного розвитку підприємництва у сфері рекреації регіону та, на його основі, покращення якісних та кількісних параметрів розвитку Карпатського економічного району; визначення суб'єктів – внутрішніх (споживачі та виробники послуг рекреації) та зовнішніх (органи місцевого самоврядування; представники бізнес-структур, зацікавлених у розвитку сфери

рекреації; населення регіону) стейкхолдерів; принципів розвитку (рівних можливостей; суспільної значимості економічної ефективності; екологічної збалансованості); підходів до організації управлінської діяльності (системний, процесний, функціональний, ситуаційний); завдання розвитку – забезпечення рівного доступу до споживання рекреаційних послуг усіх верств населення; розробка нових бізнес-процесів та диверсифікація рекреаційних послуг з метою забезпечення розвитку підприємництва в умовах кризових обмежень; сприяння збільшенню рівня зайнятості у сфері рекреації; формування ефективної моделі залучення стейкхолдерів до бізнес-процесів у сфері рекреації; забезпечення розвитку соціальної та логістичної інфраструктури з метою покращення якісних характеристик рекреаційних послуг. Це дозволило визначити очікуваний результат моделі збалансованого розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу Карпатського економічного району – формування стійкого, адаптованого під сучасне мінливе середовище рекреаційного комплексу Карпатського економічного району.

– складові алгоритму побудови організаційно-економічного механізму забезпечення збалансованого розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу Карпатського економічного району, шляхом виокремлення наступних його блоків: підготовчий блок (SWOT-аналіз сфери рекреації та готельно-ресторанного бізнесу; оцінювання потенціалу сфери рекреації та готельно-ресторанного бізнесу; визначення функціональної спеціалізації; моделювання різних варіантів розвитку), аналітичний блок (обґрунтування та оцінювання основних критеріїв та індикаторів збалансованого розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу; оцінювання ефективності та результативності регуляторних заходів з боку органів загальнодержавного та регіонального управління) та регуляторний блок (соціальні важелі, економічні важелі, екологічні важелі, нормативно-правові важелі, організаційно-адміністративні важелі).

одержали подальший розвиток: понятійно-категоріальний апарат за темою дослідження шляхом поглиблення наукового тлумачення сутності та економічного змісту таких понять як:

– послуга у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу – послуга, яка є кінцевим результатом діяльності у сфері задоволення рекреаційних потреб населення, спрямована на забезпечення підтримки і відновлення здоров'я, духовного, фізичного і культурного розвитку рекреанта, задоволення його історико-культурних, інтелектуальних та інших потреб;

– підприємництво у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу – процес створення економічної та соціальної вартості шляхом об'єднання сукупності туристично-рекреаційних ресурсів, елементів інфраструктури та відносин, що виникають у процесі забезпечення підтримки і відновлення здоров'я, духовного, фізичного і культурного розвитку рекреанта, задоволення його історико-культурних, інтелектуальних та інших потреб;

– інституційне середовище підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу – сукупність соціально-економічних, організаційно-економічних, техніко-економічних та інституційно-економічних відносин у процесі створення та надання послуг, спрямованих на забезпечення та відновлення здоров'я, задоволення історико-культурних, інтелектуальних потреб, підтримання духовного і фізичного розвитку особи, нормальної життєдіяльності споживачів.

Практичне значення полягає у розробці науково обґрунтованих теоретичних та методичних рекомендацій, які можуть бути використані у діяльності державних інституцій, зокрема органах державної, місцевої влади та органах місцевого самоврядування з метою створення умов для забезпечення збалансованого розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу Карпатського економічного району, зокрема: складові концепції збалансованого розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу Карпатського економічного району; підходи щодо формування концептуальної моделі збалансованого розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу;

організаційно-економічний механізм забезпечення збалансованого розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу Карпатського економічного району.

Розроблені теоретичні та методичні положення, логічно доведено до рівня конкретних пропозицій, придатних для впровадження в практику діяльності підприємств сфери гостинності. Деякі результати дисертаційного дослідження можуть бути використані в діяльності Закарпатської обласної державної адміністрації з метою підвищення рівня ефективності підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу (довідка впровадження № 01-09/234-1 від 08.08.2022 року). Практичні розробки наукового дослідження рекомендовані до впровадження в Мукачівській районній державній адміністрації для подальшої стратегії розвитку та підтримки підприємництва в територіальних громадах Мукачівського району (довідка про використання результатів дисертаційного дослідження № 02—14/485 від 15.07.2022 року). Окремі розробки автора прийняті для подальшого оцінювання діяльності санаторію «Карпатія» та формування рекомендацій щодо покращення показників його роботи (довідка про використання результатів дисертаційного дослідження № 50 від 25.01.2022 року).

Окремі теоретичні положення та методичні рекомендації, які було обґрунтовано в дисертації, використовуються в освітньому процесі Мукачівського державного університету при викладанні дисциплін «Конкурентноспроможність підприємств сфери гостинності», «Організація готельного господарства», «Організація ресторанного господарства» (довідка про впровадження № 2005 від 05.10.2021 року).

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні та прикладні результати, концептуальні положення й узагальнені висновки оприлюднено під час виступів із науковими доповідями та повідомленнями на пленарних і секційних засіданнях таких науково-практичних та науково-методичних конференцій різного рівня: міжнародних – Управління економічними процесами: сучасні реалії і виклики (м. Мукачево, 2017 р.); всеукраїнських – Сучасні тенденції розвитку науки і освіти в умовах поглиблення

євроінтеграційних процесів (м. Мукачево, 2017 р.); Перспективи розвитку готельно-ресторанної індустрії України: теорія, практика, інновації розвитку (м. Мукачево, 2018 р.); Туризм і рекреація: наука, освіта, практика (м. Мукачево, 2018 р.); Реалії та перспективи розвитку індустрії гостинності в умовах інтеграційних процесів (м. Мукачево, 2019 р.); Реалії та перспективи розвитку індустрії гостинності в умовах інтеграційних процесів (м. Мукачево, 2020 р.).

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПІДПРИЄМНИЦТВА У СФЕРІ РЕКРЕАЦІЇ ТА ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННОГО БІЗНЕСУ

1.1. Концептуальні засади розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу

На сьогоднішній день підприємництво, розвиток бізнесу та інновації є вагомим чинником забезпечення успіху у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу.

Глобалізаційні процеси, динамізм та швидка еволюція в цій сфері вимагають перегляду існуючих та формування нових підприємницьких підходів, які ґрунтуються на підвищенні рівня конкурентоспроможності підприємницької діяльності та її активізації. Ці підходи повинні базуватися на вдосконаленні теоретичних та практичних підходів до аналізу підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу, визначенні напрямів та меж застосування регуляторних заходів з боку державних інститутів, обґрунтуванні ролі даного сектору у розвитку окремих територій та регіонів.

Місце та роль підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу у забезпеченні соціально-економічного розвитку окремих територій, або окремих місцевих спільнот досить широко висвітлюється у міжнародних та вітчизняних економічних дослідженнях. У переважній більшості з них акцентується увага на активній участі підприємництва у забезпеченні збалансованого та динамічного розвитку світової, національної економіки та економіки окремих територій.

Розвиток підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу це важливий напрям покращення конкурентоспроможності національної економіки, підвищення її ефективності та ділової активності в країні, якості життя та рівня людського розвитку в країні, розвитку суміжних галузей (транспорту, торгівлі, зв'язку, будівництва тощо).

Саме тому, поглиблення теоретичних досліджень, спрямованих на оптимізацію змістового навантаження поняття «підприємництво у сфері

рекреації та готельно-ресторанного бізнесу» та обґрунтування новітніх підходів щодо практичних аспектів стимулювання розвитку підприємництва у даній сфері є необхідними та своєчасними.

Аналіз літературних джерел доводить, що поняття «підприємництво» є складним та багатоаспектним. Фундатором у формуванні змістового навантаження поняття «підприємець» історично вважається Дж. Б. Сей (1860), який стверджував, що «...підприємець видобуває економічні ресурси в районі з низьким рівнем продуктивності та вводить їх у зону з високою продуктивністю та врожайністю» [1]. Економіст вважав, що здійснення підприємницької діяльності передбачає управління не тільки процесом виробництва, а й працівниками, інноваціями, новими технологіями, ризиками тощо.

Сучасний етап дослідження поняття «підприємництво» багато економістів пов'язують з працею Й. Шумпетера «Теорія економічного розвитку» (1912 р.). Його концепція ґрунтувалася на поєднанні понять «підприємництво» та «інновації». Й. Шумпетер стверджував, що інновації є рушійною силою економічного прогресу, а підприємці є агентами змін в економіці. Підприємницька діяльність, як правило, розвиває нові комбіновані засоби виробництва, нові продукти, нові ринки, нові методи виробництва чи розподілу, нові джерела матеріалів або нові форми організації [2-3]. У цьому контексті підприємництво забезпечує поєднання кількох чинників: створення цінності для споживача; забезпечення результату для виробника; багатство для економіки, через створення робочих місць та розвиток інновацій.

У сучасній економічній літературі перелік чинників, які визначають зміст підприємницької діяльності є значно ширшим: інновації, визнання можливостей, управління ризиками, процес, ресурс, використання, додаткову вартість. Браун, Давідссон і Віклунд [4] припускають, що важливий вплив на підприємництво спричиняють культурні цінності. Вони стверджують, що «...визначальними чинниками є культурні та економічні».

Американський вчений професор Роберт Хизріч пропонує, на нашу думку, найкоротше визначення сутності підприємництва. Він розглядає його як «...процес створення чогось нового, що має вартість, а підприємця – як людину,

яка витрачає на це необхідний час і сили, бере на себе весь фінансовий, психологічний і соціальний ризик, одержуючи в нагороду гроші і задоволення досягнутим. Життя людини, яка вирішує розпочати власну справу, повне надій, розчарувань, занепокоєнь і наполегливої праці» [5].

Важливим стимулом та кінцевою метою здійснення економічної або будь-якої іншої діяльності визначається прибуток. «Підприємництво – це цілеспрямована діяльність із започаткування, підтримки та розвитку бізнесу, орієнтованого на отримання прибутку» [6].

Іншою характерною особливістю підприємництва, яка виділяється в сучасній економічній літературі є його участь у створенні доданої вартості: «Підприємництво – це сукупність форм поведінки, яка ініціює та керує перерозподілом економічних ресурсів і метою якого є створення вартості за допомогою цих засобів» [7].

З багатьох різноманітних існуючих визначень стає очевидним, що підприємництво є складним і насиченим явищем і є особливим підходом до створення багатства. Це підкреслює А. Моррісон «...підприємництво, за змістом, включає процес створення вартості шляхом об'єднання унікального пакету ресурсів для створення або використання ринкових можливостей» [8]. У цьому полягає певна важливість, яку надають підприємству, оскільки важливим є як створення вартості, так і використання ринків.

Вагомою є роль підприємства і у розвитку економічної системи. Так, Генрі, Хілл і Леїтч стверджують, що «...сприяння підприємству є необхідним не лише для оздоровлення економіки, але також є критичним для підтримки процвітання та створення нових робочих місць» [9]. Особливого значення ця функція підприємства відіграє для тих країн та регіонів, на території яких, внаслідок відсутності сировинних та технологічних можливостей, неможливо забезпечити розвиток великих промислових підприємств.

Тома, Григоре та Марінеску вказали на три причини, які на їх думку доводять зв'язок між підприємством та економічним розвитком [10].

Першою причиною цього зв'язку є те, що підприємництво стимулює конкуренцію, оскільки підприємництво спонукає до підприємництва. Зростання кількості підприємницьких структур в одній зі сфер економічної діяльності неодмінно призводить до зростання попиту на нові товари та послуги, що виступає чинником розвитку підприємницьких структур у суміжних галузях економіки. Другою, та досить вагомою для забезпечення інноваційного розвитку економіки, причиною є успіх «переливу знань» – передача знань від місця їх походження до інших осіб чи організацій. Розширення знань є механізмом, що лежить в основі ендогенного росту та розвитку стартапів. Іншими словами, підприємці знають можливості та впроваджують інновації. Третя причина – різноманітність та унікальність. Кожне підприємство певним чином є унікальним, і це впливає на підвищення рівня конкурентоспроможності і забезпечує економічне зростання.

На думку Тома, Григоре та Марінеску можна виділити чотири чинника позитивного впливу підприємництва на економічний розвиток (рис. 1.1): підприємці, ступінь справедливості та незалежності, фінансовий та ринковий механізми.

Рис. 1.1. Теоретична модель зв'язку економічного розвитку та підприємництва

По-перше, суспільству потрібні підприємці і три умови для розвитку цих підприємців: підприємницький потенціал, інфраструктура, а також можливості і ринки.

Своєю чергою підприємницький потенціал формується підприємницькими традиціями та компетентностями. Підприємницька традиція, яка передається від одного покоління до іншого, а також підприємницькі компетентності, які можуть бути отримані у навчальних закладах, створюють середовище для формування підприємницького потенціалу. Крім того, потрібна інфраструктура та ринкові можливості для здійснення підприємницької діяльності.

По-друге, потрібна співпраця з державними структурами, з метою створення сприятливого економічного середовища для відкриття нової фірми чи бізнесу. Державна політика, відповідні інститути та інституції є важливими аспектами для створення ефективних та дієвих механізмів фінансування та ринку.

Є й інші причини, чому підприємництво є важливим, серед них те, що воно може виступати в якості засобу для особистого розвитку або для вирішення соціальних проблем. Соціальне підприємництво є важливим аспектом підприємництва. У цьому випадку мета полягає не в тому, щоб отримати прибуток як такий, а в досягненні суспільного блага через процес виявлення можливостей, прояву творчості та створення нових послуг.

В окремих наукових джерелах поняття «підприємництво» пов'язують зі специфічними підходами щодо організації управлінської діяльності. Виокремлення управлінської функції, з чітким окресленням сучасних інноваційних підходів щодо організації управлінської діяльності дозволяє визначити підприємництво як процес.

Центральне місце підприємництва в сучасному управлінні підтверджує Вікхем (2004), який стверджує, що: «...підприємницький підхід більше не розглядається як варіант, а є єдиним варіантом для менеджерів, які прагнуть підвищити результативність своїх організацій. Це не залежить від того, чи є ця організація новоствореним підприємством, яке прагне утвердитися на ринку, чи

є відомим підприємством, яке прагне відродити себе, чи державною чи некомерційною організацією, яка стикається з можливістю та викликом зміни кордонів між громадськістю та приватним сектором» [11]. Концепція підприємницького підходу до управлінської діяльності є ключовою для створення нових ринків в умовах мінливих споживчих вимог.

Отже, стає очевидним, що будь-яке визначення підприємництва, в сучасному його варіанті, асоціюється з економічним розвитком і добробутом суспільства. Підприємництво стає необхідною складовою складного процесу економічного розвитку, виступаючи каталізатором ринкових перетворень і забезпечуючи нові можливості економічного зростання та зайнятості населення.

Враховуючи всі наведені вище підходи щодо змістового навантаження даного поняття можливим є визначення *підприємництва як сучасного формату організації та здійснення економічної діяльності, орієнтованої на створення доданої вартості та отримання прибутку шляхом оптимізації результатів економічної діяльності, запровадження інновацій, мінімізації ризиків.*

Особливої актуальності підприємництво, як форма організація та здійснення економічної діяльності набуває у сфері соціально-культурних послуг.

Соціально-культурна послуга – це послуга спрямована на задоволення інтелектуальних, культурних і духовних потреб, а також на забезпечення нормальної життєдіяльності споживача. Однією з основних функцій соціально-культурної послуги є забезпечення підтримки і відновлення здоров'я, духовного і фізичного розвитку особистості. Відповідно соціально-культурна сфера охоплює сукупність галузей, які виробляють і реалізують товари і послуги, необхідні для задоволення соціально-культурних потреб людини.

На думку Я. Остафійчука, соціально-культурні послуги «...безпосередньо визначають якісні характеристики людських ресурсів. Суть рівності можливостей полягає в тому, щоб надати кожній особі, незалежно від походження (соціального статусу, типу поселення чи регіону проживання,

стану здоров'я і т.п.), шансу досягти суспільної позиції, яка б максимально відповідала її потенціалу (здібностям)» [12].

Види соціально-культурних послуг наведено на рис. 1.2.

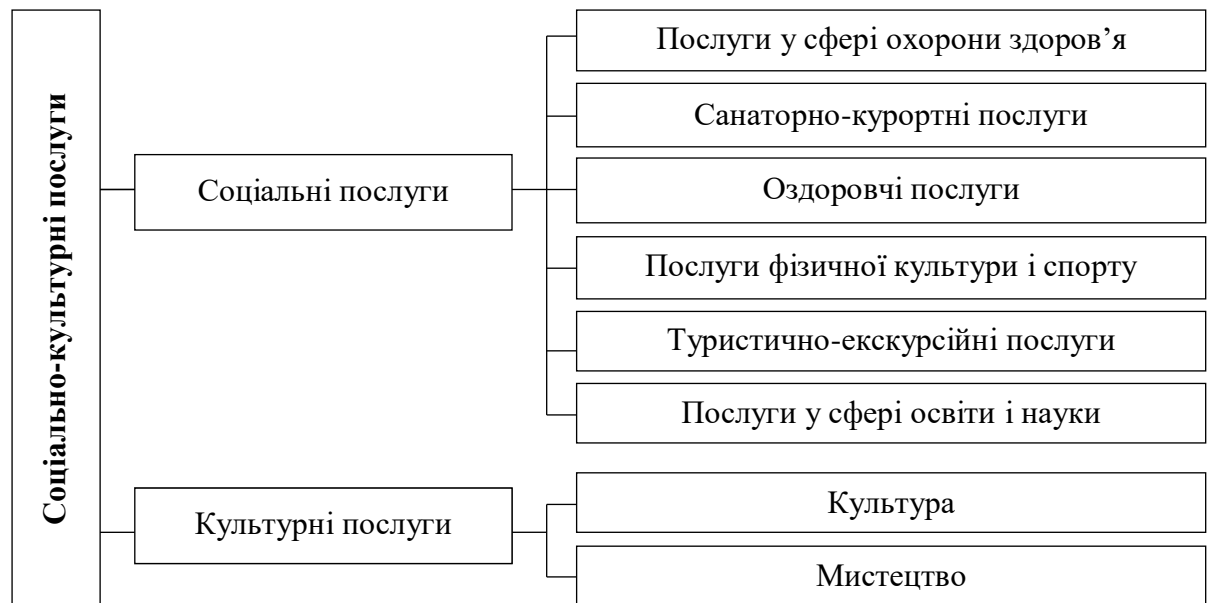

Рис. 1.2. Види соціально-культурних послуг [13]

Специфічною особливістю соціально-культурної послуги є її двовекторність: з одного боку важливим є її соціокультурний аспект (спрямованість на виробництво, розподіл, освоєння та збереження культурних та духовних цінностей); з іншого – економічний аспект (комерційних характер діяльності, спрямованої на задоволення певних специфічних потреб споживачів). Економічний ефект від надання соціально-культурної послуги виражається в прибутку суб'єктів економічної діяльності, підвищенні продуктивності праці, зростанні сукупного ВВП і нематеріального капіталу нації. Причому економічний ефект в значному ступені залежить від характеристик та попиту на соціокультурний аспект послуги.

Провідне місце серед сукупності соціально-культурних послуг належить туристичним послугам, санаторно-курортним та оздоровчим послугам, послугам охорони здоров'я, фізичної культури та спорту, культури та мистецтва. Створення цих послуг формує зміст діяльності суб'єктів господарювання сфери рекреації та готельно-ресторанного бізнесу.

Сфера рекреації та готельно-ресторанного бізнесу може бути представлена як сукупність туристично-рекреаційних ресурсів, елементів інфраструктури та відносин, що виникають у процесі використання вільного часу для оздоровчої, пізнавальної, спортивної, культурно-розважальної діяльності людей.

Змістове навантаження поняття «сфера рекреації та готельно-ресторанного бізнесу» тісно пов'язане, а досить часто і ототожнюється з поняттями «відпочинок» та «дозвілля». Проте, чіткою відмінністю є територіальна і часова характеристики цих понять. Послуги сфери рекреації та готельно-ресторанного бізнесу не пов'язані з територією мешкання рекреанта та його поточною діяльністю. Тобто споживання послуг відбувається за межами поточної діяльності рекреанта та, фактично, означає вибір території для відновлення фізичної, психічної, інтелектуальної та творчої енергії людини.

Територіальний вибір вимагає наявності відповідного інфраструктури та відповідних туристично-рекреаційних ресурсів. При цьому необхідно усвідомлювати, що споживач послуги буде обирати найкращий варіант співвідношення рекреаційного продукту та природної інфраструктури. Досить часто наявність відповідної інфраструктури, її якість і буде визначати вибір території для рекреаційної діяльності людини.

Часові характеристики послуг у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу визначаються довготривалістю, тобто перебування протягом певного проміжку часу (більше однієї доби) поза місцем постійного проживання.

Також сфера рекреації та готельно-ресторанного бізнесу виконує вагомі суспільно необхідні функції – максимальне задоволення потреб населення в оздоровленні, лікуванні, відпочинку, духовному та фізичному розвитку [14]. Це стосується, з одного боку, оздоровлення населення країни за допомогою мережі санаторіїв, забезпечення санаторного лікування категорій населення, яке потребує підтримки; з іншого – задоволення попиту населення країни й іноземних громадян на відпочинок і курортне лікування в умовах, які задовольняють найбільш вимогливі потреби [14].

У самому процесі формування сфери рекреації та готельно-ресторанного бізнесу можна виділити три аспекти: функціонально-галузевий, територіальний та організаційно-управлінський.

Функціонально-галузевий аспект – це пряме або опосередковане об'єднання галузей та видів економічної діяльності, які виконують певні функції в рамках задоволення потреб населення в оздоровленні, лікуванні, відпочинку, духовному та фізичному розвитку.

В залежності від безпосередньої участі у створенні послуг, в межах сфери рекреації та готельно-ресторанного бізнесу можна виділити дві підсистеми: безпосереднього обслуговування споживачів і господарського забезпечення.

Підсистема безпосереднього обслуговування споживачів послуг сфери рекреації та готельно-ресторанного бізнесу складають суб'єкти підприємництва, діяльність яких пов'язана з наданням рекреаційних та туристичних послуг (вони є основною ланкою сфери рекреації та готельно-ресторанного бізнесу), а саме: лікувальні, оздоровчі, спортивні, пізнавальні тощо.

Підсистема господарського забезпечення представлена комплексами невиробничого та виробничого обслуговування. До невиробничого комплексу належать: суб'єкти підприємницької діяльності, установи та організації, які займаються розробкою та впровадженням різноманітних турів; заклади громадського харчування, які є складовою підприємств з розміщення; транспортні організації, які здійснюють надання транспортних послуг щодо обслуговування рекреантів; профільно-орієнтовані заклади освіти; інформаційні та рекламні служби; суб'єкти підприємницької діяльності з роздрібною торгівлю товарами рекреаційного попиту; підприємства зв'язку; науково-дослідні організації; страхові компанії тощо.

До виробничого комплексу належать: підприємства з виробництва товарів рекреаційного попиту; підприємства житлово-комунальної інфраструктури; підприємства АПК, які забезпечують рекреантів продуктами харчування; будівельні організації, залучені до будівництва рекреаційних об'єктів тощо.

Відповідно до класифікація видів економічної діяльності (КВЕД-2010) до підсистеми безпосереднього обслуговування споживачів послуг сфери рекреації та готельно-ресторанного бізнесу можна віднести економічну діяльність суб'єктів господарювання в межах наступних секцій: Секція І «Тимчасове розміщення й організація харчування»; Секція N Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування; Секція R Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Класифікація видів економічної діяльності у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу відповідно до КВЕД-2010

Назва секції	Назва розділу	Назва групи
Секція І «Тимчасове розміщення й організація харчування»	Розділ 55. Тимчасове розміщення	55.1 Діяльність готелю та подібних засобів тимчасового розміщення Група 55.2 Діяльність засобів розміщення на період відпустки і іншого тимчасового проживання Група 55.9 Діяльність інших засобів тимчасового розміщення
	Розділ 56. Діяльність по забезпеченню стравами і напоями	Група 56.1 Діяльність ресторанів, надання послуг мобільного харчування Група 56.2 Постачання готових страв Група 56.3 Обслуговування напоями
Секція N Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	Розділ 79. Діяльність турагентств, туроператорів, надання інших послуг бронювання та пов'язана з цим діяльність	Група 79.1 діяльність турагентств і туроператорів Група 79.9 Надання інших послуг бронювання та пов'язана з цим діяльність
Секція R Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	Розділ 90. Діяльність у сфері творчості, мистецтва та розваг	Група 90.0 Діяльність у сфері творчості, мистецтва та розваг
	Розділ 91. Функціонування бібліотек, архівів, музеїв та інших закладів культури	Група 91.0 Функціонування бібліотек, архівів, музеїв та інших закладів культури
	Розділ 92 . Організація азартних ігор	92.0 Організація азартних ігор
	Розділ 93. Діяльність у сфері спорту, організації відпочинку та розваг	Група 93.1 Діяльність у сфері спорту >>> Група 93.2 Організація відпочинку

Сформовано автором на основі [15]

Територіальний аспект формування сфери рекреації та готельно-ресторанного бізнесу полягає у пошуку варіантів найбільш оптимального поєднання засобів розміщення рекреантів; рекреаційних ресурсів; місць розселення обслуговуючого персоналу; закладів, що забезпечують умови для відпочинку населення тощо.

Організаційно-управлінський аспект – це сукупність організаційних форм, методів та органів управління, які є ієрархічно узгодженими та забезпечують цілеспрямований і взаємоузгоджений розвиток усіх ланок сфери рекреації та готельно-ресторанного бізнесу. Для вирішення складних і масштабних проблем формування та функціонування сфери рекреації та готельно-ресторанного бізнесу необхідна чітка організаційно-управлінська структура всіх рівнів рекреаційної сфери.

Сфера рекреації та готельно-ресторанного бізнесу – це специфічна сфера економіки, яка тісно пов'язана з суміжними й обслуговуючими галузями, які взаємодоповнюють одна одну. Суб'єкти підприємницької діяльності при цьому прямо чи опосередковано приймають участь в організації відпочинку й оздоровлення населення, а зв'язки між ними носять стійкий характер і в результаті сприяють задоволенню рекреаційних та туристичних потреб.

Окрім суб'єктів підприємництва, які безпосередньо належать сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу, до цієї сукупності входять підприємницькі структури різних галузей економіки регіону, які спеціалізуються на випуску продукції для відпочиваючих та організацій рекреаційної і туристичної діяльності, а також заклади сфери обслуговування, які надають послуги населенню під час відпочинку. Сфера рекреації та готельно-ресторанного бізнесу – складне утворення, що об'єднує різноманітні галузі, підгалузі та види діяльності, кожна з яких виконує самостійні функції. При цьому ті ж функції вони можуть виконувати і в інших господарських системах території.

Виходячи з вищесказаного, сфера рекреації та готельно-ресторанного бізнесу розглядається нами як комплекс, що об'єднує систему рекреаційних і туристичних закладів, підприємств інших галузей та інфраструктури, що їх

обслуговують, які мають тісні виробничі й економічні зв'язки, спільно використовують ресурси з метою задоволення різноманітних оздоровчих, пізнавальних, культурних та інших потреб населення.

За галузевою структурою у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу можна виділити туристично-рекреаційна індустрія, індустрію гостинності та індустрію розваг (рис. 1.3).

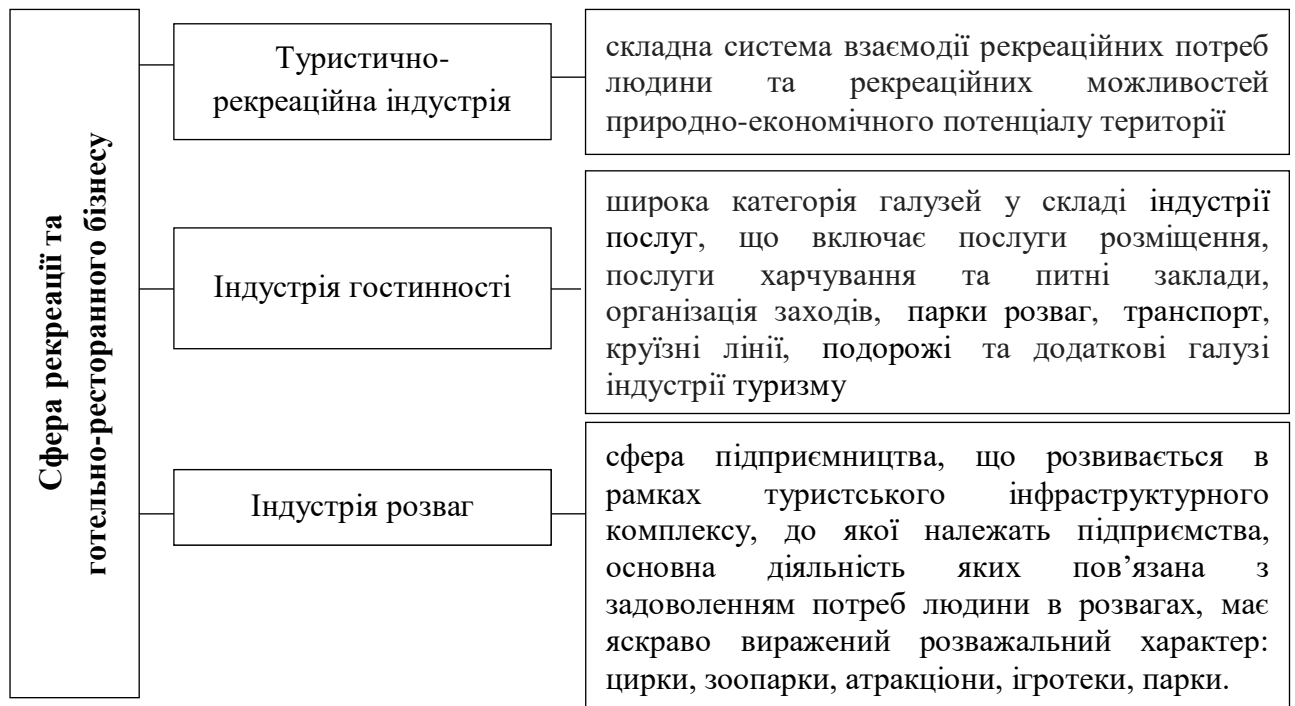

Рис. 1.3. Галузева структура сфери рекреації та готельно-ресторанного бізнесу

Сфера рекреації та готельно-ресторанного бізнесу виконує наступні функції:

- медико-біологічна – реалізовується через санаторно-курортне лікування та оздоровлення і полягає у наданні послуг спрямованих на відновлення фізичних і духовних сил та подальшому оздоровленні людини;
- соціальна – спрямована на забезпечення гармонійного розвитку особистості та задоволення культурних, духовних потреби населення, потреби пізнання в найширшому значенні;
- економічна – спрямована на розвиток господарства регіонів країни; просте і розширене відтворення робочої сили; зростання зайнятості населення за рахунок розвитку сфери рекреації та готельно-ресторанного бізнесу та

галузей, опосередковано пов'язаних з цією сферою; вплив на структуру балансу грошових витрат і прибутки населення, територіальний і платіжний баланс; надходження валюти від іноземного туризму; появу нових можливостей для здійснення ефективного інвестування на регіональному рівні;

– екологічна – полягає в тому, що, з одного боку, функціонування сфери рекреації та готельно-ресторанного бізнесу стимулює, з іншого – обмежує розвиток ряду виробництв, які завдають шкоди дозвіллю, природним і культурним цінностям;

– інтеграційна – полягає в тому, що рекреаційна та туристична діяльність відіграє велику роль у становленні та зміцненні міжнародних зв'язків, ділових контактів, налагодженні міцних стосунків між державами та певними регіонами, нарощуванні експортного потенціалу держави і регіонів, збільшенні частки валютних надходжень.

Серед визначених функцій найбільш вагомою, з позиції оцінювання впливу на розвиток окремих територій, мають економічні функції сфери рекреації та готельно-ресторанного бізнесу та галузей. Оскільки переважна більшість підприємницьких структур сфери відноситься до категорії підприємств малого та середнього бізнесу, її розвиток забезпечує самозайнятність населення території, а отже позитивно впливає на рівень безробіття та зниження бідності.

Економічні вигоди для території полягають в: поступленні доходу за рахунок оподаткування споживачів; отриманні додаткових валютних надходжень і полегшенні проблем платіжного балансу; диверсифікації економіки регіону та створенні можливостей для працевлаштування, особливо в сільських і віддалених районах [16].

Послуги сфери рекреації та готельно-ресторанного бізнесу – це поняття, що охоплює усі види послуг, спрямовані на забезпечення підтримки і відновлення здоров'я, духовного, фізичного і культурного розвитку особистості.

На сьогоднішній день у вітчизняній і зарубіжній науковій літературі відсутнє єдине визначення поняття «послуги сфери рекреації та готельно-

ресторанного бізнесу». Відповідно немає єдиної думки і щодо визначення складових цього поняття і переліку послуг, які можна віднести до даної категорії.

В. Новиков до цієї категорії відносить «...послуги, що забезпечують та відновлюють здоров'я, задовольняють культурні, інтелектуальні потреби, підтримають духовний і фізичний розвиток особи, нормальну життєдіяльність споживача» [17].

На думку О. В. Бобиревої «...це праця втілена в ту чи іншу споживчу вартість, яка спроможна задовольнити наступні потреби населення: у відтворенні фізичної, психічної, інтелектуальної та творчої енергії розтраченої в процесі життєдіяльності, насамперед під час праці; в отриманні задоволення та позитивного життєвого досвіду; у розвитку та вдосконаленні фізичних, творчих та інтелектуальних здібностей; у забезпеченні підтримки здоров'я та профілактики захворювань» [18]. На думку автора, послуга сфери рекреації та готельно-ресторанного бізнесу «...є кінцевим результатом діяльності у сфері задоволення рекреаційних потреб населення, має основні характеристики, властиві будь-якій послугі: неосяжність, незбереженість, невіддільність від об'єкта і джерела, мінливість якості» [18].

Левцов С. В., за результатами вивчення зарубіжного досвіду організації надання послуг сфери рекреації та готельно-ресторанного бізнесу, визначає їх як «...діяльність чи вигоду, яку надають клієнтові (рекреанту) на спеціалізованих територіях поза місцем його постійного проживання, й у вільний від роботи час, щоб відновити його фізичні та психологічні сили, задовольнити спортивні, оздоровчі, пізнавальні інтереси тощо» [19]. Також автор зазначає, що ці послуги спрямовані на відновлення здоров'я, задовольняють історико-культурні, інтелектуальні потреби, підтримують духовний і фізичний розвиток особи, нормальну життєдіяльність рекреанта. Ці послуги «...задовольняють потреби населення у відпочинку та змістовному проведенні дозвілля і функціонують за загальними законами світового ринку» [19].

Шляхом узагальнення запропонованих у вітчизняних та закордонних наукових працях визначень понять «послуга», «соціально-культурна послуга» та «послуга у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу» пропонується наступне визначення змістового навантаження даного поняття – це послуга, яка є кінцевим результатом діяльності у сфері задоволення рекреаційних потреб населення, спрямована на забезпечення підтримки і відновлення здоров'я, духовного, фізичного і культурного розвитку рекреанта, задоволення його історико-культурних, інтелектуальних та інших потреб.

Важливою характеристикою послуги у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу є механізм її надання. Загалом послуги можна поділити на три категорії: суспільні послуги в чистому вигляді; приватні послуги в чистому вигляді; змішані послуги.

Послуги у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу, які надаються у форматі чистої суспільної послуги мають наступні властивості: спільний характер споживання; існування проблеми «free rider» (можливість споживати послугу та не оплачувати за неї); відсутність або слабка конкуренція на ринку; значний зовнішній ефект від виробництва і споживання цих послуг. Серед окресленої вище сукупності послуг у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу до цієї категорії повністю або частково можна віднести культурні послуги (бібліотеки, установи культури клубного типу, музеї, театри, парки культури і відпочинку, зоопарки тощо) та послуги з охорони здоров'я людини.

Для споживача послуг вони надаються безкоштовно, проте фінансування їх виробництва здійснюється за рахунок коштів бюджету країни чи окремої територіальної одиниці.

Послуги у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу, які надаються у форматі чистих приватних послуг характеризуються властивостями більш ринкового спрямування, а саме: індивідуальний характер споживання, подільність і вибірковість; можливість виключення (недоступність для окремих категорій споживачів; конкурентність тощо). Переважна більшість

послуг підпадають саме під зазначену категорію, що розкриває ринковий характер послуг у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу.

Окрім того, послуги у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу можуть носити змішаний характер, займаючи проміжне положення між суспільними та приватними благами.

Широкий спектр послуг, які можна віднести до категорії послуг сфери рекреації та готельно-ресторанного бізнесу створює можливості для розвитку підприємницьких структур на рівні окремих територій.

Загалом, підприємництво у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу можна визначити як поєднання різних видів діяльності, пов'язаних з туризмом, гостинністю та сферою дозвілля [20] і включає п'ять основних галузевих груп: проживання, харчові продукти та напої, відпочинок і розваги, транспорт та туристичні послуги [21].

Шляхом узгодження змістового навантаження понять «підприємництво» та «сфера рекреації та готельно-ресторанного бізнесу» можливим є уточнення та осучаснення змісту поняття «підприємництво у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу», з врахуванням специфіки процесного підходу до його формування (рис. 1.4).

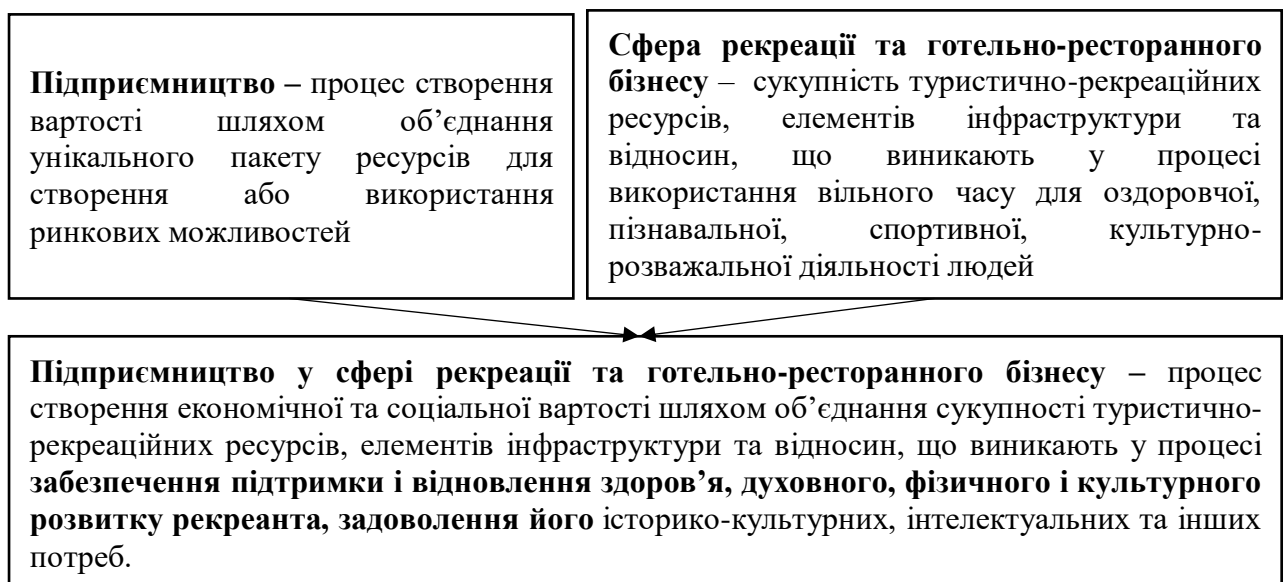

Рис. 1.4. Зміст поняття «підприємництво у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу» (сформовано автором)

Дослідження проблем і перспектив розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу здійснюється і в дослідженнях представників світової економічної літератури: А. Моррісон і Р. Томас представили кілька цікавих коротких кейсів про підприємців гостинності, які підкреслюють деякі елементи підприємництва [22-24]; Вільямс і Тсе досліджували зв'язок між стратегією та «підприємництвом» у ресторанному секторі США [25]; С. Болл зазначав на важливості підприємництва для сфери гостинності, дозвілля, спорту та туризму [26].

Переважна більшість з науковців наголошували на тому, що маючи певні економічні переваги, підприємництво у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу є надзвичайно корисним у соціальному плані, про що свідчить наступне: «Приблизно так само, як люди науки розсунули межі нашого погляду на фізичний світ, вплинули підприємці в індустрії гостинності та дозвілля розсунув межі нашого соціального світу; наприклад, уявіть, що не можете здійснити дешевий рейс, зупинитися в бюджетному готелі або поїсти дешево. Підприємці індустрії гостинності та дозвілля, першовідкривачі, які беруть на себе розрахований ризиків та спроможні нести в маси щось нове і унікальне, додаючи інтерес і колір нашого життя» [26].

Соціальне підприємництво є важливим аспектом підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу та пов'язаних з нею галузях. Об'єкти сфери рекреації та готельно-ресторанного бізнесу часто є важливими елементами економічного розвитку та ініціативи з відновлення розвитку окремих територій. Відродження окремих територій досить часто пов'язане з розвитком підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу і дуже залежить від нього.

На завершення, усвідомлення важливості підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу не є новим, оскільки є докази підприємницької діяльності в цих галузях багато століть тому. Однак останнім часом інтерес до нього зростає, оскільки зросла важливість покращення якісних та кількісних характеристик людських ресурсів.

1.2. Інституційне середовище підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу

Динамічні еволюційні та революційні зміни, які відбуваються у процесі формування та реформування ринкових відносин в Україні призводять до перегляду традиційних підходів щодо розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу.

Однією з важливих передумов розвитку підприємництва у даній сфері є створення ефективного та результативного інституційного середовища, сформованого на основі специфічних історичних та соціально-культурних інститутів.

У загальному розумінні інституційне середовище визначається як реально існуючі умови розвитку суб'єктів підприємництва у ринковому середовищі. На думку теоретика неоінституціоналізму О. Вільямсона «...інституційне середовище – це правила гри, що визначають контекст, в якому відбувається економічна діяльність» [27]. Більш розширено трактують зміст даного поняття вчені Д. Норт [28], Л. Девіс [29], Дж. Окслі [30], які стверджують, що інституційне середовище – це набір політичних, економічних, соціальних і правових норм (правил), що регулюють економічну і політичну діяльність. Також Д. Норт зазначає, що в кожній економічній системі з часом утворюється певна система обмежень та правил поведінки, яка фактично і визначає здатність такої системи до розвитку.

Кондратов М. В., Гаріпов Р. І. дійшли висновку, що інституційне середовище – це економічна категорія, яка визначає «...сукупність соціально-економічних, організаційно-економічних, техніко-економічних та інституційно-економічних відносин з приводу формування та реалізації інститутів, метою яких є ефективність розвитку економіки» [31]. На думку авторів, ці відносини базуються на системі інститутів, необхідних для досягнення ефективного економічного розвитку (рис. 1.5).

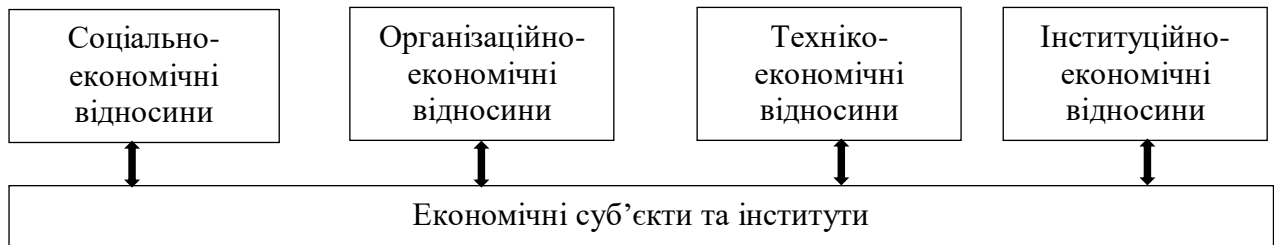

Рис. 1.5. Інституційне середовище як економічна категорія

Соціально-економічні відносини визначають відносини власності, а також відносини, пов'язані з виробництвом та розподілом благ та послуг. Саме їх існування визначається як необхідність та можливість реалізації відповідних інститутів з метою суспільного відтворення.

Соціально-економічні відносини визначають зміст та характер другої групи відносин – організаційно-економічних. Ці відносини формуються між функціонуючими економічними суб'єктами, які керуються у своїй поведінці відповідними інститутами. Основними елементами організаційно-економічних відносин є менеджмент, маркетинг, обмін досвідом, організація роботи відповідної інфраструктури тощо.

Техніко-економічні відносини формуються та розвиваються під впливом техніки, технології й організації економічної діяльності. Ці відносини відображають найважливіші сторони роботи суб'єктів підприємництва в тісному взаємозв'язку з технікою і технологією виробництва, відображають найповнішу характеристику технічного, організаційного й економічного становища, ступінь концентрації, спеціалізації, механізації та автоматизації процесів, застосування прогресивних технологій.

Інституційно-економічні відносини визначають роль інститутів в економіці. Вони закріплюють відповідні соціально-економічні, організаційно-економічні та техніко-економічні відносини.

Відповідно інституційне середовище та сукупність економічних відносин змінюються шляхом складної взаємодії. З одного боку суб'єкти економічної діяльності та інститути формують ці відносини – відбувається процес адаптації всієї сукупності економічних відносин під нові вимоги економічної діяльності,

їх «підлаштування» під інтереси соціальних верств та груп населення, потреби суспільства.

З іншого – самі економічні відносини змінюють поведінку економічних суб'єктів та формують нові, більш усучаснені варіанти інститутів. Тобто зміни, які відбуваються в економічному та соціальному середовищі фіксуються у нових нормах, традиціях, правилах поведінки, системах прийняття управлінських рішень тощо.

Інституційне середовище підприємництва може також сприйматися як система стимулів для поживлення підприємницької діяльності. В залежності від того якою є користь або винагорода від застосування відповідних інститутів, підприємницька діяльність може бути продуктивною, непродуктивною, або навіть деструктивною.

Саме завдяки інституційному середовищу підприємці мають можливості для реалізації власних потреб. З позицій регіонального характеру вагомим є також те, як відповідне інституційне середовище стимулює, насамперед, локальне (місцеве) підприємництво, ініціюючи інноваційну діяльність та передачу сучасних технологій.

З позиції формування інституційного середовища підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу, можна визначити дану категорію як *сукупність соціально-економічних, організаційно-економічних, техніко-економічних та інституційно-економічних відносин у процесі створення та надання послуг, спрямованих на забезпечення та відновлення здоров'я, задоволення історико-культурних, інтелектуальних потреб, підтримання духовного і фізичного розвитку особи, нормальної життєдіяльності споживачів.*

Вітчизняні науковці у своїх працях [32-35] підходять до визначення інституційного середовища підприємницької діяльності як поняття, що відображає сукупність та взаємодію формальних і неформальних інститутів, що забезпечують умови для підприємницької діяльності, встановлюють певні обмеження, надають додаткові можливості, мінімізуючи трансакційні витрати.

Вплив формальних й неформальних інституцій на розвиток підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу наведено на рис. 1.6. Саме для даного виду економічної діяльності переважаючими є неформальні інститути, оскільки саме за їх участі формуються унікальні туристично-рекреаційні та оздоровчі послуги.

Рис. 1.6. Складові інституційного середовища підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу (сформовано автором)

Формальними є інститути, які створюють законодавчо-правову основу підприємництва (Конституція, кодекси, закони тощо), а неформальними – інститути, в яких функції, засоби та методи підприємницької діяльності не встановлені формальними правилами (чітко не визначені і не закріплені в спеціальних законодавчих актах і нормативних документах). Неформальні інститути представлені організаційною культурою, людським капіталом,

соціальною відповідальністю громадян і корпоративних суб'єктів господарювання. Неформальні інститути формуються під дією історичних та культурних чинників, або є результатом суспільно-економічного обміну між групами та верствами населення.

Серед сукупності неформальних інститутів, які визначають особливості та в найбільшому ступені впливають на функціонування підприємницьких структур у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу необхідно виділити поняття «культурного простору», яке включає в себе декілька вагомих напрямів: культурні традиції та цінності, що існують у суспільстві; традиції взаємодії підприємництва та влади; традиції ведення бізнесу.

У широкому розумінні під поняттям «культура» можна визначити систему значень, яку певною мірою поділяють усі члени однієї соціальної групи та використовують для інтерпретації та оцінки подій і практик [36]. Мілтон Дж. Беннетт [37] зазначає що культура, повинна визначатися як «...координація значення та дії між людьми, які взаємодіють у межах кордону». При цьому обсяг групи визначається конкретним кордоном (національним, етнічним чи іншим). На думку автора увага при цьому повинна зосереджуватися на «...людській поведінці з точки зору інститутів, таких як політичні, економічні чи релігійні системи. Події можна аналізувати на цьому рівні, розуміючи, як інституції спрямовують поведінку людей у певні моделі взаємодії» [37].

Герт Гофстеде, Герт Ян Хофстеде та Михайло Мінков у праці «Міжкультурна співпраця та її важливість для виживання» [38] визначають культуру як «...колективне явище, бо воно є принаймні частково спільним з людьми, які живуть або жили в одному соціальному середовищі. Культура складається з неписаних правил соціальних відносин. Визначає колективне програмування, яке відрізняє членів однієї групи або категорії людей від інших». На думку авторів культура є ключовим словом для всіх моделей мислення, поведінки, почуттів і дій. Це означає, що системи значень демонструють відмінності в різних чинниках – культурних вимірах – які можна використовувати для розрізнення цих культур. Отже, культурний вимір

визначається як «...аспект культури, який можна виміряти відносно інших культур» [38].

Для дослідження впливу культурного простору на розвиток підприємницьких структур досить часто у науковій літературі використовують параметри проекту GLOBE (Глобальне лідерство та ефективність організаційної поведінки), яке охоплює набір із дев'яти культурних аспектів, які спочатку використовувалися для визначення відмінностей у стилях лідерства в менеджменті [39] (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Параметри культурного простору відповідно до проекту GLOBE

Параметри культурного простору	Визначення
Уникнення невизначеності	Уникнення невизначеності визначається як ступінь, до якого члени організації чи суспільства прагнуть уникнути невизначеності, покладаючись на соціальні норми, ритуали та бюрократичні практики, щоб пом'якшити непередбачуваність майбутніх подій
Дистанція влади	Дистанція влади визначається як ступінь, до якого члени організації чи суспільства очікують і погоджуються, що влада має бути розподілена нерівномірно
Колективізм I Інституційний/Соціальний/ Суспільний колективізм	Суспільний колективізм відображає ступінь, до якого організаційні та суспільні інституційні практики заохочують і винагороджують колективний розподіл ресурсів і колективні дії
Колективізм II Внутрішньо-груповий колективізм	Ступінь, до якого індивіди виражають гордість, лояльність і згуртованість у своїх організаціях або родин
Гуманна орієнтація	Ступінь, до якого люди в організаціях або суспільствах заохочують і винагороджують людей за те, що вони справедливі, альтруїстичні, доброзичливі, щедрі, турботливі та доброзичливі до інших
Гендерний егалітаризм	Ступінь, до якого організація чи суспільство мінімізує гендерні ролі відмінності та гендерну дискримінацію
Наполегливість	Ступінь напористості, конфронтації та агресивності окремих осіб в організаціях чи суспільствах у соціальних стосунках
Орієнтація на майбутнє	Ступінь, до якої окремі люди в організаціях або суспільствах орієнтовані на майбутнє, такі як планування, інвестування в майбутнє та відстрочка задоволення
Орієнтація на продуктивність	Ступінь, до якого колектив чи суспільство заохочує та винагороджує членів групи за підвищення продуктивності та досконалості

Джерело: сформовано автором на основі [39]

Основною категорією поняття «інституційне середовище» є «інститут». Безпосередньо поняття «інститут» трактується представниками інституційної теорії по-різному [40]:

- як особлива система суспільних відносин;
- як правовий механізм, що змінює поведінку економічних суб'єктів та населення з використанням примусу;
- як формальні правила і неформальні обмеження (загально визнані норми поведінки, досягнуті угоди, внутрішні обмеження діяльності).

Барлі і Толберт визначають інституції як спільні і соціально створені правила, які протягом тривалого часу визначатимуть правила поведінки [42]. Селзнік визначає їх як елементи, які створюють стабільність [43], оскільки інститути забезпечують прогнозованість майбутніх подій і формують варіанти поведінки [41, 43, 44].

Американський соціолог, а також професор Ентерідуса в Стенфордському університеті, який спеціалізується на інституціональній теорії Вільям Річард Скотт, виділив три стовпи, які визначають інституції: регулятивна система, нормативна система, культурно-когнітивна система.

Таблиця 1.3

Характеристика основних «стовпів», які визначають інститути

	Регулятивна система	Нормативна система	Культурно-когнітивна система
Відповідальність	Доцільність	Соціальні зобов'язання	Спільне розуміння
Вигляд	Регулятивні правила	Обов'язкові очікування	Консультативна схема
Механізми	Примусовий	Нормативний	Наслідувальний
Логіка	Інструментальність	Доречність	Ортодоксальність
Індикатори	Правила, закони, санкції	Сертифікація, акредитація	Традиції, менталітет
Чинники впливу	страх, провина/невинність	сором/честь	впевненість/збентеження
Основа легітимності	Законодавчо санкціонований	Морально керований	Зрозумілий, впізнаваний, культурно підтримується

Джерело: сформовано автором за [46]

У цьому поділі регулятивна система складається із законів і правил, виконання чи не виконання яких, створює винагороду або санкцій, а її

головними суб'єктами є держава та відповідні установи. Своєю чергою, нормативна система створює стандарти, яких необхідно дотримуватися та які є джерелами легітимності для однієї групи зі спільними інтересами та зазвичай асоціюється з професіями. Нарешті, культурно-пізнавальна система стосується суспільних відносин, які визначають соціальне життя, дії, що відповідають цим відносинам [46].

Отже, окрім своїх нормативно-примусових аспектів, інститути створюють сенс життя і соціальної структури, їх культурно-пізнавальний аспект [42].

Скотт Е. Мастен професор бізнес-економіки та державної політики Мічиганського університету визначає зміст поняття «інститут» у широкому та вузькому значеннях [47].

Широке значення даного терміну носить описовий характер та охоплює всі види та всі існуючі норми процесу укладення угод, а також всі організації, які уособлюють ці види та норми.

У вузькому сенсі інститут визначається як система відносин або організацій, існування і межі діяльності яких визначаються і керуються певною зовнішньою владою. Приналежність або участь в такому інституті визначає певні права та обов'язки, при цьому встановлюються правила та процедури, які регламентують поведінку сторін трансакційного процесу [47].

Фридланд и Алфорд визначають інституції як організаційні моделі, за якими індивіди ведуть своє матеріальне життя та розташовують його у часі та просторі, а також систему символів, за якими індивіди класифікують і здійснюють діяльність [48].

Французький філософ, економіст та психоаналітик К. Касторіадіс виділяє дві складові інституту – символічну (правові зв'язки) та уявну (міф, спільна історія). При цьому автор зазначає що інститут – це символічна, соціально санкціонована система, в якій комбінуються у різних пропорціях і відношеннях функціональна та уявна складові [49].

Отже, на даний момент немає загального підходу до визначення змістового навантаження даного поняття як елементу інституційного середовища. В окремих наукових працях інститути визначаються як державні

установи та різні види юридичних осіб (установи, громадські організації, фірми тощо), які, з одного боку регламентують підприємницьку діяльність, з іншого – є її активними учасниками; в інших – визначаються як сукупність різних видів соціальних норм (звичаї, моральні норми) і норм правового та регулятивного характеру (закони, підзаконні акти, угоди учасників ринку, стандарти, санкції тощо).

Досить часто вся ця сукупність явищ, інститутів та інституцій і визначає структуру «інституційного середовища», і кожен з наведених елементів може визначатися як «чинник» інноваційного розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу.

Таблиця 1.4

Функціональне спрямування елементів інституційного середовища підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу

Тип послуги	Напрямок підприємництва	Інститут, як суспільно-економічні відносини	Інститут, як суб'єкт суспільно-економічних відносин
Підтримка і відновлення здоров'я	Туристично-рекреаційний	- державної влади; - приватної власності; - контрактації;	Наукові заклади, держава, бізнес
Задоволення матеріальних і нематеріальних туристичних потреб людини	Туристично-рекреаційний, гостинність	- нормативно-правові акти, міжнародні угоди, норми, стандарти - організаційно-правового та антимонопольного регулювання; - фіскального механізму;	Держава, родина, бізнес, суспільні організації, міжгосподарські об'єднання
Забезпечення духовного, фізичного і культурного розвитку	Туристично-рекреаційний, гостинність, розваг	- механізму кредитування та бюджетування; - механізму ціноутворення; - механізму державно-приватного партнерства - культурні традиції та цінності, що існують у суспільстві;	Держава, родина, бізнес, суспільні організації, міжгосподарські об'єднання
Задоволення історико-культурних, інтелектуальних та інших потреб	Туристично-рекреаційний, гостинність, розваг	- традиції взаємодії підприємництва та влади; - традиції ведення бізнесу; - довіра; - корупція; - релігія; - ментальність.	Держава, родина, бізнес, суспільні організації, міжгосподарські об'єднання

Джерело: Сформовано автором

Всі інститути, які задіяно до формування інституційного середовища підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу спрямовано на максимізацію та покращення якісних характеристик задоволення відповідних суспільних потреб.

Кількісні параметри інститутів в значному ступені залежать від того, який характер має послуга (приватного чи суспільного блага). Максимальна кількість регламентуючих інститутів передбачена для послуг, які надаються структурами державної форми власності у вигляді суспільного (колективного) блага. Послуги, які надаються підприємницькими структурами у вигляді приватного блага є менш регульованими, оскільки сам споживач послуг визначає доцільність або недоцільність її споживання. Той факт, що сфера послуг у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу практично повністю контролюється приватними структурами, не відмінє факту відповідності з боку підприємця за якість наданої послуги, особливо в тому випадку, коли є небезпека для духовного та фізичного розвитку споживача.

Палига Є.М. та Базилюк В.Б. пропонують наступну систему критеріїв узагальнення суспільно-економічних інститутів (табл. 1.5):

Таблиця 1.5

Система критеріїв узагальнення суспільно-економічних інститутів [50]

Критерії	Підкритерії
За економічним та організаційно-правовим критеріями	формальні
	неформальні (легальні, напівлегальні та кримінальні)
За еволюційним критерієм	I рівень – трансформується структура суспільства
	II рівень – відбуваються інституційні зміни
	III рівень – відбуваються трансформації самих інститутів
	IV рівень – трансформація інститутів, що відносяться до системи перерозподілу благ
Міжрівневий підхід	глобальні, транснаціональні, регіональні, макrorівневі, макrorівневі
За ступенем зрілості	розвиваються, розвинені, в стадії занепаду
За функціональним критерієм	економічні, соціальні, політичні, юридичні
За характером впливу на економічну систему	позитивний, негативний, нейтральний
За суспільно-організаційним критерієм	базисно-господарські, господарсько-асоціативні, владно-організаційні, асоціативно-соціальні
За ступенем важливості для функціонування системи	Базові (приватна власність, конкуренція, система цін, роль влади, свобода підприємництва, власний інтерес), допоміжні.
За впливом на процес економічного зростання	зовнішні екзогенні, внутрішні екзогенні, внутрішні ендегенні

Запропонований авторами підхід спрямований на максимальне охоплення всіх характеристик інституційного середовища підприємницької діяльності і може мати практичне значення для аналізування та оцінювання інституційного середовища незалежно від виду та напрямку цієї діяльності.

Класифікаційна система, запропонована О. Г. Шпикуляком [51], передбачає розподіл інститутів за формальним та сутнісним критеріями. Формальні критерії забезпечують традиційну розподіл інститутів на формальні та неформальні. Сутнісні критерії дозволили автору виділити в сукупності інститутів економічні, ринкові, політичні, правові, інститути відтворення, соціально-культурні, соціально-церемоніальні та релігійні. На думку автора саме сутнісні критерії дозволяють визначити характер соціально-економічних процесів в межах окремого суспільства [51]. Уточнення класифікаційних характеристик інституційного середовища підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу повинно, на нашу думку відбуватися шляхом застосування системного, комплексного підходу, який враховує економічні, ринкові та соціально-культурні аспекти розвитку сфери у сучасних умовах.

Запропонований перелік інститутів, які впливають на розвиток підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу запропоновано у таблиці 1.6.

Таблиця 1.6

Перелік інститутів, які впливають на розвиток підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу

Групи інститутів	Складові
Економічні інститути – забезпечують відтворення і розподіл послуг у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу	Інститути економічної та духовної влади – це суб'єктивно зумовлені матеріальними потребами та суспільно значущими цінностями відносини, в основі яких лежать об'єктивовані суспільні потреби.
	Інститути власності – відносини з приводу привласнення різних об'єктів власності у сфері туризму та рекреації
	Інститути управління – це інститути законодавчої, виконавчої та судової влади
Ринкові інститути – забезпечують активізацію проявів підприємницької ініціативи у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу	Інститути підприємництва
	Інститути конкуренції
	Інститути ціноутворення
	інститути стратифікації

Продовж. табл. 1.6	
Соціально-культурні інститути – створені для зміцнення і розвитку культури, для соціалізації кожного покоління, для передачі йому культурних цінностей суспільства як цілого (родинні інститути, сім'я, школа, наукові інститути тощо)	Соціальні інститути – регулюють всі аспекти соціальної поведінки людей стосовно один одного
	Виховні і культурні інститути – створені для зміцнення і розвитку культури, для соціалізації кожного покоління, для передачі йому культурних цінностей суспільства як цілого
	Релігійні – регламентують відносини людей з представниками релігійних структур (служителів церкви)

Джерело: Сформовано автором

На нашу думку, інституційне середовище підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу формують ефективно діючі формальні інститути у яких узагальнено та закріплено всі нормотворчі параметри та чинники розвитку сфери. Але надзвичайного значення мають неформальні (не закріплені на папері) соціально-культурні інститути. Створення спільних правил, навіть якщо вони ніколи не записуються, є передумовою для виживання суспільства.

1.3. Методичні основи оцінки ефективності розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу

Розробка методичних рекомендацій щодо розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу вимагає уточнення таких основних понятійних категорій як «ефективність розвитку підприємництва» та «оцінка ефективності розвитку підприємництва».

В сучасній економічній літературі, не дивлячись на досить часте застосування поняття «ефективність» не існує єдиного, чітко аргументовано формулювання. Не можна заперечувати проти твердження А. Махмудової, що ефективність – поняття багатогранне. Підходи до визначення змісту та варіантів вимірювання ефективності зараз обговорюються та вдосконалюються, що свідчить про незавершеність процесу його вивчення, розкриття сутності та досягнення визначеності в тлумаченнях дослідників і практиків [52].

Так, відомі економісти-класики Кемпбелл Р. Макконнелл і Стенлі Л. Бру наголошували на тому, що ефективність розкриває сутність економіки. На їх думку економіка «...досліджує проблеми ефективного використання дефіцитних виробничих ресурсів...» [53].

Башнянин Г. І., Свінцов О. М., Коцупей В. М. зазначають, що «Ефективність функціонування економічних систем визначається як співвідношення інтегральних (загальних) чи диференціальних (приростних) величин економічного ефекту й економічних витрат» [54].

Роберт Прітчард [55] визначає ефективність як ступінь, до якого підприємства використовують свої обмежені ресурси для виробництва кінцевих продуктів і послуг. Термін також стосується зіставлення результатів та певних стандартів і очікувань.

Нассір А. Азімі та Г. Гілберт Велч [56] визначають ефективність як функціональну характеристику ділової активності. На думку авторів параметр виражає загальну раціональність діяльності економічної системи, яка працює у захищеному середовищі.

Триведі М. Л. [57] зазначає, що ефективність – це стан за якого підприємство раціонально розподіляє свої обмежені ресурси для досягнення заздалегідь визначених цілей після врахування обмежень внутрішнього та зовнішнього середовища.

Досліджуючи визначення поняття «ефективність», доцільно звернути увагу на думку А. Краснова, який вважає ефективність одним із фундаментальних понять, оскільки воно відображає закономірності, властиві будь-якому виду людської діяльності [58].

В. Кондратов визначає ефективність як цілеспрямовану діяльність людини, спрямовану на вивчення різних сторін, властивостей, зав'язків, відносини в дослідженні процесів, об'єктів, систем і явища матеріального світу [59].

Переважає більшість авторів в умовах оцінювання діяльності суб'єктів підприємництва застосовують поняття економічної ефективності та окреслюють її характеристики за наступними ознаками за: рівнями оцінювання,

стадіями досягнення бажаного результату, характером здійснюваних витрат, видами господарської діяльності, умовами оцінювання, метою визначення, ступенем збільшення ефекту, впливом чинників зовнішнього середовища, часовою ознакою (рис. 1.7).

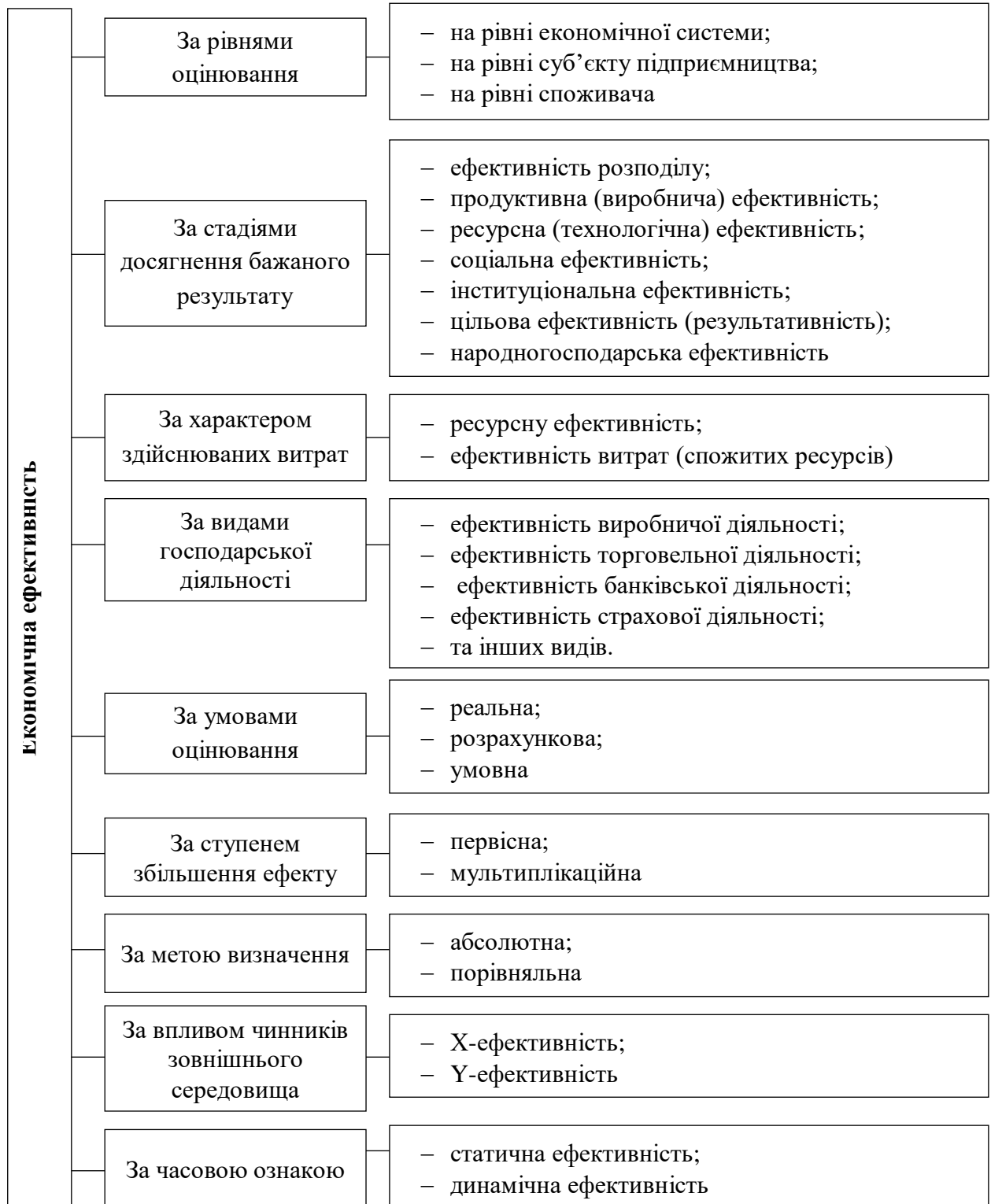

Рис. 1.7. Класифікаційні ознаки поняття «економічна ефективність»
(сформовано автором)

За рівнем оцінювання розрізняють три рівні: на рівні економічної системи; на рівні суб'єкту підприємництва; на рівні споживача. Необхідність поділу показників ефективності на ці групи зумовлена певною антагоністичністю інтересів суспільства та індивіда або їх інституційних аналогів – держави та підприємства.

На рівні економічної системи економічна ефективність виникає, коли економіка має справедливий, доступний і ефективний розподіл ресурсів, товарів і послуг у суспільстві. На рівні національної економіки межа виробничих можливостей (PPF) представляє точку, в якій економіка найбільш ефективно виробляє товари і послуги, а отже, найкращим чином розподіляє свої ресурси. Якщо економіка не виробляє обсяги, зазначені PPF, управління ресурсами є неефективним, і суспільне виробництво не відповідає максимальним можливостям. У зв'язку з обмеженістю економічних ресурсів, економічна система має обмеження ефективності і повинна вирішувати, яку комбінацію товарів і послуг повинна виробити. Відповідно, для оцінювання повинні використовуватися параметри (показники), які забезпечують визначення ступеню ефективності розподілу ресурсів та створеного продукту на рівні економічної системи.

На рівні суб'єкту підприємництва економічна ефективність стосується економічної ситуації, коли існує оптимальний розподіл ресурсів з мінімальними втратами та найвищим (або бажаним) економічним результатом. Досягнення параметрів економічної ефективності відображає набір характеристик, таких як виробництво товарів і послуг з найменшими можливими витратами та з урахуванням потреб і бажання споживачів. За таких умов показниками оцінювання є зіставлення витрат (праці, капіталу, фінансових ресурсів, енергії тощо) з результатами економічної діяльності (прибутком, обсягом виробництва, обсягом реалізації тощо). У загальному розумінні ці параметри визначають зростання загальної продуктивності факторів виробництва.

З позицій споживача економічна ефективність визначається можливістю максимального і повного задоволення потреб за умови мінімізації затрат

ресурсів (фінансів, часу тощо). В цьому випадку можливим є застосування оціночних параметрів пов'язаних з результативність, тобто оцінювання ступеню досягнення результату (задоволеного попиту, незадоволеного попиту), або визначення параметрів затрат ресурсів на отримання певного товару (послуги).

Існують і інші підходи щодо визначення економічної ефективності. Досить часто поняття ефективності розподіляють **за стадіями досягнення бажаного результату**:

1. *Ефективність розподілу* – характеризує здатність використовувати ресурси в оптимальних пропорціях з урахуванням їх ціни та технології виробництва. Також вона має місце, коли розподіл результатів є найбільш сприятливим для споживачів. Цей тип ефективності дозволяє споживачів сплачувати суму, яка максимально наближена до вартості товару, за рахунок врівноваження попиту та пропозиції. Для того щоб досягти ефективності розподілу, виробники повинні забезпечувати такий обсяг товарної пропозиції, яка відповідає товарному попиту. З іншого боку, якщо розподілені товари та послуги не відповідають уподобанням споживачів, ситуація буде називатися неефективністю розподілу.

2. *Продуктивна (виробнича) ефективність* є результатом мінімізації виробничих витрат і отримання максимального випуску. Вважається, що ресурси розподіляються найкращим чином, створюючи економічно ефективний продукт без шкоди для якості. Однак подальше виробництво додаткових одиниць вимагає зміни рівня виробництва іншого товару. Часто, досягнення даного типу ефективності визначається рівнем спеціалізації господарської діяльності: орієнтацією виробництва на певний вид товару або послуги.

3. *Ресурсна (технологічна) ефективність* досягається за умови, що для досягнення оптимального обсягу виробництва товарів або послуг використовується найменша кількість економічних ресурсів. Отже, ресурсна (технологічна) ефективність визначає ступінь інтенсивності використання ресурсів суб'єкта підприємництва з точки зору співвідношення між обсягами

випуску різних видів продукції за певною технологією та розмірами витрачених ресурсів. Досягнення стану мінімізації ресурсів забезпечується використанням більш досконалого та сучасного обладнання та технологій.

4. *Соціальна ефективність* враховує всі зовнішні та внутрішні витрати та вигоди продукту, щоб визначити найкращий спосіб розподілу ресурсів у суспільстві, максимізації соціальної вигоди (позитивних зовнішніх екстерналій) та мінімізації соціальних витрат (негативних зовнішніх екстерналій). Соціальна вигода (позитивні зовнішні екстерналії) – це позитивні винагороди, які отримують люди, залучені або недотичні до економічної діяльності (треті особи) внаслідок розподілу ресурсів на виробництво певних товарів (послуг). Соціальні витрати (негативні зовнішні екстерналії) – це негативний вплив на соціум (третіх осіб) господарської діяльності. Регулювання соціальної ефективності здійснюється регуляторними органами шляхом застосування інструментів податкової політики. Для того, щоб досягти соціальної ефективності необхідно застосувати систему регуляторів, спрямованих на збільшення соціальних вигод та зменшення соціальних витрат.

5. *Інституціональна ефективність* – передбачає оцінювання впливу діяльності суб'єктів підприємництва на розвиток економічної системи з врахуванням інтересів усіх зацікавлених осіб. Роль кожної економічної організації розглядається з точки зору відповідності її діяльності стійким очікуванням, пропонованим з боку економічних суб'єктів і фізичних осіб.

6. *Цільова ефективність (результативність)* – ступінь відповідності функціонування досліджуваної системи її цільовому призначенню, ступінь досягнення поставленої цілі, еталонного значення.

7. *Народногосподарська ефективність* – виражає загальнонаціональний інтерес. Її показники оцінюють рівень і динаміку ефективності суспільного виробництва з точки зору економічних інтересів суспільства загалом.

Окремі автори пропонують і інші види ефективності: ринкова, виробнича, інвестиційна, фінансова, комерційна, соціальна, екологічна [60]. На нашу думку, фінансова та інвестиційна ефективність, як і операційна, повинні визначатись на підставі відповідних видів діяльності підприємства.

За характером здійснюваних витрат розрізняють ресурсну ефективність та ефективність витрат (спожитих ресурсів).

До *ресурсної ефективності* відносять: ефективність виробничих фондів, ефективність трудових ресурсів, ефективність нематеріальних активів.

До *ефективності витрат* належать: ефективність капітальних вкладень, ефективність поточних витрат, ефективність сукупних витрат.

За видами господарської діяльності розрізняють *ефективність виробничої, торговельної, банківської, страхової та інших видів діяльності*. Характеристичні ознаки виду діяльності накладає певний відбиток на методологію визначення ефективності діяльності конкретного суб'єкту підприємництва, а отже визначає специфіку показників ефективності, які застосовуються для її оцінювання.

За умовами оцінювання виділяють реальну, розрахункову та умовну ефективність. *Реальна ефективність* – це фактичний рівень витрат та результатів за даними бухгалтерського обліку та звітності. *Розрахункова ефективність* – базується на проектних або планових показниках, отриманих розрахунковим шляхом. Умовна ефективність використовується для оцінювання роботи структурних підрозділів суб'єктів підприємництва.

За ступенем збільшення ефекту виокремити *первісну та мультиплікаційну ефективність*. Необхідність такого поділу видів ефективності викликана тим, що в результаті здійснення тих чи інших заходів може спостерігатися як одноразовий ефект, так і мультиплікаційний. Мова про мультиплікаційний ефект може йти тоді, коли початковий ефект повторюється й примножується на різних рівнях даного підприємства, а також поширюється на інші підприємства та організації.

За метою визначення розрізняють *абсолютну та порівняльну ефективність*. Абсолютна ефективність характеризує загальну або питому (в розрахунку на одиницю витрат чи ресурсів) її величину, яку отримує підприємство в результаті своєї діяльності за певний проміжок часу. Порівняльна ефективність визначається шляхом порівняння можливих варіантів господарювання і вибору кращого з них. Її рівень відбиває економічні,

екологічні, соціальні та інші переваги певного варіанта реалізації господарських рішень (напрямку діяльності) порівняно з іншими варіантами.

Запропоновані вище кваліфікаційні характеристики визначають залежність ефективності економічної діяльності лише від комплексу внутрішніх чинників та можливостей економічних суб'єктів. З позиції оцінювання впливу чинників зовнішнього середовища та реакції суб'єкту економічної діяльності на його зміни розрізняють X-ефективність та Y-ефективність.

Поняття X-ефективності визначається в залежності від впливу рівня конкуренції на ринку. Традиційна неокласична економіка виходить з припущення, що суб'єкти економічної діяльності працюють раціонально та ефективно (прагнуть максимізувати виробництво за мінімально можливих витрат), навіть за недосконалого ринку (відсутності конкуренції).

Гарві Лейбенштейн, професор Гарвардського університету, поставив під сумнів твердження, що дії суб'єктів економічної діяльності завжди є раціональними, і назвав цю аномалію «X» для невідомого або x-ефективністю [61]. На думку вченого, відсутність конкурентного середовища спонукає суб'єкти економічної діяльності до більш терпимого відношення до неефективності власної діяльності.

X-ефективність означає ступінь ефективності, яку зберігають суб'єкти економічної діяльності в умовах недосконалої конкуренції. В цьому контексті ступінь ефективності відображає ступінь віддачі від залучених ресурсів, включаючи продуктивність працівників і ефективність виробництва.

Гарві Лейбенштейн зазначає, що X-неефективність (X-inefficiency) є більш розповсюдженим явищем, ніж X-ефективність – «...відсутність мінімізації загальних витрат фірми, оскільки фактичні обсяги виробництва за відповідного обсягу ресурсів є нижчими за максимально можливого рівня» [62].

Отже, X-ефективність (X-efficiency) означає, що суб'єкти економічної діяльності, які діють у слабokonкурентному середовищі (у праці Лебенстайна йдеться про приватні фірми монопольного типу або державні підприємства), мінімізує свої витрати не під тиском конкуренції, а за рахунок використання

неринкових, як правило внутрішніх ресурсів. До них він відносить економію від масштабу, використання внутрішньовиробничих інновацій, дію зовнішньої та внутрішньої мотиваційної діяльності тощо [63].

Основним елементом Х-ефективності Гарві Лейбенштейн визначив мотивацію, а Х-неефективності – її відсутність [64, 392]. Він зазначає, що в регульованих монополіях відсутня мотивація щодо зниження витрат до мінімального рівня. Це означає, що ціни на товари та послуги можуть бути нижчими, ніж вони є насправді, але через відсутність мінімізації це не так. Зростання конкуренції змушує їх до пошуку більш дешевих ресурсів та зменшення витрат.

З позиції оцінювання ефективності підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу пошук варіантів досягнення Х-ефективності є надзвичайно актуальним, оскільки значна кількість послуг рекреації в сучасних умовах формується приватними фірмами монопольного типу або державними підприємствами.

У науковій літературі поруч з поняття Х-ефективності досить часто використовується поняття Y-ефективності. Якщо поняття Х-ефективності пов'язано з мінімізацією витрат економічних ресурсів у процесі економічної діяльності, то поняття Y-ефективності стосується другої частини поняття ефективності – максимізації прибутку.

Тобто, Y-ефективність характеризує як суб'єкти економічної діяльності використовують існуючі можливості з метою максимізації прибутку за рахунок власних конкурентних переваг у ринковому середовищі [62].

Одночасне використання зазначених типів ефективності створює можливість задля більш точного оцінювання ситуації щодо результатів діяльності економічних суб'єктів. Тобто можлива ситуація, коли суб'єкт економічної діяльності, за умови досягнення Х-ефективності (мінімізувавши власні витрати економічних ресурсів) не може забезпечити досягнення Y-ефективності, оскільки не може поставити власну продукцію (надати послуги) всім потенційним споживачам, які готові сплатити ціну, яка забезпечить суб'єкту економічної діяльності максимальний прибуток.

Гарві Лейбенштейн зазначав, що для суб'єктів економічної діяльності, які функціонують у умовах недосконалої конкуренції та природних монополій більш вагомим є досягнення Х-ефективності (орієнтація на зниження витрат), ніж орієнтування на досягнення Y-ефективності (орієнтація на прибуток). Економіст довів це за результатами проведених емпіричних досліджень [65].

Окрім того, важливою характеристикою економічної ефективності можна визначити термін її досягнення та можливість збереження протягом значного часового періоду.

За часовою ознакою розрізняють статичну та динамічну економічну ефективність.

Статична ефективність є основною формою оцінки на короткому відрізку часу, коли вирішуються оперативні та тактичні питання, що не враховують повноцінне якісне відновлення засобів виробництва. Оцінювання статичної ефективності розглядає і економічні витрати, і економічні результати у дещо спрощеному варіанті, станом на поточний момент розвитку.

Динамічна ефективність припускає досягнення більш високих результатів за рахунок гнучкого варіювання ресурсами та зміни технології в довгостроковому періоді. Технологічний прогрес спроможний суттєво вплинути на динамічну ефективність, оскільки інновації спрямовані на зростання продуктивності та позитивно впливають на зменшення собівартості.

Окремі економісти розрізняють квазидинамічну, динамічну, гіпердинамічну економічну ефективність [54], в залежності від темпів впровадження інноваційних і інших чинників, які впливають на темпи підвищення параметрів економії економічних ресурсів, за умови збереження або навіть зростання результатів економічної діяльності.

Оцінювання ефективності розвитку підприємництва є досить складним та недостатньо вивченим на даний момент часу. Загалом, діяльність суб'єктів підприємництва відбувається у високодинамічному, турбулентному середовищі. Тому для забезпечення ефективної діяльності вони повинні правильно інтерпретувати зміни зовнішнього та внутрішнього середовища та належним чином реагувати на них.

У науковій літературі представлено багато моделей оцінювання ефективності розвитку суб'єктів підприємництва, проте переважна більшість з них зорієнтована на оптимізацію організації діяльності великих підприємств. В основному моделі зорієнтовано на забезпечення розвитку у довгостроковій перспективі, на формування стратегій розвитку тощо. Це є недоречним для суб'єктів підприємництва.

За даними Енді Нілі [66], можна виділити вісім найбільш широко використовуваних моделей оцінювання ефективності:

1. Матриця оцінювання продуктивності (Keegan et al., 1989).
2. Система піраміди ефективності (Lynch and Cross, 1991).
3. Система оцінювання продуктивності для сфери послуг (Fitzgerald et al., 1991).
4. Збалансована система показників (Каплан і Нортон, 1992, 1996).
5. Інтегрована система оцінювання ефективності (Bititci та ін., 1997).
6. Призма продуктивності (Neely та ін., 2002).
7. Оцінювання ефективності організації (Channell та ін., 2000).
8. Інтегроване оцінювання ефективності для малих фірм (Laitinen, 1996, 2002).

На початку ХХ ст. фахівцями фірми Дюпон (The DuPont System of Analysis) була запропонована схема факторного аналізу (піраміда фінансових коефіцієнтів), яка пов'язувала широкий діапазон фінансових коефіцієнтів повернення інвестицій [67]. Піраміда фінансових коефіцієнтів мала чітку ієрархічну структуру, що пов'язувала показники на різних рівнях.

Проте застосування методу «Дюпон» дозволяло оцінити лише динаміку фінансових показників, визначити поточний стан суб'єкту економічної діяльності. Томас Джонсон і Роберт Каплан піддали критиці застосування даного методу та зазначали, що застосування лише інформації управлінського обліку для керувати бізнесом містить багато недоліків [68]. Вони наголошували на недоречності використання лише фінансових показників для відображення змін у конкурентоспроможності суб'єкту економічної діяльності та формуванні стратегії його розвитку.

Рис. 1.8. Механізм оцінювання ефективності розвитку підприємництва (сформовано автором)

Саме у 1980-х і 1990-х роках зростає інтерес до застосування збалансованого набору показників оцінювання ефективності. Цей інтерес призвів до формування значної кількості моделей оцінювання економічної ефективності.

Кіган, Ейлер і Джонс (1989) запропонували матрицю оцінювання ефективності, яка ґрунтувалася на застосування саме збалансованого підходу до оцінювання. У матриці розділено показники за категоріями «вартість» або

«невартість», «зовнішній» або «внутрішній», що відображає потребу для застосування більшого набору параметрів для здійснення оцінювання [69].

Піраміда SMART (Strategic Measurement and Reporting Technique). розроблена Wang Laboratories (Lynch and Cross, 1991), також заснована на доцільності включати внутрішні та зовнішні показники для оцінювання ефективності [70].

Після дослідження моделей оцінювання ефективності в сферах послуг, Фіцджеральд та ін. (1991) запропонував схему класифікації параметрів на два основні види: які стосуються досягнення запланованого результату (конкурентоспроможність, фінансові показники тощо); які зосереджені на детермінантах цих результатів (якість, гнучкість, використання ресурсів та інновації тощо). Застосовано концепцію причинно-наслідкового зв'язку, яка вказує на те, що отримані результати є функцією минулої ефективності бізнесу по відношенню до конкретних детермінант. Це свідчить про необхідність визначення динаміки параметрів ефективності для досягнення бажаних результатів у майбутньому.

Найпопулярнішою серед моделей оцінювання ефективності на рівні суб'єктів підприємництва є збалансована система показників, запропонована Капланом і Нортонем [71-73].

Збалансована система показників визначає та об'єднує чотири різні способи визначення ефективності (фінансової, клієнтської, внутрішнього бізнесу, інновацій). Автори зазначають на необхідності забезпечення високого рівня фінансової ефективності, внутрішньої організації (клієнти та внутрішня операційна ефективність), а також формування рушійних сил для майбутнього розвитку. Збалансована система показників застосовує багато атрибутів інших систем вимірювання, але більш чітко пов'язує вимірювання зі стратегією розвитку.

Каплан і Нортон стверджують, що повний потенціал збалансованої системи показників буде реалізовано, лише за умови, що суб'єкт підприємництва комплексно підходить до питання ефективності [73].

Проте і в процесі застосування збалансованої системи показників існують певні недоліки. Протягом наступних років запропоновано ще цілий ряд моделей, якими пропонується включення до системи оцінювання параметрів оцінювання людських ресурсів/задоволеності працівників, продуктивності постачальників, якості продукту/послуги, екологічної/суспільної перспективи [66]. На думку Енді Нілі, нездатність збалансованої системи показників враховувати ці параметри обмежує її повноту.

На думку Енді Нілі, суб'єкти підприємництва, які використовують збалансовані системи оцінювання ефективності як основу для управління, працюють краще, ніж ті, які це не роблять. Для того, щоб перевага була реалізована, суб'єктам підприємництва необхідно запровадити ефективне оцінювання ефективності, яке «...дає змогу приймати обґрунтовані рішення та вживати заходи на основі кількісного оцінювання ефективності і результативності попередніх варіантів розвитку, їх отримання, зіставлення, сортування, аналізу, інтерпретації та розповсюдження» [66]. Це визначення є важливим, оскільки вказує на те, що система оцінювання ефективності має ряд складових частин:

- індивідуальні параметри, які дозволяють кількісно оцінювати ефективність і результативність дії;
- набір параметрів, які поєднуються для оцінювання діяльності суб'єкта підприємництва загалом;
- методика оцінювання, яка дозволяє отримувати дані, зіставляти їх, сортувати, аналізувати, інтерпретувати та поширювати.

Для досягнення визначеної мети, важливо щоб суб'єкт підприємництва з максимальною відповідальністю підходив до питання оцінювання за кожною зі складових.

Узагальнюючи результати еволюції та вдосконалення моделей оцінювання ефективності розвитку підприємництва можна зробити висновок, що вища ефективність допомагає суб'єкту підприємництва краще та дешевше здійснювати діяльність порівняно з конкурентами не тільки у поточному періоді, а й в довгостроковій перспективі, що, своєю чергою, призводить до

отримання конкурентної переваги та підвищення стійкості підприємства. Основою підвищення ефективності у майбутньому є аналіз механізмів, які застосовуються у випадку формування конкретних чинників, що впливають на ефективність, і впорядкування заходів залежно від ефектів.

Пахненко О., Люта О., Пігул Н. [74] зазначають, що управління розвитком підприємств потребує вдосконалення методичних підходів до оцінки їх ефективності з позицій конкурентного середовища: «На нашу думку, підприємствам доцільно аналізувати не лише власну ефективність, а й порівняти її з аналогічними підприємствами у певній галузі або основними конкурентами. Це дозволить підвищити рівень достовірності результатів оцінювання. Такий підхід дозволить суб'єктам господарювання ідентифікувати та адаптувати існуючі приклади ефективного функціонування інших компаній для того, щоб покращити власні показники діяльності».

Існують різні методів оцінювання ефективності розвитку підприємництва:

1. Коефіцієнтний метод – передбачає розрахунок системи коефіцієнтів, що висвітлюють різні сторони функціонування суб'єктів підприємництва і враховують вплив як внутрішнього, так і зовнішнього середовищ на його діяльність. Цей метод досить широко застосовується в сучасній практиці, оскільки, у більшості випадків визначення економічної ефективності розглядається, як рівень досягнення певних фінансових параметрів у короткостроковій перспективі. Перевага: простота визначення та можливість визначення динамічних змін. Основним недоліком застосування коефіцієнтного підходу є те, що оцінювання обмежується лише незначною кількістю чинників, які не мають достатнього впливу на загальну ефективність розвитку підприємництва.

2. Параметричні методи – передбачають проведення економетричного аналізу та визначення функціональної форми функцій витрат, прибутків, доходів тощо. Група параметричних методів має стохастичний характер, тобто містить принаймні одну випадкову складову. Переваги використання цієї групи методів полягають у можливості застосовувати причинно-наслідковий аналіз,

тобто визначати вплив окремих чинників на розвиток суб'єкту підприємництва. Їх недоліком є те, що наведені методи визначають специфічну функціональну залежність, яка визначає форму і перебіг межі ефективності. Якщо ці припущення не відповідають дійсності і функціональна залежність визначена неправильно, кінцеві результати можуть бути погіршені певними помилками, а кінцеві результати спотворені.

3. Непараметричні методи – група непараметричних методів має детермінований характер, тобто не містить жодної випадкової складової. Застосування цих методів пов'язане з використанням математичного програмування і не потребують визначення функціональних залежностей.

Отже, при застосуванні даної групи методів неможливо ефективно усунути негативні наслідки випадкових помилок, помилок вимірювань або неповних даних у кількісному визначенні ефективності.

З цими методами припущення щодо технології виробництва не такі суворі, як з параметричними методами, тому для досліджуваних одиниць допускається більш високий ступінь свободи. У порівнянні з параметричними методами ця група кількісно виражає не економічну, а технічну ефективність.

Проте в літературі для вимірювання ефективності часто використовуються й інші методи (переважно економічні), такі як математичне програмування, економетрика та методи моделювання.

В залежності від особливостей функціонування та розвитку сфери рекреації та готельно-ресторанного бізнесу можливим є застосування наступного механізму оцінювання ефективності розвитку підприємництва галузі (рис. 1.9):

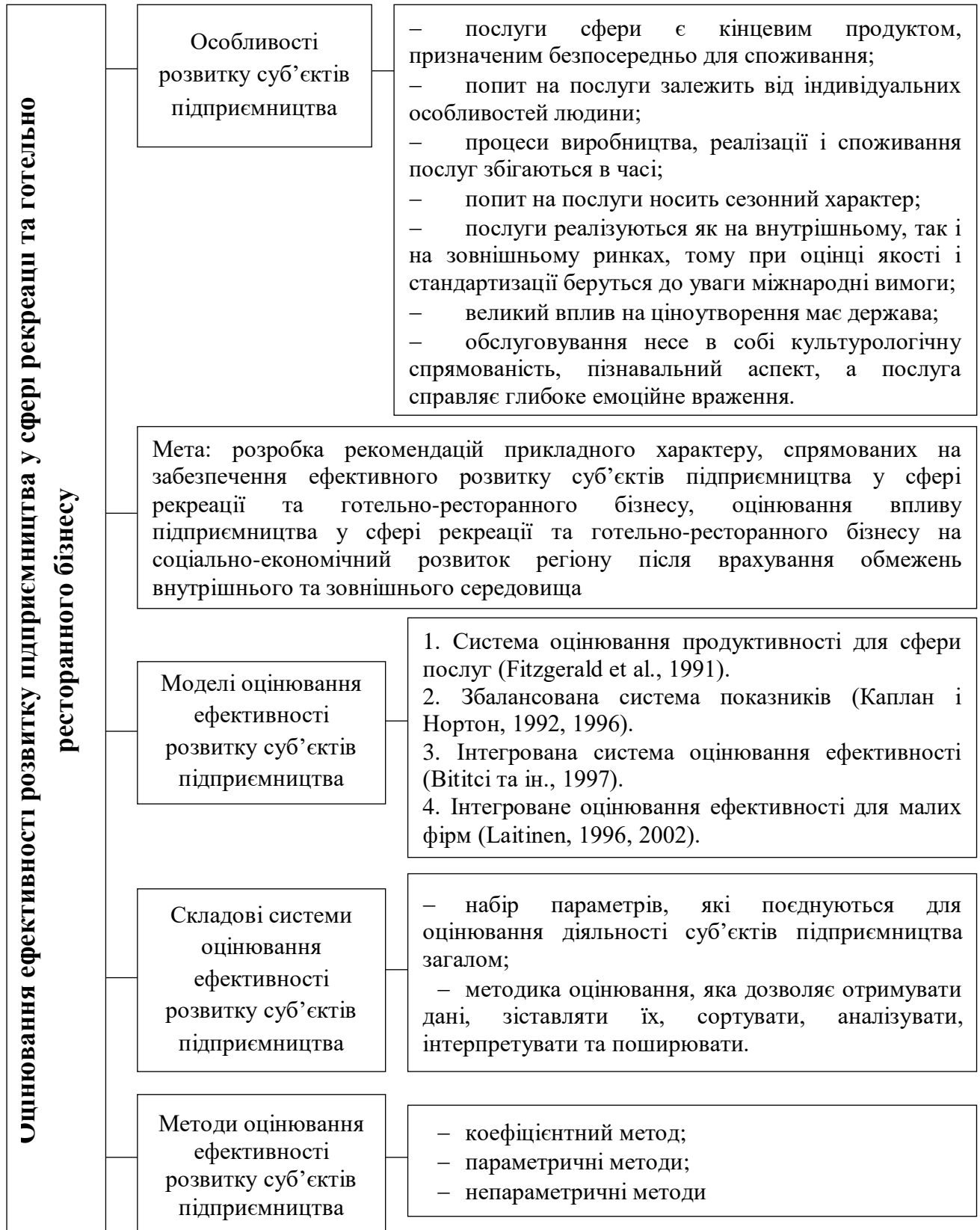

Рис. 1.9. Механізм оцінювання ефективності розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу (сформовано автором)

Серед основних принципів побудови оптимальної моделі оцінювання ефективності розвитку підприємництва доцільно виділити наступні:

1. Мінімізація кількості параметрів оцінювання, оптимальним є застосування трьох фінансових і трьох нефінансових параметрів. Якщо сукупність параметрів для оцінювання є занадто значною, когнітивні межі аналізу буде перевищено, а інформація громіздкою та складною для сприйняття.

2. У тандемі «фінансові-нефінансові показники», саме нефінансові повинні бути на першому місці. Іншими словами, нефінансові показники повинні слугувати провідними індикаторами ефективності, а фінансові – оцінюватися як наслідкові.

3. Однакова система показників для оцінювання повинна застосовуватися у всіх структурних підрозділах суб'єкту підприємництва. Це забезпечує можливість аналізування та порівняння параметрів знизу-вверх та зверху-вниз, що забезпечує можливості для менеджменту для деталізації діяльності. Більше того, застосування даного принципу дозволяє порівнювати ефективність між структурними одиницями.

4. Система оцінювання ефективності розвитку повинна бути стабільною. Це дозволить підвищити рівень обізнаності працівників про довгострокові цілі та послідовність їх дій.

5. Досягнення визначених параметрів та значень для показників як фінансових, так і нефінансових показників, повинно бути вмотивованим. Тобто працівники повинні бути зацікавленими у їх досягненні.

Оскільки метою оцінювання ефективності розвитку підприємництва визначено оцінювання впливу підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу на соціально-економічний розвиток регіону то, на нашу думку, найбільш доречним є застосування параметричних методів оцінювання.

Оцінювання ефективності розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу доцільно здійснювати шляхом побудови динамічних рядів показників: кількість суб'єктів господарювання (КСГ); кількість зайнятих працівників (КЗП); витрати на персонал (ВП); обсяги реалізації послуг (ОРП); чистий прибуток (ЧП).

Кількість суб'єктів господарювання (КСГ) оцінюється як сумарне значення кількості суб'єктів господарювання за такими видами економічної діяльності, як І «Тимчасове розміщування й організація харчування», N «Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування» та R «Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок». Позитивна динаміка показника в довгостроковій перспективі відображає з одного боку існування певного ресурсного потенціалу на рівні регіону, з іншого – вагомість сфери рекреації та готельно-ресторанного бізнесу у розвитку економічних процесів на рівні конкретного регіону.

Кількість зайнятих працівників (КЗП) відображає окрім осіб, що працюють за трудовими договорами і кількісні параметри власників підприємств, що зареєстровані як фізичні особи-підприємці. Інформація також формується за видами економічної діяльності І, N, R. Позитивна динаміка показника характеризує позитивний вплив сфери рекреації та готельно-ресторанного бізнесу на вирішення соціально-економічних питань розвитку регіону та зацікавленість бізнесу у розширенні попиту на трудові ресурси.

Витрати на персонал (ВП) окрім витрат на оплату праці, включають витрати на соціальні заходи. Статистична інформація щодо витрат на персонал формується за видами економічної діяльності І, N, R. Позитивна динаміка показника відображає спрямованість суб'єктів підприємництва на формування умов для покращення рівня обслуговування споживачів послуг рекреації регіону.

Обсяги реалізації послуг (ОРП) у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу одночасно відображає і обсяг виробництва у цій сфері. Позитивна динаміка показника відображає позитивні тенденції розвитку підприємництва і можливості щодо зростання інших показників.

Чистий прибуток (ЧП) це кінцевий фінансовий результат діяльності, який залишається у розпорядженні суб'єкту підприємництва та може як споживатися, так і реінвестуватися власниками.

Позитивна динаміка обраних показників свідчить про розвиток підприємництва, але для інтегральної оцінки розвитку підприємництва у сфері

рекреації динаміка цих показників має знаходитися у певній залежності, яка характеризує ефективність процесу.

Про ефективність свідчить така залежність між динамікою обраних показників:

$$1 < t(\text{КСГ}) < t(\text{ЧЗП}) < t(\text{ВП}) < t(\text{ОРП}) < t(\text{ЧП}),$$

де $t(\text{КСГ})$ – темп росту показника кількості суб'єктів господарювання;

$t(\text{ЧЗП})$ – темп росту показника чисельності зайнятих працівників;

$t(\text{ВП})$ – темп росту показника витрат на персонал;

$t(\text{ОРП})$ – темп росту показника обсягу реалізованих послуг;

$t(\text{ЧП})$ – темп росту показника чистого прибутку.

Кінцевим параметром, який на нашу думку визначає ефективність розвитку підприємництва є позитивна динаміка показника чистого прибутку. Проте динамічні зміни повинні відбуватися більш швидкими темпами ніж зростання обсягу реалізованих послуг. Якщо дане твердження не відповідає дійсності, то зростання чистого прибутку не може бути визначено як параметр ефективності.

У той же час, обсягів реалізованої продукції напряму пов'язано зі зростанням чисельності зайнятих працівників та, відповідно, зростанням витрат на персонал. Зростання витрат на персонал більш швидкими темпами ніж зростання чисельності зайнятих працівників засвідчує зростання розміру заробітної плати та можливе залучення більш кваліфікованих працівників, що також визначається, як вагомий чинник зростання ефективності.

Висновки до першого розділу

1. За результатами узагальнення сучасних теоретичних підходів запропоновано уточнене визначення наступних понять:

– підприємництво – сучасний формат організації та здійснення економічної діяльності, зорієнтований на створення доданої вартості та отримання прибутку шляхом оптимізації результатів економічної діяльності, запровадження інновацій, мінімізації ризиків;

– послуга у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу – це послуга, яка є кінцевим результатом діяльності у сфері задоволення рекреаційних потреб населення, спрямована на забезпечення підтримки і відновлення здоров'я, духовного, фізичного і культурного розвитку рекреанта, задоволення його історико-культурних, інтелектуальних та інших потреб;

– підприємництво у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу – процес створення економічної та соціальної вартості шляхом об'єднання сукупності туристично-рекреаційних ресурсів, елементів інфраструктури та відносин, що виникають у процесі забезпечення підтримки і відновлення здоров'я, духовного, фізичного і культурного розвитку рекреанта, задоволення його історико-культурних, інтелектуальних та інших потреб;

– інституційне середовище підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу – сукупність соціально-економічних, організаційно-економічних, техніко-економічних та інституційно-економічних відносин у процесі створення та надання послуг, спрямованих на забезпечення та відновлення здоров'я, задоволення історико-культурних, інтелектуальних потреб, підтримання духовного і фізичного розвитку особи, нормальної життєдіяльності споживачів.

2. Сфера рекреації та готельно-ресторанного бізнесу виконує наступні функції: медико-біологічна (санаторно-курортне лікування та оздоровлення); соціальна (забезпечення гармонійного розвитку особистості та задоволення культурних, духовних потреби населення, потреби пізнання в найширшому значенні); економічна (просте і розширене відтворення робочої сили; зростання

зайнятості населення; вплив на структуру балансу грошових витрат і прибутки населення, територіальний і платіжний баланс; появу нових можливостей для здійснення ефективного інвестування на регіональному рівні); екологічна (обмежує розвиток ряду виробництв, які завдають шкоди дозвіллю, природним і культурним цінностям); інтеграційна (становлення та зміцнення міжнародних зв'язків, ділових контактів, налагодження міцних стосунків між державами та певними регіонами, нарощування експортного потенціалу держави і регіонів, збільшення частки валютних надходжень).

3. Структуру інституційного середовища підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу визначають як сукупність явищ, інститутів (сукупність різних видів соціальних норм і норм правого та регулятивного характеру) та інституцій (державні установи та різні види юридичних осіб, які, з одного боку регламентують підприємницьку діяльність, з іншого – є її активними учасниками), які забезпечують інноваційний розвиток підприємницьких структур даної сфери.

4. Уточнення класифікаційних характеристик інституційного середовища підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу повинно відбуватися шляхом застосування системного, комплексного підходу, який враховує економічні, ринкові, політичні, правові, інститути відтворення, соціально- культурні, соціально-церемоніальні та релігійні аспекти розвитку сфери у сучасних умовах.

5. Інституційне середовище підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу формують ефективно діючі формальні (у яких узагальнено та закріплено всі нормотворчі параметри та чинники розвитку сфери) та неформальні (не закріплені на папері) соціально-культурні інститути.

6. Узагальнюючи результати еволюції та вдосконалення моделей оцінювання ефективності розвитку підприємництва можна зробити висновок, що вища ефективність допомагає суб'єкту підприємництва краще та дешевше здійснювати діяльність порівняно з конкурентами не тільки у поточному періоді, а й в довгостроковій перспективі, що, у свою чергу, призводить до отримання конкурентної переваги та підвищення стійкості підприємства.

Список використаних джерел до першого розділу

1. Сэй, Ж. Б. Трактат по политической экономии. Москва: Директ-Медиа, 2007. URL: <https://biblioclub.ru/index.php?page=book&id=26847>
2. Schumpeter, J. History of Economic Analysis. New York: Oxford Press. URL: <http://digamo.free.fr/schumphea.pdf>
3. Шумпетер Й. А. Теория экономического развития. М.: Прогресс, 1982. URL: <http://uatterra.in.ua/wp-content/uploads/2017/11/SHumpeter-Teoryya-ekonomycheskogo-razvytyya.pdf>
4. Brown, T., Davidsson, P. and Wiklund, J. An Operationalization of Stevenson's Conceptualization of Entrepreneurship as Opportunity-Based Firm Behavior. Strategic Management Journal, 22, 953-968. URL: <https://doi.org/10.1002/smj.190>
5. Хизрич Р., Питере М. Предпринимательство. М., 1991.
6. Cole, H. (1968). The Entrepreneur: Introductory Remarks, American Review of Economics, LVIII-2, 1968, p. 64-71.
7. Herron, R. B. Robinson Jr. (1993) A Structural Model of the Effects of Entrepreneurial/Characteristics on Venture Performance, Journal of Business Venturing, VIII (3), p.281-294.
8. Morrison, A. Entrepreneurship: an International Perspective. Oxford: Butterworth-Heinemann.
9. Henry, C., Hill, F. and Leitch C. (2003) Developing a coherent enterprise support policy: a new challenge for governments. Environment and Planning C: Government and Policy 21, 3-19.
10. Toma, S.-G., Grigore, A.-M., & Marinescu, P. (2014). Economic Development and Entrepreneurship. Procedia Economics and Finance, 8, 436–443. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2212567114001117>
11. Wickham, P. A. Strategic Entrepreneurship (3rd edn). Harlow: Pearson Education.

12. Остафійчук Я. В. Місце сфери послуг у сучасній парадигмі сталого розвитку. Інвестиції: практика та досвід. 2012. № 3. С. 30-32. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/3_2012/10.pdf
13. Моргулець О. Б. Менеджмент у сфері послуг. URL: http://pidruchniki.ws/14420125/menedzhment/struktura_sferi_poslug
14. Каленюк І. С., Котенко Т. М. Соціальні аспекти розвитку рекреації і туризму як значущого сегменту світового господарства: теоретико-методологічні засади. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2015. Випуск 3. С. 172-176. URL: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/3_2015ua/41.pdf
15. Класифікація видів економічної діяльності (КВЕД-2010). Державна служба статистики України. URL: http://kved.ukrstat.gov.ua/KVED2010/kv10_i.html
16. Ekanayake, E. M., & Long, A. E. (2012). Tourism Development and Economic Growth in Developing Countries. *The International Journal of Business and Finance Research*, 6(1), 51-63.
17. Новикова В. І. Рекреаційні послуги: класифікація та розвиток у Черкаській області. *Укр. геогр. журн.* 2009. № 4. С. 33-39.
18. Бобирєва О. В. Економічна природа та сутність рекреаційної діяльності. URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/36138/81-Bobyreva.pdf?sequence=1>
19. Левцов С. В. Зарубіжний досвід організації надання рекреаційних послуг та його імплементація в Україні. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2015. №9. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=889>
20. Bagherifard, S. M., Jalali, M., Jalali, F., Khalili, P., & Sharifi, S. (2013). Tourism entrepreneurship: Challenges and opportunities in Mazandaran. *Journal of Basic and Applied Scientific Research*, 3(4), 842-846.
21. Set, K. (2013). Tourism small and medium enterprises (TSMEs) in Malaysia. *International Journal of Business and Social Science*, 4(16), 58-67. URL:

https://www.researchgate.net/publication/303632119_Different_Perspectives_on_Small_Tourism_Firms_in_Malaysia

22. Morrison, A. (1998) *Entrepreneurship: an International Perspective*. Oxford: Butterworth-Heinemann.

23. Morrison, A. and Thomas, R. (1998) The future of small firms in the hospitality industry. *International Journal of Contemporary Hospitality Management, Millennium Retrospective: Hospitality Global Forum*. URL: <http://www.mcb.co.uk/htgf/>.

24. Morrison, A., Rimmington, M. and Williams, C. (1999) *Entrepreneurship in the Hospitality, Tourism and Leisure Industries*. Oxford: Butterworth-Heinemann. National Committee of Inquiry into Higher Education (1997). URL: <http://www.leeds.ac.uk/educol/ncihe/>

25. Williams, C. E. and Tse, E. C. Y. (1995) The relationship between strategy and entrepreneurship: The US restaurant sector. *International Journal of Contemporary Hospitality Management* 7(1), 22- 26.

26. Ball, S. (2005) The Importance of Entrepreneurship to Hospitality, Leisure, Sport and Tourism. *Hospitality, Leisure, Sport and Tourism Network*, May 2005. URL: https://www.researchgate.net/profile/Stephen-Ball-6/publication/241284450_The_Importance_of_Entrepreneurship_to_Hospitality_Leisure_Sport_and_Tourism/links/5672f41b08aedbbb3f9f7622/The-Importance-of-Entrepreneurship-to-Hospitality-Leisure-Sport-and-Tourism.pdf

27. Вільямсон Олівер Е. Економічні інституції капіталізму: фірми, маркетинг, укладання контрактів / Олівер Е. Вільямсон – К.: АртЕк, 2001. – 472с.

28. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Д. Норт. – М.: Фонд экономической книги Начала, 1997. – 180 с.

29. Davis L. Institutional Change and American Economic Growth: A First Step towards a Theory of Institutional Innovation / L. Davis, D. North. – *Journal of Economic History*. – 1970. – Vol. 30. – № 1. – С. 131-149.

30. Oxley J. E. Institutional environment and the mechanism of governance: The impact of intellectual property protection on the structure of interfirm alliances / J. E. Oxley // *Journal of Economic Behavior & Organization*. – 1999. – № 38. – P. 283-309. URL: <https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.198.4735&rep=rep1&type=pdf>
31. Кондратов М. В., Гарипов Р. И. Институциональная среда как экономическая категория. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/institutsionalnaya-sreda-kak-ekonomicheskaya-kategoriya/viewer>
32. Дрига С. Г. Мале підприємництво України: становлення, механізми управління та підтримки: Монографія. – К.: ДКС центр, 2009. – 359 с.
33. Коваленко Ю. М. Сутність інституційного середовища фінансового сектора економіки / Ю. М. Коваленко // *Економічний вісник Донбасу*. – 2011. – № 1 (23).
34. Мельник М. І. Інституційно-економічні проблеми формування бізнес-середовища в Україні / М. І. Мельник // *Український соціум*. – 2012. – № 1 (40). – С. 99-110.
35. Пустовійт Р. Ф. Формування інституційного середовища підприємництва в трансформаційній економіці: автореф. дис. доктора економ. наук: спец. 08.01.01 «Економічна теорія». – К., 2006. – 29 с.
36. Erez, M. & Earley, P. C. (1993). *Culture, Self-Identity, and Work*. Oxford: Oxford University Press. URL: [https://www.scirp.org/\(S\(351jmbntvnsjt1aadkposzje\)\)/journal/paperinformation.aspx?paperid=70737](https://www.scirp.org/(S(351jmbntvnsjt1aadkposzje))/journal/paperinformation.aspx?paperid=70737)
37. Bennett, M. (2013). Entry in C. Cortes (Ed.) *Multicultural America: A multimedia encyclopedia*. New York: Sage. URL: <https://docplayer.net/207924606-Bennett-m-2013-entry-in-c-cortes-ed-multicultural-america-a-multimedia-encyclopedia-new-york-sage.html>
38. Hofstede, G., Hofstede, G. J. & Minkov, M. (2010). *Cultures and Organizations - Software of the Mind: Intercultural Cooperation and Its Importance for Survival*. 3rd ed. Boston u.a.: McGraw-Hill. URL: <https://e->

edu.nbu.bg/pluginfile.php/900222/mod_resource/content/1/G.Hofstede_G.J.Hofstede_M.Minkov%20-%20Cultures%20and%20Organizations%20-%20Software%20of%20the%20Mind%203rd%20edition%202010.pdf

39. House, R. J., Javidan, M., Hanges, P. & Dorfman, P. (2002). Understanding Culture and Implicit Leadership Theories Across the Globe: An Introduction to Project GLOBE. *Journal of World Business*, 37 (1), 3-10. URL: https://www.researchgate.net/publication/222837925_Understanding_Cultures_and_Implicit_Leadership_Theories_Across_the_Globe_An_Introduction_to_Project_GLOBE

40. Панковець М. П. До питання про роль інституційного середовища в ринковій трансформації економіки України / М. П. Панковець // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. – 2011. – № 3 (12). – С. 27-30.

41. Barley, S. R., & Tolbert, P. S. (1997). Institutionalization and structuration: studying the links between action and institution. *Organization Studies*, 18(1), 93– 117. URL: <http://doi.org/10.1177/017084069701800106>

42. Selznick, P. (1996). Institutionalism «Old» and «New». *Administrative Science Quarterly*, 41(2), 270–277. URL: <http://doi.org/10.2307/2393719>

43. DiMaggio, P. J., & Powell, W. W. (1991). Introduction. In W. W. Powell & P. J. DiMaggio (Eds.), *The New Institutionalism in Organizational Analysis* (pp. 1-40). Chicago: The University of Chicago Press.

44. Haveman, H. a. (1993). Follow the Leader: Mimetic Isomorphism and Entry Into New Markets. *Administrative Science Quarterly*, 38(4), 593. URL: <http://doi.org/10.2307/2393338>

45. Scott, W. R. (1987). The adolescence of institutional theory. *Administrative science quarterly*, 493-511

46. Scott, W. R. (2014). *Institutions and Organizations: Ideas, Interests, and Identities (4^a)*. London: Sage Publications Ltd.

47. Скотт М. Природа фирмы. М.: Дело. 2001. 360 с. URL: <https://laws.studio/biznesa-organizatsiya-istoriya/priroda-firmyi-bashutskaya.html>

48. Friedland, R., & Alford, R. R. (1991). Bringing society back in: Symbols, practices, and institutional contradictions. In W. W. Powell & P. J. DiMaggio (Eds.), *The New Institutionalism in Organization Analysis*. Chicago: The University of Chicago Press.
49. Касториадис К. Воображаемое установление общества. – М.: Гнозис; Логос, 2003. – С. 149. URL: <http://library.khpg.org/files/docs/1385716028.pdf>
50. Палига Є. М., Базилюк В. Б. Сучасні підходи до класифікації інститутів. Наукові записки. 2016. №2 (53). С. 153-158. URL: <http://nz.uad.lviv.ua/static/media/2-53/18.pdf>
51. Шпикуляк О. Г. Інституції аграрного ринку. К. :ННЦ ІАЕ. 2009. 480с.
52. Махмудова А. И. Принципы оценки эффективности образования сетевой формы интеграции в промышленности. Вестник Астраханского государственного технического университета. Серия «Экономика». 2010. № 2. С. 72-80.
53. Макконел К. Р. Экономика: Принципы, проблемы, политика : в 2 т. М. : Республика, 1992. Т. 1. 399 с.
54. Башнянин Г. І., Свінцов О. М., Коцупей В. М. Економічна ефективність функціонування господарських систем: проблема вимірювання. Науковий вісник НЛТУ України, 2018, т. 28, № 4. URL: https://nv.nltu.edu.ua/Archive/2018/28_4/3.pdf
55. Pritchard, R. D. Harrell, M. M., DiazGranados D. and Guzman M. J. The Productivity Measurement and Enhancement System: A Meta-Analysis. URL: https://www.researchgate.net/publication/5396369_The_Productivity_Measurement_and_Enhancement_System_A_Meta-Analysis
56. Azimi, N.A.; Welch, H.G. The effectiveness of cost-effectiveness analysis in containing costs. *The Effectiveness of Cost-effectiveness Analysis in Containing Cossts. J. Gen Intern. Med.* 1998, 13, 664–669. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/9798812/>

57. Trivedi, M.L. Managerial Economics: Theory and Applications; Tata McGraw-Hill: New Delhi, India, 2002; pp. 34-66.
58. Краснов А. Н. Эффективность как фундаментальная экономическая категория. Экономика региона. 2007. № 18. С. 20-26.
59. Кондратов В. Т. Основы (мини-) теории метрологической эффективности. Законодательная и прикладная метрология. 2010. Т. 106. № 3. С. 11-25.
60. Евдокимова Т. В. Анализ генезиса теоретических подходов к понятию и оценке эффективности // Вестник Томского гос. ун-та. Экономика. – 2013. – №3 (23). – С. 22-27.
61. Liebenstein H. Allocative Efficiency vs. X-Efficiency // American economic review. 1966. Vol. 56. № 3.
62. Словарь современной экономической теории Макмиллана. М.: ИНФРА-М, 1997. URL: <http://yas.yuna.ru/?1879053312@0816326144>
63. Кирдина С. Г. X-эффективность и X-экономики: синтез теоретических подходов. Экономический вестник Ростовского государственного университета. 2007. Том 5. № 2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/h-effektivnost-i-h-ekonomiki-sintez-teoreticheskikh-podhodov/viewer>
64. Liebenstein H. Allocative Efficiency vs. X-Efficiency // American economic review. 1966. Vol. 56. № 3.
65. Кирдина С. Г. X- и Y-экономики. URL: <http://kirdina.ru/book2/glava3.shtml>.
66. Business performance measurement : theory and practice / edited by Andy Neely. Cambridge: Cambridge University Press, 2002. URL: http://www.untag-smd.ac.id/files/Perpustakaan_Digital_1/BUSINESS%20Business%20Performance%20Measurement.pdf#page=161
67. Корпоративный менеджмент. Метод «Дюпон». URL: <http://www.cfin.ru/chuvakhin/dupont.shtml>

68. Johnson, H.T. and Kaplan, R.S. (1987). *Relevance Lost: The Rise and Fall of Management Accounting*. Boston, MA: Harvard Business School Press.
69. Keegan, D.S., Eiler, R.G., and Jones, C.R (1989). Are your performance measures obsolete? *Management Accounting (US)*, 70(120), 45-50.
70. Lynch, R. and Cross, K. (1991). *Measure Up – The Essential Guide to Measuring Business Performance*. London: Mandarin
71. Kaplan, R. S. and Cooper, R. (1997). *Cost and Effect: Using Integrated Cost Systems to Drive Profitability and Performance*. Boston, MA: Harvard Business School Press.
72. Kaplan, R.S. and Norton, D.P. (1992). The balanced scorecard – measures that drive performance. *Harvard Business Review*, January–February, Boston, MA: Harvard Business School Press.
73. Kaplan, R.S. and Norton, D. P. (1996). *Balanced Scorecard – Translating Strategy into Action*. Boston, MA: Harvard Business School Press
74. Pakhnenko O., Liuta O., Pihul N. Methodological approaches to assessment of the efficiency of business entities activity. *Business and Economic Horizons*. Prague Development Center, 2018. URL: https://zenodo.org/record/1284504/files/12_BEH_2018_Vol14_Issue1_Olena-Pakhnenko_et_al_Methodological_approaches_assessment_efficiency_pp.143-151.pdf

РОЗДІЛ 2. ОЦІНКА СТАНУ ТА ЕФЕКТИВНОСТІ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦТВА У СФЕРІ РЕКРЕАЦІЇ ТА ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННОГО БІЗНЕСУ

2.1. Регіональні аспекти оцінки стану та ефективності розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу в Україні

Розвиток економіки України протягом 30-ти років незалежності характеризується нестабільною динамікою, досить кардинальними змінами у векторі економічних змін, застосуванням сукупності малоефективних, а в певні періоди часу і деструктивних, методів та інструментів регулювання економічних процесів з боку держави.

Відсутність чіткої моделі реформування економічних процесів, переважання періодів спаду економічної динаміки над періодами піднесення, призвели до того, що структура економіки, іноваційно-інвестиційні, фінансові, відтворювальні та інші економічні, та, сформовані на їх основі соціальні процеси, потребують рішучих та докорінних змін.

Періоди хаотичної приватизації та роздержавлення, відсутність чіткої та ефективної економічної політики з боку держави, внутрішні та зовнішні загрози, слабкість управлінського менеджменту та неконкурентність українських підприємств, призвели до втрати переважної більшості підприємств великого та середнього бізнесу, занепаду у галузях промислового виробництва, сільського господарства тощо.

Постає питання щодо розробки чіткого коротко- та довгострокового плану виходу економіки країни з кризового періоду, шляхом максимального та ефективного використання всіх наявних економічних ресурсів, відкритої і зрозумілою для економічних суб'єктів політики з боку держави, більш глибокого врахування інтересів та потенційних можливостей суспільства.

На сьогоднішній день брак фінансових ресурсів, відсутність потужних внутрішніх інвесторів, недовіра зовнішніх інвесторів та їх небажання

долучатися до розбудови економіки України, відсутність потужних важелів стимулювання розвитку підприємств великого бізнесу, підкреслюють необхідність переорієнтування моделі економічного розвитку України в бік малого та середнього підприємництва.

Підтвердженням даної тези є і аналіз статистичних даних щодо розвитку української економіки. За даними Державної служби статистики України 99,98% юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців (ФОП), офіційно зареєстрованих в Україні, відносяться до саме до категорії малого та середнього підприємництва. Відповідно до статистичної інформації Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України в сфері середнього та малого підприємництва здійснюють комерційну діяльність понад 6,9 млн осіб, або близько 82% від усіх зайнятих; сектор забезпечує 65% обсягу реалізації товарів, робіт та послуг та 64% валової доданої вартості [1].

Не дивлячись на вагомість суб'єктів малого та середнього підприємництва у розвитку української економіки, протягом останніх років спостерігається погіршення їх кількісної динаміки (табл. 2.1). Значний спад у кількісних параметрах розвитку сфери спостерігається у 2014-2017 роках, що підтверджує залежність розвитку підприємництва в Україні від стабільності політичної та економічної ситуації, а також від групи чинників психологічного характеру.

Таблиця 2.1

Динаміка кількості підприємств малого та середнього підприємництва в Україні, 2010-2020 рр.

	2010	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Суб'єкти середнього підприємництва, одиниць	21343	16618	15510	15113	15254	16476	18129	17946
Суб'єкти малого підприємництва, одиниць	2161999	1915046	1958385	1850034	1789406	1822671	1922978	1955119

Сформовано на основі даних Державної служби статистики України [2, 3]

Графічне відображення динаміки кількості підприємств малого та середнього підприємництва (рис. 2.1), дозволяє простежити циклічність зміни

показника: тенденція до спаду у період 2010-2016 рр., та піднесення – 2017-2019 рр.

Підприємства малого та середнього підприємництва, на відміну від великих підприємств, є більш чутливими до економічних коливань і особливо залежать від динаміки внутрішнього попиту. Тому, дестабілізація політичної та економічної ситуації в країні у 2014 році та глобальна економічна криза призвели до розбалансування ситуації саме у цій частини українського бізнесу.

Рис. 2.1. Динаміка кількості підприємств малого та середнього підприємництва, 2010-2019 рр. (за даними державної служби статистики України)

Аналіз динаміки кількості зайнятих працівників на підприємствах малого та середнього підприємництва засвідчує, що у 2019 році, не дивлячись на зростання кількості підприємств порівняно з 2014-2017 рр., кількість зайнятих не досягла рівня 2010 року (табл. 2.2). Аналіз статистичних даних дозволяє зробити висновок, що власники підприємств більш виважено підходили до кадрової політики та змушені були скоротити чисельність працюючих. Відсутність дієвих механізмів державної підтримки і необхідність власників сплачувати ЄСВ за своїх працівників обмежує їх прагнення до зростання кількості найманих працівників, а також сприяє розвитку тіньового сектору.

Динаміка кількості зайнятих працівників на підприємствах малого та середнього підприємництва, 2010-2020 рр.

	2010	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Суб'єкти середнього підприємництва, тис. осіб	3413,8	2766,4	2632,7	2649,9	2623,8	2784,5	3089,7	3123,2
Суб'єкти малого підприємництва, тис. осіб	4958,6	4115,2	3838,7	3871,8	3956,3	4173,7	4319,8	4234,1

Сформовано на основі даних Державної служби статистики України [2, 3]

Порівняльний аналіз участі підприємств у формуванні обсягу реалізованої продукції та доданої вартості, а також за кількістю зайнятих працівників (табл. 2.3) в Україні та окремих європейських країнах, засвідчує, що суб'єкти малого та середнього підприємництва відіграють важливу роль не тільки в Україні.

Таблиця 2.3

Питома вага суб'єктів середнього та малого підприємництва у загальних показниках по суб'єктах господарювання (дані по окремих країнах), 2019 рік

	Кількість діючих суб'єктів господарювання, %	Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг), %	Кількість зайнятих працівників, %	Додана вартість за витратами виробництва, %
Україна	99,98	65,5	82,2	66,4
Болгарія	99,8	68,2	74,1	63,8
Естонія	99,8	81,2	79,1	78,6
Німеччина	99,5	38,4	58,0	46,9
Латвія	99,8	75,8	77,3	68,3
Литва	99,8	66,0	73,1	64,8
Польща	99,8	54,0	66,2	50,8
Словаччина	99,9	57,1	72,4	56,3
Чехія	99,8	54,2	67,1	56,0

Сформовано на основі даних Державної служби статистики України [3]

Питома вага суб'єктів малого та середнього підприємництва у формуванні обсягу реалізованої продукції у таких країнах як Естонія та Латвія становить 81,2% та 75,8% відповідно. Така частка є результатом активної державної політики, спрямованої на стимулювання підприємницької активності суб'єктів господарювання. Натомість частка суб'єктів малого та середнього

підприємництва у Німеччині є значно меншою – лише 38% від загального обсягу реалізованої продукції. Переважання підприємств великого бізнесу є характерною ознакою розвитку економіки даної країни.

В Україні питома вага даного показника становить 65,5% від загального обсягу реалізованої продукції. На фоні переважаючої кількості підприємств малого та середнього підприємства це дозволяє зробити висновок про недостатній рівень їх конкурентоспроможності та ускладнення при виході на ринок в окремих галузях економіки.

Практично ідентичною є ситуація і щодо доданої вартості за витратами виробництва. Оскільки даний показник напряму пов'язано зі значенням попереднього (обсягу реалізованої продукції), то тенденція щодо питомої ваги відповідає попередньому показнику: найбільша частка Естонія (78,6%), Латвія (68,3%), Україна (66,4%). Найменший обсяг створеної суб'єктами малого та середнього підприємництва доданої вартості (46,9%) є характерним для Німеччини.

Кількість зайнятих працівників на малих та середніх підприємствах в Україні є найвищою серед аналізованої сукупності країн – 82,2%. Це підтверджує вагомість даного сектору у розвитку економіки країни.

За умови активної політики державної підтримки розвитку малого та середнього підприємництва, розвиток сектору спроможний забезпечити не тільки покращення економічних та соціальних параметрів розвитку країни, а й забезпечити вирішення проблеми зайнятості населення та зменшення рівня безробіття.

Серед основних галузей економіки, в яких частка підприємств малого та середнього підприємництва є переважаючою, можна виділити охорону здоров'я, промисловість, фінансову та страхову діяльність, транспорт, складське господарство, поштову та кур'єрську діяльність (табл. 2.4).

Аналіз статистичних даних засвідчує, що підприємства малого та середнього підприємництва переважають у тих сферах економічної діяльності, які не вимагають значних інвестицій у виробництво – 34% підприємств

середнього бізнесу припадає на сферу охорони здоров'я та надання соціальної допомоги.

Таблиця 2.4

Частка підприємств України за видами економічної діяльності з розподілом на середні та малі у 2020 році

Вид економічної діяльності	% до загальної кількості	
	Суб'єкти середнього підприємництва	Суб'єкти малого підприємництва
Усього, у тому числі	4,7	95,2
сільське, лісове та рибне господарство	4,3	95,6
промисловість	10,3	89,2
будівництво	2,9	97,0
оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	3,2	96,7
транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	6,3	93,5
тимчасове розміщування й організація харчування	3,2	96,8
інформація та телекомунікації	2,2	97,8
фінансова та страхова діяльність	7,4	92,4
операції з нерухомим майном	1,0	99,0
професійна, наукова та технічна діяльність	1,9	98,1
діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	4,4	95,6
освіта	1,8	98,2
охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	34,4	65,6
мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	4,3	95,6
надання інших видів послуг	1,2	98,8

Сформовано на основі даних Державної служби статистики України [3]

Окрім того, для підприємств малого та середнього підприємництва характерними є можливості для швидкого реагування на зміни внутрішнього та зовнішнього середовища, потреб населення та конкурентного середовища. Переважна більшість суб'єктів господарювання зорієнтована на швидке реагування на зміни у споживчих смаках та купівельній спроможності населення.

Визначені тенденції є характерними як для України загалом, так і для окремих її регіонів (табл. 2.5).

Кількість діючих підприємств з розподілом на середні та малі по регіонах
України у 2020 році

Регіон	Усього, одиниць	Підприємства			
		середні підприємства		малі підприємства	
		одиниць	у % до загальної кількості	одиниць	у % до загальної кількості
Україна	373822	17602	100,0	355708	100,0
м. Київ	101252	3969	22,5	97113	27,3
Дніпропетровська	30827	1437	8,2	29327	8,2
Одеська	25465	926	5,3	24519	6,9
Харківська	25144	1259	7,2	23867	6,7
Львівська	20911	1062	6,0	19823	5,6
Київська	20320	1028	5,8	19250	5,4
Вінницька	9862	573	3,3	9272	2,6
Волинська	6047	365	2,1	5674	1,6
Донецька	9473	572	3,2	8874	2,5
Житомирська	7060	449	2,6	6604	1,9
Закарпатська	6655	292	1,7	6360	1,8
Запорізька	15368	654	3,7	14692	4,1
Івано-Франківська	8124	362	2,1	7754	2,2
Кіровоградська	8553	401	2,3	8146	2,3
Луганська	3408	225	1,3	3180	0,9
Миколаївська	11482	396	2,2	11078	3,1
Полтавська	11104	644	3,7	10446	2,9
Рівненська	6021	363	2,1	5652	1,6
Сумська	6096	412	2,3	5677	1,6
Тернопільська	5135	307	1,7	4822	1,4
Херсонська	8116	306	1,7	7807	2,2
Хмельницька	7654	430	2,4	7212	2,0
Черкаська	9286	513	2,9	8763	2,5
Чернівецька	4205	220	1,2	3984	1,1
Чернігівська	6254	437	2,5	5812	1,6

Сформовано на основі даних Державної служби статистики України [3]

Найбільша кількість малих і середніх підприємств традиційно зосереджена в м. Києві – 22,5% та 27,3% відповідно, Дніпропетровській – 8,2%, Одеській – 5,3% та 6,9% відповідно, Харківській – 7,2% та 6,7% відповідно, Львівській – 6,0% та 5,6% відповідно, Київській – 5,8% та 5,4% відповідно, областях.

Враховуючи особливості природно-ресурсного потенціалу, економічних та соціальних можливостей кожного з регіонів України, їх відмінності в історичному, етнічному та культурному розвитку, загальнодержавний план

соціально-економічних перетворень в країні повинен перетворитися в систему індивідуальних, специфічних планів розвитку кожного з її регіонів. Створивши таку систему науково обґрунтованих, структурованих та узгоджених планів розвитку окремих регіонів країни, з відповідними механізмами регулювання та стимулювання, кожен регіон України зможе не тільки забезпечити власний соціально-економічний розвиток, а й закласти основу для зростання загальнодержавного добробуту.

Саме тому, важливими етапами формування ефективної економічної політики держави на сьогоднішній день є:

- ґрунтовний аналіз природно-ресурсного потенціалу кожного з регіонів країни, виявлення найбільш пріоритетних галузей та сфер економічної діяльності, розвиток яких дозволив би забезпечити максимальний економічний ефект;
- пошук нових, більш дієвих інструментів та засобів оздоровлення економіки регіонів;
- розробка та впровадження єдиної моделі регіональної економічної політики, яка б забезпечила синтез та синергетичний ефект від розвитку окремих регіонів та дозволила б побачити економіку країни як єдине ціле, як єдиний комплекс з його сильними та слабкими сторонами, можливостями і загрозами.

Виявлення регіональних особливостей, які в подальшому будуть закладатися в основу регіональної регуляторної політики повинні базуватися на таких трьох напрямках: сутнісному (особливостях економічної діяльності, конкурентного середовища, існуючого та потенційного попиту, тощо); системно-функціональному (дослідження структури економіки регіону, взаємозв'язків між основними її складовими, впливу комплексу внутрішніх та зовнішніх чинників на розвиток і цілісність економіки регіону); організаційно-управлінському (розгляд основних принципів і підходів до побудови організаційно-економічного механізму регулювання регіонального розвитку).

Одним з потенційно привабливих напрямів розвитку переважної більшості регіонів України є розвиток сфери рекреації та готельно-

ресторанного бізнесу. Потужний природно-ресурсний та історико-культурний потенціал, стан існуючої транспортної інфраструктури, географічне розташування та досвід функціонування сфери рекреації України, існування значного попиту як з боку внутрішнього, так і зовнішнього споживача дозволяють визначити саме цю сферу одним з важливих пріоритетів економічного розвитку регіонів країни.

Специфікою даної сфери є те, що її розвиток забезпечує не тільки зростання кількісних параметрів розвитку регіонів (зростання валового регіонального продукту, обсягу виробництва тощо), а й позитивні зрушення в інших ланках господарського комплексу регіону (торгівлі, побутовому обслуговуванні, транспорті та зв'язку, будівництві, АПК, охороні довкілля тощо), створює передумови для підвищення рівня доходів населення та вирішення різноманітних соціальних проблем, поліпшення інвестиційного клімату, інтеграції країни до світового економічного простору.

Протягом останніх років, переорієнтація переважної більшості населення України та сусідніх держав на переваги здорового образу життя, призвело до перегляду підходів до питання організації відпочинку, а також посилення вимог до інфраструктури сфери рекреації.

Рекреаційна сфера на сьогоднішній день стає привабливою нішею для бізнесу у переважній більшості країн світу. Її роль як сфери економічної діяльності зростає в геометричній прогресії. Чим більш економічно розвиненою та стабільною є країна, тим вищими є доходи населення та його купівельна спроможність і тим більше фінансових ресурсів вкладається у відпочинок.

У попередньому розділі дослідження визначено, що сфера рекреації та готельно-ресторанного бізнесу може бути представлена як сукупність явищ, елементів інфраструктури та відносин, що виникають у процесі використання вільного часу для оздоровчої, пізнавальної, спортивної, культурно-розважальної діяльності людей.

Оскільки, сферу рекреації та готельно-ресторанного бізнесу не представлено окремим розділом у КВЕД, за спрямованістю економічної діяльності та результатом (забезпечення оздоровчої, пізнавальної, спортивної,

культурно-розважальної діяльності людей) обрано найбільш наближені розділи КВЕД, які б характеризували діяльність суб'єктів господарювання у сфері рекреації. Такими стали розділи: І «Тимчасове розміщування й організація харчування», N «Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування» (діяльність туристичних агентств, туристичних операторів, надання інших послуг із бронювання та пов'язана з цим діяльність; діяльність туристичних агентств і туристичних операторів; надання інших послуг із бронювання та пов'язана з цим діяльність) та R «Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок» (діяльність у сфері творчості, мистецтва та розваг; функціонування бібліотек, архівів, музеїв та інших закладів культури; організування азартних ігор; діяльність у сфері спорту, організування відпочинку та розваг; діяльність у сфері спорту; організування відпочинку та розваг) [Додаток А]. Обраний перелік дозволяє не тільки провести аналіз зміни кількісних параметрів розвитку сфери рекреації та готельно-ресторанного бізнесу в Україні, а й провести більш поглиблений аналіз в регіональному розрізі.

Динаміку обсягу реалізованих послуг по Україні (у порівняння до попереднього періоду) за період IV квартал 2019 року, I-IV квартал 2020 року та I-III квартал 2021 року запропоновано у таблиці 2.6. Період обрано у зв'язку зі змінами у представленні інформації Державною службою статистики України та застосованою методикою аналізу показників для подальшого аналізу (необхідністю визначення темп росту показників).

За окремими параметрами інформація Державною службою статистики не пропонується з метою забезпечення виконання вимог Закону України «Про державну статистику» щодо конфіденційності інформації (позначено у таблиці к/с).

Аналіз динаміки обсягу реалізації послуг сфери рекреації та готельно-ресторанного бізнесу України протягом аналізованого періоду засвідчує суттєве погіршення показника у порівнянні з IV кварталом 2019 року. Причини полягають у негативному впливі на функціонування сфери рекреації ситуації спричиненої пандемією COVID-19.

Динаміка обсягу реалізації послуг підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу України, 2019-2021 рр.

(квартальна інформація), тис. грн.

	IV кв. 2019 р.	I кв. 2020 р.	II кв. 2020 р.	III кв. 2020 р.	IV кв. 2020 р.	I кв. 2021 р.
Тимчасове розміщення й організація харчування	8511554,1	5361728,8	2257670,4	5149923,4	5006926	5361728,8
Тимчасове розміщення	2419969,7	1710515,9	430748,2	1578239	1245561,5	1710515,9
Діяльність готелів і подібних засобів тимчасового розміщення	2312624,4	1655895,5	380342,5	1229928,1	1175183,7	1655895,5
Діяльність засобів розміщення на період відпустки та іншого тимчасового проживання	90451,2	45551,1	41363,3	331380,2	54047,2	45551,1
Надання місць кемпінгами та стоянками для житлових автофургонів і причепів	1383,9	662,8	к/с	963,2	1397,3	662,8
Діяльність інших засобів тимчасового розміщення	15510,2	8406,5	к/с	15967,5	14933,3	8406,5
Діяльність із забезпечення стравами та напоями	6091584,4	3651212,9	1826922,2	3571684,4	3761364,5	3651212,9
Діяльність ресторанів, надання послуг мобільного харчування	4971546,2	2636253,3	1466946,8	2805102,5	2696056,6	2636253,3
Постачання готових страв	1004351,3	941979,6	335525,8	685521	1008699,1	941979,6
Обслуговування напоями	115686,9	72980,0	24449,6	81060,9	56608,8	72980,0
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування (сфера рекреації)	4346596	2999426	253329,2	к/с	2578844	2999426
Діяльність туристичних агентств, туристичних операторів, надання інших послуг із бронювання та пов'язана з цим діяльність	2173297,9	1499712,9	126664,6	2247265,7	1289422	1499712,9
Діяльність туристичних агентств і туристичних операторів	1949627,5	1340982,2	89717,5	к/с	1156506,4	1340982,2
Надання інших послуг із бронювання та пов'язана з цим діяльність	223670,4	158730,7	36947,1	к/с	132915,6	158730,7
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	1850590,3	1622556,1	546291	1325633	1297675	1622556,1
Діяльність у сфері творчості, мистецтва та розваг	502009,5	344700,4	к/с	к/с	198158,3	344700,4
Функціонування бібліотек, архівів, музеїв та інших закладів культури	133683,6	к/с	78743,7	162847,2	к/с	к/с
Організування азартних ігор	292109,0	к/с	к/с	к/с	к/с	к/с
Діяльність у сфері спорту, організування відпочинку та розваг	922788,2	1025853,1	328393,7	879298,4	795783,9	1025853,1
Діяльність у сфері спорту	657107,3	706072,7	225557,8	558171,9	502416,3	706072,7
Організування відпочинку та розваг	265680,9	319780,4	102835,9	321126,5	293367,6	319780,4

Сформовано автором на основі статистичних даних Держстат України [5, 6, 7]

З метою оцінювання впливу даного чинника на динаміку обсягу реалізації послуг у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу визначаємо ланцюговий темп росту показників протягом аналізованого періоду (табл. 2.7)

Темп росту обсягу реалізації послуг підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу України, 2019-2021 рр.

(квартальна інформація), %

	I кв. 2020 р.	II кв. 2020 р.	III кв. 2020 р.	IV кв. 2020 р.	I кв. 2021 р.
Тимчасове розміщення й організація харчування	-37,01	-57,89	128,11	-2,78	7,09
Тимчасове розміщення	-29,32	-74,82	-30,09	-75,81	37,33
Діяльність готелів і подібних засобів тимчасового розміщення	-28,4	-77,03	-45,52	-77,18	40,91
Діяльність засобів розміщення на період відпустки та іншого тимчасового проживання	-49,64	-9,19	-85,32	-98,95	-15,72
Надання місць кемпінгами та стоянками для житлових автофургонів і причепів	-52,11	-	-	-99,97	-52,57
Діяльність інших засобів тимчасового розміщення	-45,8	-	-	-99,71	-43,71
Діяльність із забезпечення стравами та напоями	-40,06	-49,96	58,2	-26,96	-2,93
Діяльність ресторанів, надання послуг мобільного харчування	-46,97	-44,35	24,25	-47,65	-2,22
Постачання готових страв	-6,21	-64,38	-69,64	-80,41	-6,61
Обслуговування напоями	-36,92	-66,5	-96,41	-98,9	28,92
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	-	-	-	-	16,3089
Діяльність туристичних агентств, туристичних операторів, надання інших послуг із бронювання та пов'язана з цим діяльність	30,9937	91,5541	-	-	16,31
Діяльність туристичних агентств і туристичних операторів	-30,99	-91,55	-0,46	-74,96	16,31
Надання інших послуг із бронювання та пов'язана з цим діяльність	-31,22	-93,31	-	-	15,95
Надання інших послуг із бронювання та пов'язана з цим діяльність	-29,03	-76,72	-	-	19,42
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	-12,32	-66,33	-41,28	-74,8	25,04
Діяльність у сфері творчості, мистецтва та розваг	-31,34	-	-	-	73,95
Діяльність у сфері спорту, організування відпочинку та розваг	11,17	-67,99	-61,05	-84,55	28,91
Діяльність у сфері спорту	7,45	-68,05	-75,28	-90,24	40,54
Організування відпочинку та розваг	20,36	-67,84	-85,78	-94,3	9

Розраховано автором на основі статистичних даних Держстат України [5, 6, 7]

Динаміка обсягу реалізації послуг підприємств сфери рекреації та готельно-ресторанного бізнесу протягом 2020 року відображає спад за всіма складовими. Лише у I кварталі 2021 року спостерігається певне покращення ситуації, хоча за всіма складовими показники є гіршими ніж у IV кварталі 2019 року.

За результатами проведеного аналізу можна зробити висновок, що без активної державної політики підтримки підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу, суб'єктам господарювання буде складно подолати наслідки пандемії COVID-19.

Ефективність розвитку підприємництва у будь-якій сфері економічної діяльності визначається за динамікою змін наступних показників:

- кількість суб'єктів господарювання (КСГ);
- кількість зайнятих працівників (КЗП);
- витрати на персонал (ВП);
- обсяги реалізації послуг (ОРП);
- чистий прибуток (ЧП).

Кількість суб'єктів господарювання (КСГ) визначається як сумарне значення кількості суб'єктів господарювання за такими видами економічної діяльності, як І «Тимчасове розміщування й організація харчування», N «Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування» (діяльність туристичних агентств, туристичних операторів, надання інших послуг із бронювання та пов'язана з цим діяльність; діяльність туристичних агентств і туристичних операторів; надання інших послуг із бронювання та пов'язана з цим діяльність) та R «Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок». Статистична інформація аналізується за період 2016-2020 рр. [8-12] (табл. 2.8).

Кількість зайнятих працівників (КЗП) відображає окрім осіб, що працюють за трудовими договорами і кількісні параметри власників підприємств, що зареєстровані як фізичні особи-підприємці. У таблиці згруповано статистичну інформацію щодо кількості зайнятих працівників за видами економічної діяльності I, N, R за період 2016-2020 рр. [13-17] (табл. 2.8).

Таблиця 2.8

Динаміка показників оцінювання ефективності розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу України, 2016-2020 рр.

Показники	2016	2017	2018	2019	2020
Кількість суб'єктів господарювання, од.	71569	70623	75558	84857	87522
Кількість зайнятих працівників, тис. ос.	254,0	269,3	319,2	332,6	295,4
Витрати на персонал, тис. грн.	5715334,8	6925466,5	7906510,3	8821424,0	8363499,1
Обсяг реалізованих послуг, тис грн	12035268,0	15582836,9	18481011,7	19632588,9	11941224,4
Чистий прибуток, млн. грн	-3582,6	-526,9	1753,8	4241,9	-6025,7

Розраховано автором на основі статистичних даних Держстат України [8-24]

Витрати на персонал (ВП) окрім витрат на оплату праці, включають витрати на соціальні заходи. У таблиці 2.8 згруповано статистичну інформацію щодо витрат на персонал за видами економічної діяльності I, N, R за період 2016-2020 рр. [18].

Обсяги реалізації послуг (ОРП). Однією з особливостей послуги як товару у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу є неможливість створення запасів, тому показники обсягів реалізації та обсягів виробництва є однаковими у цій сфері. У таблиці 2.8 згруповано статистичну інформацію щодо обсягів реалізації послуг за видами економічної діяльності I, N, R за період 2016-2020 рр. [19].

Чистий прибуток (ЧП) це кінцевий фінансовий результат діяльності, який залишається у розпорядженні суб'єкту підприємництва та може як споживатися, так і реінвестуватися власниками. У таблиці 2.8 згруповано статистичну інформацію щодо обсягів чистого прибутку суб'єктів підприємництва за видами економічної діяльності I, N, R за період 2016-2020 рр. [20-24].

Кількості суб'єктів господарювання, які здійснюють економічну діяльність у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу протягом періоду 2016-2020 рр. має стійку тенденцію до зростання. Протягом аналізованого періоду абсолютне зростання показника становить майже 16 тис. суб'єктів господарювання. Зазначене виступає чітким свідченням того, що сфера рекреації є привабливою і визначається позитивною динамікою розвитку.

Динаміка кількості зайнятих працівників протягом 2016-2020 рр. вже не характеризується аналогічною стабільністю. Якщо протягом періоду 2016-2019 рр. спостерігається тенденція до зростання (на 31% протягом періоду), то у 2020 році спостерігається значний спад (на 11% порівняно з 2019 роком).

Тенденції у зміні кількості зайнятих працівників у сфері рекреації відповідним чином вплинули на динаміку наступного показника – витрат на персонал. Протягом аналізованого періоду спостерігається циклічність зміни показника: зростання у період 2016-2019 рр. (на 54% протягом періоду), то у 2020 році спостерігається спад на 5% порівняно з 2019 роком.

Найбільш негативно ситуація пов'язана з пандемією COVID-19 та застосованими в Україні проти епідеміологічними заходами вплинула на обсяги реалізованих послуг у сфері рекреації та, відповідно, величину чистого прибутку. Якщо за період 2016-2019 років спостерігається позитивна динаміка обсягу реалізації послуг у сфері рекреації та зростання показника на 63% протягом періоду, то у 2020 році спад становив 39% порівняно з 2019 роком. Відповідно і чистий прибуток отриманий суб'єктами господарювання у сфері рекреації у 2019 році у розмірі 4241,9 млн. грн «перетворився» у збиток 2020 року у розмірі 6025.7 млн. грн.

Позитивна динаміка обраних показників протягом 2016-2019 рр. свідчить про розвиток підприємництва, але для інтегральної оцінки розвитку підприємництва у сфері рекреації динаміка цих показників має знаходитися у певній залежності, яка характеризує ефективність процесу.

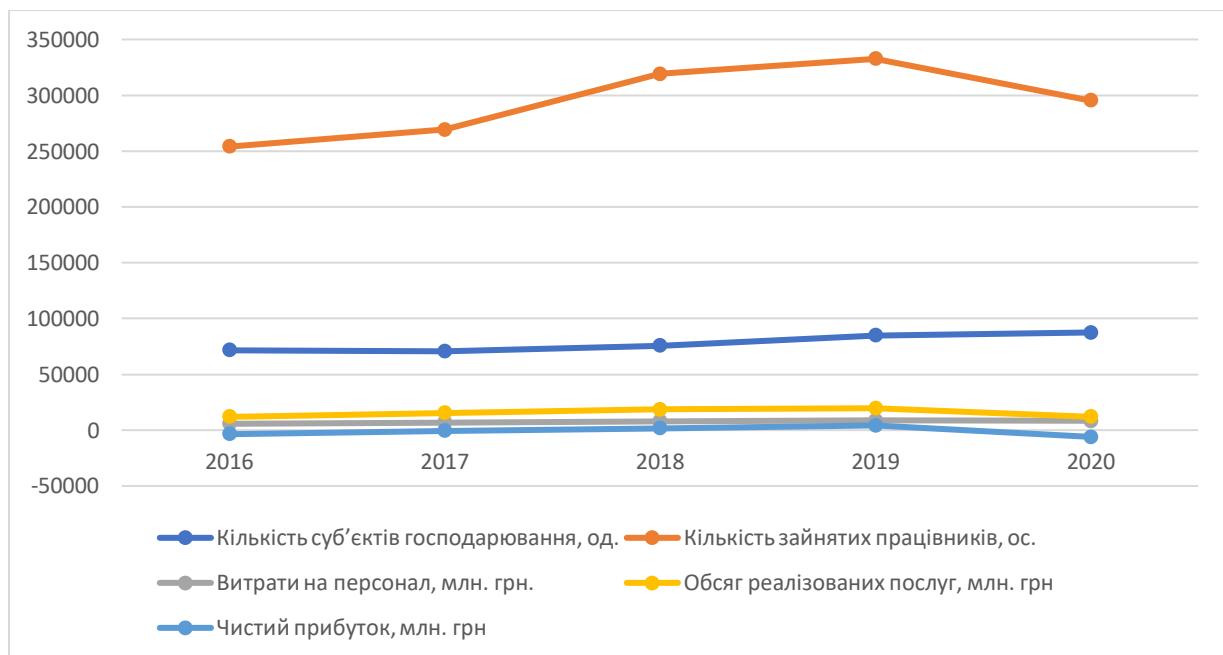

Рис. 2.2. Динаміка основних показників оцінювання ефективності розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу України, 2016-2020 рр.

(Сформовано автором на основі статистичних даних Держстат України)

Про ефективність свідчить така залежність між динамікою обраних показників:

$$1 < t(\text{КСГ}) < t(\text{ЧЗП}) < t(\text{ВП}) < t(\text{ОРП}) < t(\text{ЧП}),$$

де $t(\text{КСГ})$ – темп росту показника кількості суб'єктів господарювання;

$t(\text{ЧЗП})$ – темп росту показника чисельності зайнятих працівників;

$t(\text{ВП})$ – темп росту показника витрат на персонал;

$t(\text{ОРП})$ – темп росту показника обсягу реалізованих послуг;

$t(\text{ЧП})$ – темп росту показника чистого прибутку.

Економічне пояснення даної нерівності полягає в тому, що зростання кількості господарюючих суб'єктів (темп росту більше за 1) свідчить про привабливість сфери рекреації як виду економічної діяльності. Зростання чисельності зайнятих працівників більш швидкими темпами, ніж кількості суб'єктів господарювання засвідчує розвиток вже існуючих суб'єктів господарювання, зростання їх попиту на трудові ресурси. Зростання витрат на персонал більш швидкими темпами ніж зростання чисельності зайнятих працівників засвідчує зростання розміру заробітної плати та можливе залучення більш кваліфікованих працівників. Це надзвичайно вагомий параметр розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу, оскільки виступає свідченням не тільки підвищення ефективності роботи суб'єктів господарювання, а й забезпечує зростання якості послуг у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу.

Очевидним наслідком попереднього ланцюжку змін повинно стати зростання продуктивності праці у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу, а отже і випереджуюче зростання обсягів реалізації послуг над витратами на персонал.

Домінуючі темпи росту чистого прибутку свідчать про зростання основного показника ефективності – рентабельності діяльності.

Динаміку обраних показників для оцінювання ефективності розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу України у 2016-2020 рр. наведено в табл. 2.9.

Темп росту показників оцінювання ефективності розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу України, 2016-2020 рр.

Показники	2017/2016	2018/2017	2019/2018	2020/2019
Кількість суб'єктів господарювання	0,99	1,07	1,12	1,03
Кількість зайнятих працівників	1,06	1,19	1,04	0,89
Витрати на персонал	1,21	1,14	1,12	0,95
Обсяг реалізованих послуг	1,29	1,19	1,06	0,61
Чистий прибуток	0,15	-3,33	2,42	-1,42

Розраховано автором

Нерівності оцінювання ефективності розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу України мають наступний вигляд:

2017 рік: $1 > 0,99 < 1,06 < 1,21 < 1,29 > 0,15$

2018 рік: $1 < 1,07 < 1,19 > 1,14 < 1,19 >$ збиток

2019 рік: $1 < 1,12 > 1,04 < 1,12 > 1,06 < 2,42$

2020 рік: $1 < 1,03 > 0,89 < 0,95 > 0,61 >$ збиток

Отже, за результатами аналізу поточного стану та ефективності розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу в Україні зроблено висновок, що найбільш ефективним за визначеними критеріями став 2019 рік: лише темп росту кількості зайнятих працівників та обсяг реалізованої продукції не відповідають оптимальним параметрам.

2.2. Оцінка ефективності розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу Карпатського економічного району

Карпатський економічний район (Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська та Чернівецька області) є важливою складовою економічної системи України. Особливості геополітичного й гео економічного розташування цього району якісно відрізняють його від інших регіонів України. Щільна мережа транспортних шляхів (у тому числі й міжнародного значення), міжнародне авіасполучення, сприяють налагодженню тісних економічних відносин зі

східними та південними економічними районами України, а також з Молдовою, Румунією, Угорщиною, Словаччиною та Польщею.

Одним зі стратегічних напрямів розвитку областей Карпатського економічного району є розвиток підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу. Для підтвердження обґрунтованості такого напрямку можна навести наступні основні аргументи [25, 26]:

1. Потужна природно-ресурсна база району. Одноразова гранична рекреаційна місткість областей Карпатського району може сягати 2 млн осіб. Протягом року без шкоди для природного довкілля регіон можуть відвідати до 8 млн відпочиваючих і туристів, а також ще близько 12 млн екскурсантів і туристів «вихідного дня».

2. Природні умови для розвитку різноманітних видів послуг на відпочинок та рекреацію цілорічно, без виражених ознак сезонності (гірськолижний туризм, рафтинг, сплав річками, спелеотуризм, альпінізм, гірський пішохідний та спортивний кваліфікаційний туризм, гірський велотуризм, дельтапланеризм, мото- та автотуризм тощо). Області Карпатського району мають необхідні ресурси для швидкого нарощування пропозиції послуг щодо оздоровлення і відпочинку.

3. Вигідне географічне положення західних регіонів України у центрі Європи та їх транспортна доступність.

Області Карпатського економічного району межують з кількома країнами, у тому числі – країнами-членами ЄС, так [27]:

– Закарпатська область межує зі Словацькою Республікою, Угорщиною та Румунією (облаштовано 19 пунктів пропуску та митних постів; діє міжнародний повітряний пункт перетину кордону – аеропорт «Ужгород»; у 2021 році заплановано будівництво міжнародного аеропорту «Мукачево»);

– Львівська область межує з Республікою Польща (облаштовано 10 міжнародних пунктів перетину кордону, з них 6 автомобільні та 4 залізничні пункти перетину кордону; діє міжнародний повітряний пункт перетину кордону – аеропорт «Львів»);

– Івано-Франківська область межує з Румунією (не має облаштованих автомобільних, залізничних чи пішохідних пунктів перетину кордону; діє міжнародний повітряний пункт перетину кордону – аеропорт «Івано-Франківськ»);

– Чернівецька область межує з Румунією та Молдовою (облаштовано 14 пунктів перетину кордону, з яких із статусом міжнародних – 10, міждержавних – 1; діє міжнародний повітряний пункт перетину кордону – аеропорт «Чернівці»).

4. На території областей Карпатського економічного регіону знаходиться значна кількість пам'яток історії та культури. На території чотирьох областей взято під охорону понад 6 тисяч пам'яток архітектури IX-XX ст., серед яких особливе місце займають споруди Львова, Жовкви, Підгірців, Галича, Ужгорода, Мукачева, Хотина, Чернівців та інші.

5. Наявність потенційної робочої сили для сфери послуг. За офіційними статистичними даними [28] кількість безробітних на рівні областей Карпатського району є високою: у 2020 році кількість безробітних у Закарпатській області становила 58,7 тис. осіб (10,6% до робочої сили), у Івано-Франківській області – 50,5 тис. осіб (8,4% до робочої сили), у Львівській області – 84,9 тис. осіб (7,6% до робочої сили), у Чернівецькій області – 36,8 тис. осіб (8,9% до робочої сили). У даному контексті альтернативи розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу, як чинника сприяння зростанню зайнятості місцевого населення Карпатського економічного району на сьогодні не існує.

6. Інституційно-правові передумови розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу сформовані як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях. В Україні відзначають пріоритетність сфери рекреації для активізації регіонального розвитку. У Державній стратегії регіонального розвитку України на 2021-2027 роки [29] та Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року [30] визначено як державний пріоритет забезпечення розвитку сфери рекреації шляхом удосконалення матеріально-технічної бази з використанням можливостей

кластерних моделей, державно-приватного партнерства та соціального замовлення.

У областях Карпатського економічного району пріоритетність розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу визначена в регіональних програмах та стратегіях розвитку.

Регіональна стратегія розвитку Закарпатської області на період 2021-2027 років затверджена Рішення обласної ради №1630 від 20.12.2019 року основною точкою росту, що даватиме ефект для гірських населених пунктів регіону впродовж часу реалізації стратегії визначає саме туристично-рекреаційну сферу [31]. Окрім вже існуючих напрямів оздоровчо-рекреаційної та туристичної сфер заплановано розширення потенціалу гірсько-рекреаційних комплексів (Тячівський, Рахівській, Міжгірський райони), туристичних маршрутів, точкового індивідуального туристичного обслуговування, активного туристичного відпочинку. Визначається не лише пріоритетність розвитку туризму та рекреації, але й необхідність розвитку конкретних видів туризму (зеленого, сільського, санаторно-курортного, оздоровчого, екстремального, розвиток екологічної освіти), які є складовими процесів соціально-економічного розвитку регіону [31].

У Стратегії розвитку Івано-Франківської області на період 2021-2027 років [32] визначено, що область має розвинену туристично-рекреаційну сферу та вагомий потенціал для подальшого розвитку завдяки м'якому клімату, великій кількості природно-заповідних та рекреаційних територій, історико-культурних пам'яток.

Обґрунтовано, що однією з операційних цілей розвитку області є розвиток туристично-рекреаційної сфери, який передбачає вирішення наступних завдань: розвиток туристичної інфраструктури та навігації; збереження та управління природною та культурною спадщиною; створення нових та підтримка існуючих туристичних продуктів і атракцій у т.ч. на гірських територіях, їх доступність для людей з інвалідністю; маркетинг туристичного потенціалу Івано-Франківської області [32].

У Стратегії розвитку Львівської області на період 2021-2027 років [33] наголошується на сталій позитивній динаміці розвитку сфери рекреації та готельно-ресторанного бізнесу впродовж останніх років. Це знаходить своє відображення в зростанні туристичних потоків, поступовому розвитку туристичної й рекреаційної інфраструктури регіону, розширенні спектру туристичних послуг, зростанні якості сервісу сфери обслуговування туризму і курортів. Зазначається, що область серед регіонів України зайняла 2-місця за обсягом туристичного збору, за кількістю розміщених у готельних закладах та за кількістю туристів з України.

Зважаючи на потужний туристично-рекреаційний потенціал Львівщини, одним з напрямів розвитку визначено активне нарощення туристично-рекреаційної інфраструктури, створення нових туристичних продуктів та їх просування, зростання самозайнятості населення у сфері рекреації.

В Чернівецькій області пріоритетність сфери рекреації та готельно-ресторанного бізнесу для розвитку регіону визначена у Стратегії розвитку області на період до 2027 року. Однією з операційних цілей розвитку області визначено розвиток туризму та рекреації, що передбачає вирішення наступних завдань: створення сприятливих умов для розвитку туристично-рекреаційного потенціалу, у тому числі в гірських територіях; формування інфраструктури для розвитку туризму (сільського, зеленого) в Карпатському регіоні; популяризація туристичного потенціалу Чернівецької області [34].

7. Економічна конкурентоспроможність підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу.

Сукупність чинників, які визначають конкурентоспроможність підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу Карпатського економічного району можна умовно поділити на дві групи: позитивні та негативні [37; С. 150]. Позитивними є:

- вигідне геополітичне та гео економічне положення, наявність міжнародних транспортних коридорів;
- унікальні природно-рекреаційні і історико-культурні ресурси;

- природно-кліматичні умови для лікування, медичної реабілітації та профілактики захворювань;
- розвинена структура рекреаційно-оздоровчих закладів;
- розвинена інфраструктура для розвитку суб'єктів сфери рекреації та готельно-ресторанного бізнесу;
- інвестиційна привабливість сфери рекреації та готельно-ресторанного бізнесу;
- наявність висококваліфікованих трудових ресурсів та можливостей для розширення трудового потенціалу;
- великий науковий потенціал.

До негативних чинників належать:

- недостатній рівень залучення фінансових ресурсів;
- неефективні фінансово-економічні механізми стимулювання діяльності суб'єктів у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу;
- слабка інформаційно-рекламна діяльність;
- екологічно незбалансоване використання природних ресурсів;
- недостатній розвиток відпочинково-розважальної інфраструктури;
- низький рівень комфортності та обслуговування в санаторно-курортних закладах.

Оцінювання ефективності розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу за областями Карпатського економічного району здійснюємо за методикою застосованою у попередньому параграфі для оцінювання ефективності розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу в Україні.

Оцінювання ефективності розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу у Закарпатській області

Вагомим чинником розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу в Закарпатській області є розвиток малого та середнього бізнесу. Саме дана категорія суб'єктів підприємництва

забезпечують конкуренцію на належному рівні, прискорення інноваційних процесів, формування ринкової економіки, сприяє росту зайнятості.

У Закарпатській області у 2020 році діяло 6655 підприємств, з яких 292 – середні та 6360 – малі (табл. 2.10).

Таблиця 2.10

Динаміка кількості підприємств малого та середнього бізнесу в Закарпатській області, 2016-2020 рр.

	2016	2017	2018	2019	2020
Середні підприємства, од.	256	243	248	287	292
Малі підприємства, од	4800	5543	6173	6096	6360
Усього	5058	5788	6424	6388	6655

Сформовано на основі даних Головного управління статистики у Закарпатській області [38]

Протягом 2016-2020 рр. спостерігається позитивна динаміка кількості підприємств малого та середнього бізнесу, що засвідчує вагомий роль сектору у розвитку економіки регіону. Протягом аналізованого періоду (2016-2020 роки) кількості суб'єктів, що зайняті підприємницькою діяльністю засвідчує тенденцію до зростання: з 5058 до 6655 одиниць.

У 2019 році спостерігалось скорочення кількості на 6 % у порівнянні з 2018 роком, а станом на кінець 2020 року їх кількість зросла на 4,1% у порівнянні з 2019 роком.

Протягом аналізованого періоду спостерігаються зменшення частки підприємств середнього бізнесу практично на 10%. Натомість частка підприємств малого бізнесу є стабільною та високою, 95% від загальної кількості підприємств у Закарпатській області (табл. 2.11).

Таблиця 2.11

Динаміка частки підприємств малого та середнього бізнесу у загальному їх обсязі в Закарпатській області, 2016-2020 рр.

	2016	2017	2018	2019	2020
Середні підприємства, од.	39,9	34,8	31,4	31,6	30,4
Малі підприємства, од	94,9	95,8	96,1	95,4	95,6

Сформовано на основі даних Головного управління статистики у Закарпатській області [38]

Усього у малому та середньому бізнесі зайнято 90 тис. осіб (включаючи штатних, позаштатних працівників, власників, засновників), що складає 30% до загальної кількості зайнятих у суб'єктів господарювання (табл. 2.12).

Таблиця 2.12

Динаміка кількості зайнятих працівників на підприємствах малого та середнього бізнесу в Закарпатській області, 2016-2020 рр.

Кількість зайнятих працівників, осіб	2016	2017	2018	2019	2020
Середні підприємства			51377	57184	
Малі підприємства	26342	27246	27335	28163	27005
Усього	80386	80836	82684	92845	91380

Сформовано на основі даних Головного управління статистики у Закарпатській області [38]

Аналіз структури обсягу реалізації продукції за видами економічної діяльності для підприємств середнього та малого бізнесу в Закарпатській області у 2020 році наведено на рис. 2.3 та 2.4.

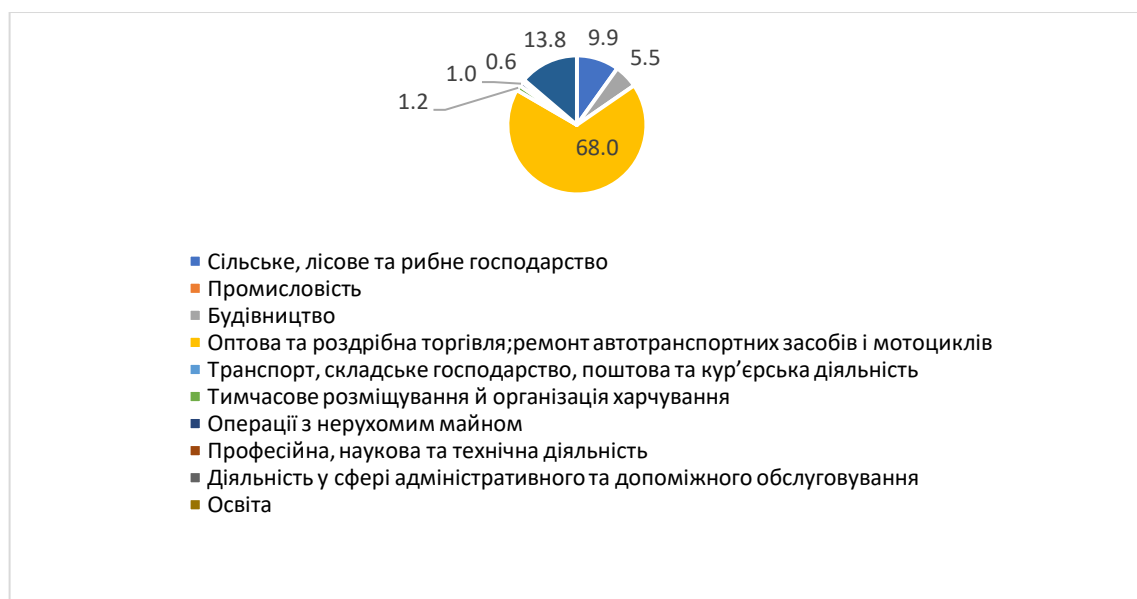

Рис. 2.3. Структура обсягу реалізації продукції за видами економічної діяльності середнього бізнесу в Закарпатській області у 2020 році [41]

Рис. 2.4. Структура обсягу реалізації продукції за видами економічної діяльності малого бізнесу в Закарпатській області у 2020 році [41]

Динаміка кількості діючих суб'єктів підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу у Закарпатській області у період 2016-2020 роках запропонована у таблиці 2.13.

Таблиця 2.13

Кількість діючих суб'єктів підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу у Закарпатській області у 2016-2020 роках, од.

	Роки				
	2016	2017	2018	2019	2020
Тимчасове розміщування й організація харчування	4129	3749	3594	3614	3597
Діяльність туристичних агентств, туристичних операторів, надання інших послуг із бронювання та пов'язана з цим діяльність	221	198	199	223	231
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	345	312	305	320	345
Разом	4695	4259	4098	4157	4173
Темп росту		0,91	0,96	1,01	1,00

Сформовано автором на основі статистичних даних Держстат України [42]

Відповідно до статистичних даних, протягом аналізованого періоду спостерігається нестабільна динаміка щодо кількості суб'єктів підприємництва

у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу Закарпатської області. За всіма складовими спостерігається зменшення кількості в період 2016-2018 рр. та незначне покращення протягом наступних двох років.

Цікавими є результати аналізу динаміки кількості зайнятих працівників у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу регіону (табл. 2.14).

Таблиця 2.14

Кількість зайнятих працівників у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу Закарпатської області у 2016-2020 роках, осіб

	Роки				
	2016	2017	2018	2019	2020
Тимчасове розміщування й організація харчування	9368	8906	9826	9615	8716
Діяльність туристичних агентств, туристичних операторів, надання інших послуг із бронювання	302	286	353	391	312
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	704	633	686	778	698
Разом	10374	9825	10865	10784	9726
Темп росту		0,95	1,11	0,99	0,90

Сформовано автором на основі статистичних даних Держстат України [43]

На фоні зростання кількості суб'єктів підприємництва у 2019-2020 рр. кількість зайнятих працівників у 2020 році суттєво зменшується порівняно з 2019 роком. Так за розділом І «Тимчасове розміщування й організація харчування» зменшення становило 10% порівняно з 2019 роком, за розділом N «Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування» (діяльність туристичних агентств, туристичних операторів, надання інших послуг із бронювання та пов'язана з цим діяльність; діяльність туристичних агентств і туристичних операторів; надання інших послуг із бронювання та пов'язана з цим діяльність) – 20% порівняно з 2019 роком, за розділом R «Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок» – кількість зайнятих працівників зменшилась на 10% порівняно з 2019 роком. Це негативна тенденція, оскільки саме зайнятість у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу є вагомим чинником регулювання ринку праці Закарпатської області.

За період 2016-2019 років суттєво зростають витрати на персонал у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу Закарпатської області (табл. 2.15). Протягом цього періоду вони зросли у 2,8 рази. Проте у 2020 році витрати на

персонал зменшуються на 30%. Тенденція засвідчує погіршення фінансових результатів діяльності суб'єктів підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу Закарпатської області, що призвело до необхідності скорочення частини працівників та зменшення витрат на персонал.

Таблиця 2.15

Витрати на персонал суб'єктів підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу Закарпатської області у 2016-2020 роках, тис. грн.

	Роки				
	2016	2017	2018	2019	2020
	усього, тис. грн.	усього, тис. грн.	усього, тис. грн.	усього, тис. грн.	усього, тис. грн.
Тимчасове розміщення й організація харчування	34954,3	58974,1	76954,8	100574	70832,2
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	8502,9	10996,6	11679,7	21040,6	14318,1
Разом	43457,2	69970,7	88634,5	121614,9	85150,3
Темп росту		1,61	1,27	1,37	0,70

Сформовано автором на основі статистичних даних Головного управління статистики у Закарпатській області [45-49]

Основним показником, який дозволяє оцінити ефективність діяльності суб'єктів підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу є обсяг реалізації послуг. Для сфери рекреації Закарпатської області цей показник мав тенденцію до зростання до 2019 року (табл. 2.16).

Таблиця 2.16

Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) суб'єктів підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу Закарпатської області у 2016-2020 роках, тис. грн.

	Роки				
	2016	2017	2018	2019	2020
	усього, тис. грн.	усього, тис. грн.	усього, тис. грн.	усього, тис. грн.	усього, тис. грн.
Тимчасове розміщення й організація харчування	1023800,2	1231731,6	1502154,0	1663957,8	1452687,7
Діяльність туристичних агентств, туристичних операторів	37430,5	48031,6	86595,6	91860,7	64312,2
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	81352,7	107977,2	180730,0	202324,1	179564,4
Разом	1142583,4	1387740,4	1769479,6	1958142,6	1696564,3
Темп росту		1,21	1,28	1,11	0,87

Сформовано автором на основі статистичних даних Держстат України [54]

Протягом 2016-2019 рр. обсяг реалізації послуг за розділами КВЕД, які відповідають сфері рекреації зріс у 1,7 рази. Проте у 2020 році спостерігається суттєве зменшення показника – на 261 млн. грн. (на 13%) порівняно з 2019 р.

Зменшення обсягів реалізації послуг у суб'єктів господарювання у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу Закарпатської області виступає свідченням погіршення ефективності діяльності галузі. Підтвердженням цього висновку виступає збитковість діяльності суб'єктів підприємництва практично протягом всього аналізованого періоду (табл. 2.17). Так за розділом І «Тимчасове розміщування й організація харчування» протягом 2016-2019 рр. діяльність суб'єктів підприємництва є збитковою, що засвідчує її не ефективність. Лише у 2020 році отримано прибуток у розмірі 11,6 млн. грн. За розділом R «Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок» прибутковою була діяльність суб'єктів підприємництва Закарпатської області лише у 2016-2017рр.

Таблиця 2.17

Чистий прибуток суб'єктів підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу Закарпатської області у 2016-2020 роках, тисн. грн.

	Роки				
	2016	2017	2018	2019	2020
	усього, тис. грн.	усього, тис. грн.	усього, тис. грн.	усього, тис. грн.	усього, тис. грн.
Тимчасове розміщування й організація харчування	-2956	-9733,1	-45069	-19182,4	11561,8
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	6049,9	2331,5	-3557,4	-8395,4	-7374,1
Разом	3093,9	-7401,6	-48625,9	-27577,8	4187,7

Сформовано автором на основі статистичних даних Держстат України [56]

Нерівність оцінювання ефективності розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу Закарпатської області має наступний вигляд: $1 < t(\text{КСГ}) < t(\text{ЧЗП}) < t(\text{ВП}) < t(\text{ОРП}) < t(\text{ЧП})$, де $t(\text{КСГ})$ – темп росту показника кількості суб'єктів господарювання; $t(\text{ЧЗП})$ – темп росту показника чисельності зайнятих працівників; $t(\text{ВП})$ – темп росту показника витрат на персонал; $t(\text{ОРП})$ – темп росту показника обсягу реалізованих послуг; $t(\text{ЧП})$ – темп росту показника чистого прибутку.

Динаміку обраних показників для оцінювання ефективності розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу Закарпатської області у 2016-2020 рр. наведено в табл. 2.18.

Таблиця 2.18

Темп росту показників оцінювання ефективності розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу Закарпатської області, 2016-2020 рр.

Показники	2017/2016	2018/2017	2019/2018	2020/2019
Кількість суб'єктів господарювання	0,91	0,96	1,01	1,00
Кількість зайнятих працівників	0,95	1,11	0,99	0,90
Витрати на персонал	1,61	1,27	1,37	0,70
Обсяг реалізованих послуг	1,21	1,28	1,11	0,87
Чистий прибуток	Збиток	Збиток	Збиток	Прибуток

Розраховано автором

2017 рік: $1 > 0,99 > 0,95 < 1,61 > 1,21 >$ збиток

2018 рік: $1 > 0,96 < 1,11 < 1,27 < 1,28 >$ збиток

2019 рік: $1 < 1,01 > 0,99 < 1,37 > 1,11 >$ збиток

2020 рік: $1 < 1,00 > 0,90 > 0,70 > 0,87 <$ прибуток

Отже, за результатами оцінювання ефективності розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу Закарпатської області ні один з років протягом 2016-2020 рр. не можна вважати ефективним.

Одним з вагомих чинників формування прибутку суб'єктів підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу Закарпатської області у 2020 році на нашу думку є зменшення витрат, пов'язаних з економічною діяльністю, у тому числі витрат на персонал. З метою підтвердження даного факту визначаємо показник продуктивності праці (як відношення обсягів реалізованих послуг до кількості зайнятих працівників) у періоди, які характеризуються позитивними величинами чистого прибутку (2016 р. та 2020 р.).

Формула продуктивність праці представлена нижче.

$$W = Q/T$$

де W – продуктивність праці;

Q – обсяг реалізованих послуг у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу регіону у вартісному вираженні, тис. грн.;

T – кількість зайнятих працівників у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу регіону, ос.

Таблиця 2.18

Продуктивність праці у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу
Закарпатської області у 2016 р. та 2020 р.

	Роки				Продуктивність праці	
	2016		2020		201	2020
	Обсяг реалізованих послуг	Кількість зайнятих	Обсяг реалізованих послуг	Кількість зайнятих		
тис. грн.	ос.	тис. грн.	ос.	тис. грн./ос.	тис. грн./ос.	
Тимчасове розміщування й організація харчування	1023800	9368	1452688	8716	109,287	166,669
Діяльність туристичних агентств, туристичних операторів, надання інших послуг із бронювання та пов'язана з цим діяльність	37430,5	302	64312,2	312	123,942	206,129
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	81352,7	704	179564,4	698	115,558	257,256
Разом	1142583	10374	1696564	9726	110,139	174,436

Розраховано автором

У 2020 році продуктивність праці за складовими сфери рекреації та готельно-ресторанного бізнесу є значно вищою ніж у 2016 році. Так за розділом І «Тимчасове розміщування й організація харчування» зростання показника становило 52,5% порівняно з 2016 роком, за розділом N «Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування» (діяльність туристичних агентств, туристичних операторів, надання інших послуг із бронювання та

пов'язана з цим діяльністю; діяльність туристичних агентств і туристичних операторів; надання інших послуг із бронювання та пов'язана з цим діяльністю) – 66,3%, за розділом R «Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок» – у 2,2 рази. Це позитивна тенденція, оскільки таке суттєве зростання продуктивності праці є позитивним моментом для оцінювання ефективності діяльності суб'єктів господарювання у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу Закарпатської області.

Оцінювання ефективності розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу у Івано-Франківській області

Івано-Франківська область на ринку послуг рекреації Карпатського району України посідає одне з чільних місць. Загальновідомими символами краю є г. Говерла, гуцульські фестивалі, курорти Яремче і Буковель, міста Галич, Косів, Коломия тощо.

Динаміка кількості суб'єктів підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу Івано-Франківської області характеризується певною стабільністю (табл. 2.19). Найбільш динамічним є зростання за розділом КВЕД R «Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок» (протягом аналізованого періоду зростання становило 20%).

Таблиця 2.19

Кількість діючих суб'єктів підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу у Івано-Франківській області у 2016-2020 роках, од.

	Роки				
	2016	2017	2018	2019	2020
Тимчасове розміщення й організація харчування	2809	2717	2894	3064	3106
Діяльність туристичних агентств, туристичних операторів, надання інших послуг із бронювання та пов'язана з цим діяльністю	292	299	321	348	297
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	273	250	286	311	332
Разом	3374	3266	3501	3723	3735
Темп росту		0,97	1,07	1,06	1,00

Сформовано автором на основі статистичних даних Держстат України [42]

Негативними тенденціями розвитку ринку праці Івано-Франківської області у 2020 році є зменшення кількості зайнятих працівників у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу (табл. 2.20).

Таблиця 2.20

Кількість зайнятих працівників у суб'єктів підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу Івано-Франківської області у 2016-2020 роках, осіб

	Роки				
	2016	2017	2018	2019	2020
Тимчасове розміщення й організація харчування	7473	8049	10705	10342	9139
Діяльність туристичних агентств, туристичних операторів	к/с	к/с	к/с	к/с	к/с
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	528	498	594	722	759
Разом	8001	8547	11299	11064	9898
Темп росту		1,07	1,32	0,98	0,89

Сформовано автором на основі статистичних даних Держстат України [43]

Аналіз проведено лише за двома складовими І «Тимчасове розміщення й організація харчування» та Р «Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок». За розділом N «Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування» Державною службою статистики статистична інформація не пропонується з метою забезпечення виконання вимог Закону України «Про державну статистику» щодо конфіденційності інформації (позначено у таблиці к/с).

Серед тенденцій визначених за результатами аналізу витрат на персонал (табл. 2.21) можна визначити наступні: протягом 2016-2019 рр. спостерігається суттєвий приріст їх величини – у 3,7 рази, проте, паралельно зі зменшенням кількості зайнятих працівників, у 2020 році суб'єкти підприємництва зменшили витрати на персонал на 20774 тис. грн (на 19% порівняно з 2019 роком). Це негативна тенденція, яка засвідчує зменшення фінансових інструментів стимулювання кваліфікованих працівників, які забезпечують діяльність підприємств сфери рекреації та готельно-ресторанного бізнесу регіону. Найбільш суттєвим зменшення витрат на персонал є для суб'єктів

підприємництва, діяльність яких пов'язана з тимчасовим розміщенням й організацією харчування відпочиваючих (на 30% порівняно з 2019 роком).

Таблиця 2.21

Витрати на персонал суб'єктів підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу Івано-Франківської області у 2016-2020 роках, тис. грн.

	Роки				
	2016	2017	2018	2019	2020
	усього, тис. грн.	усього, тис. грн.	усього, тис. грн.	усього, тис. грн.	усього, тис. грн.
Тимчасове розміщення й організація харчування	24612,1	72943,4	84193,6	89900,8	63244,9
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	4859,9	5807,2	8782,5	18891,5	24773,5
Разом	29472	78750,6	92976,1	108792	88018,4
Темп росту		2,67	1,18	1,17	0,81

Сформовано автором на основі [51]

Тенденції зміни обсягів реалізованої продукції у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу Івано-Франківської області відповідають тенденціям розвитку всіх областей Карпатського економічного району: зростання показника спостерігається протягом 2016-2019 рр. (становило 2,4 рази) та спад у 2020 році (на 4% порівняно з 2019 роком). Зменшення обсягу реалізації послуг у Івано-Франківській області є значно меншим ніж у суб'єктів підприємництва Закарпатської області.

Таблиця 2.22

Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) суб'єктів підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу Івано-Франківської області у 2016-2020 роках, тис. грн.

	Роки				
	2016	2017	2018	2019	2020
	усього, тис. грн.	усього, тис. грн.	усього, тис. грн.	усього, тис. грн.	усього, тис. грн.
Тимчасове розміщення й організація харчування	848633,4	1263803,7	1582780,4	2006023,0	1919974,6
Діяльність туристичних агентств, туристичних операторів	к/с	к/с	к/с	к/с	к/с
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	54042,5	95182,9	112666,6	135863,2	130983,4
Разом	902676	1358987	1695447	2141886	2050958
Темп росту		1,51	1,25	1,26	0,96

Сформовано автором на основі статистичних даних Держстат України [54]

Проте найбільш негативним моментом у розвитку сфери рекреації та готельно-ресторанного бізнесу регіону є збитковість діяльності суб'єктів підприємництва (табл. 2.23).

Практично протягом усього періоду (окрім 2019 року) фінансові результати мають від'ємне значення.

Таблиця 2.23

Чистий прибуток суб'єктів підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу Івано-Франківської області у 2016-2020 роках, тис. грн.

	Роки				
	2016	2017	2018	2019	2020
	усього, тис. грн.	усього, тис. грн.	усього, тис. грн.	усього, тис. грн.	усього, тис. грн.
Тимчасове розміщення й організація харчування	-41186,1	-64309,9	-37069,4	456114,2	-420877
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	1228,9	-262,8	320,7	-541,2	-6591,8
Разом	-39957,2	-64572,7	-36748,7	455573	-427469

Сформовано автором на основі статистичних даних Держстат України [56]

Динаміку показників для оцінювання ефективності розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу Івано-Франківській області у 2016-2020 рр. наведено в табл. 2.24.

Таблиця 2.24

Темп росту показників оцінювання ефективності розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу Івано-Франківської області, 2016-2020 рр.

Показники	2017/2016	2018/2017	2019/2018	2020/2019
Кількість суб'єктів господарювання	0,97	1,07	1,06	1,00
Кількість зайнятих працівників	1,07	1,32	0,98	0,89
Витрати на персонал	2,67	1,18	1,17	0,81
Обсяг реалізованих послуг	1,51	1,25	1,26	0,96
Чистий прибуток	Збиток	Збиток	Прибуток	Збиток

Розраховано автором

2017 рік: $1 > 0,97 < 1,07 > 1,06 > 1,00 >$ збиток

2018 рік: $1 < 1,07 < 1,32 > 0,98 > 0,89 >$ збиток

2019 рік: $1 < 2,67 > 1,18 > 1,17 > 0,81 <$ прибуток

2020 рік: $1 < 1,51 > 1,25 < 1,26 > 0,96 >$ збиток

Отже, за результатами оцінювання ефективності розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу Івано-Франківської області ні один з років протягом 2016-2020 рр. не можна вважати ефективним.

Оцінювання ефективності розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу у Львівській області

Динаміка кількості суб'єктів підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу у Львівській області є найбільш динамічною серед сукупності всіх областей Карпатського економічного району. Зростання за розділом КВЕД І «Тимчасове розміщування й організація харчування» є найбільшим – на 1316 од. (на 27% порівняно з 2016 роком). За розділом N «Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування» (діяльність туристичних агентств, туристичних операторів, надання інших послуг із бронювання та пов'язана з цим діяльність; діяльність туристичних агентств і туристичних операторів; надання інших послуг із бронювання та пов'язана з цим діяльність) зростання становило 10% порівняно з 2016 роком. За розділом R «Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок» – 17% порівняно з 2016 роком (табл. 2.25).

Таблиця 2.25

Кількість діючих суб'єктів підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу у Львівській області у 2016-2020 роках, од.

	Роки				
	2016	2017	2018	2019	2020
Тимчасове розміщування й організація харчування	4903	4920	5311	6169	6219
Діяльність туристичних агентств, туристичних операторів, надання інших послуг із бронювання та пов'язана з цим діяльність	703	717	773	881	823
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	748	711	800	873	874
Разом	6354	6348	6884	7923	7916
Темп росту		1,00	1,08	1,15	1,01

Сформовано автором на основі статистичних даних Держстат України [42]

Зазначене засвідчує зацікавленість бізнес структур Львівської області у розвитку сфери рекреації та готельно-ресторанного бізнесу, як перспективного напрямку економічної діяльності регіону.

Динаміка кількості зайнятих працівників у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу Львівської області (табл. 2.26) підтверджує тенденцію, характерну практично для всіх областей Карпатського економічного району: зменшення кількості зайнятих у 2020 році.

Таблиця 2.26

Кількість зайнятих працівників у суб'єктів підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу Львівської області у 2016-2020 роках, осіб

	Роки				
	2016	2017	2018	2019	2020
Тимчасове розміщування й організація харчування	19845	22387	27662	28994	24251
Діяльність туристичних агентств, туристичних операторів, надання інших послуг із бронювання та пов'язана з цим діяльність	1550	1656	1741	2118	1608
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	2575	2586	2894	3013	2584
Разом	23970	26629	32297	34125	28443
Темп росту		1,11	1,21	1,06	0,83

Сформовано автором на основі статистичних даних Держстат України [43]

Зменшення спостерігається за всіма розділами КВЕД: за розділом І «Тимчасове розміщування й організація харчування» – на 16% порівняно з 2019 роком; за розділом N «Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування» (діяльність туристичних агентств, туристичних операторів, надання інших послуг із бронювання та пов'язана з цим діяльність; діяльність туристичних агентств і туристичних операторів; надання інших послуг із бронювання та пов'язана з цим діяльність) – на 24% порівняно з 2019 роком; за розділом R «Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок» – на 14% порівняно з 2019 роком.

Витрати на персонал у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу Львівської області протягом 2016-2019 рр. зростаю більш швидкими темпами ніж кількість зайнятих працівників (табл. 2.27). Протягом цього періоду кількість зайнятих зросла 42%, а той же час витрати на персонал збільшилися

2,44 рази. Це позитивна тенденція, оскільки відображає спрямованість суб'єктів підприємництва на формування умов для покращення рівня обслуговування споживачів послуг рекреації регіону. Проте тенденція суттєво погіршується у 2020 році: спостерігається зменшення кількості зайнятих працівників (на 17%) та зменшення рівня витрат на персонал (на 36%). Можна зробити висновок, що значна кількість суб'єктів підприємництва не пододало виклики пандемії та змушені були скоротити чисельність працюючих та витрати на оплату їх праці та соціальні виплати.

Таблиця 2.27

Витрати на персонал суб'єктів підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу Львівської області у 2016-2020 роках, тис. грн.

	Роки				
	2016	2017	2018	2019	2020
	усього, тис. грн.	усього, тис. грн.	усього, тис. грн.	усього, тис. грн.	усього, тис. грн.
Тимчасове розміщення й організація харчування	249169	414653	505011	632361	361636
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	78203	113439	135545	168933	151734
Разом	327372	528092	640556	801294	513370
Темп росту		1,61	1,96	1,25	0,64

Сформовано автором на основі статистичних даних Головного управління статистики у Львівській області [52]

Погіршення економічної ефективності діяльності суб'єктів підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу Львівської області у 2020 році підтверджується динамікою такого показника, як обсяг реалізації послуг у сфері рекреації (табл. 2.28).

Протягом 2016-2019 рр. значення показника показало позитивну динаміку та зросло у 2,1 рази. Це характеризує розвиток сфери рекреації регіону та відображає зростання рівня доходів суб'єктів підприємництва.

Проте у 2020 році спостерігається значне уповільнення динаміки показника на 32%. Найбільш постраждала від системи карантинних заходів діяльність туристичних агентств та туристичних операторів – зменшення обсягів реалізації послуг становило 55% порівняно з 2019 роком.

Суттєвим стало зменшення обсягів реалізації послуг суб'єктів підприємництва у сфері мистецтва, розваг та відпочинку – 40% порівняно з 2019 роком.

Таблиця 2.28

Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) суб'єктів підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу Львівської області у 2016-2020 роках, тис. грн.

	Роки				
	2016	2017	2018	2019	2020
	усього, тис. грн.	усього, тис. грн.	усього, тис. грн.	усього, тис. грн.	усього, тис. грн.
Тимчасове розміщення й організація харчування	3124077,3	3951868,9	5175064,0	6269052,0	4585387,0
Діяльність туристичних агентств, туристичних операторів, надання інших послуг із бронювання та пов'язана з цим діяльність	535916,0	686311,2	931846,7	1117295,9	501365,1
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	307749,3	461489,7	525409,2	829592,9	496274,1
Разом	3967742,6	5099669,8	6632319,9	8215940,8	5583026,2
Темп росту		1,29	1,30	1,24	0,68

Сформовано автором на основі статистичних даних Держстат України [54]

Результати окреслених тенденції розвитку сфери рекреації та готельно-ресторанного бізнесу Львівської області протягом аналізованого періоду підтверджуються динамікою чистого прибутку (табл. 2.29). Лише 2017 р. та 2019 р. визначаються позитивним значенням показника.

Таблиця 2.29

Чистий прибуток суб'єктів підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу Львівської області у 2016-2020 роках, тис. грн.

	Роки				
	2016	2017	2018	2019	2020
	усього, тис. грн.	усього, тис. грн.	усього, тис. грн.	усього, тис. грн.	усього, тис. грн.
Тимчасове розміщення й організація харчування	-84243,7	239111,2	42190,6	211435,6	-361263
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	-6936,2	-35968,4	-67213,6	81827,4	-52733
Разом	-91179,9	203142,8	-25023	293263	-413996

Сформовано автором на основі статистичних даних Держстат України [56]

Динаміку показників для оцінювання ефективності розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу Львівської області у 2016-2020 рр. узагальнено в табл. 2.30.

Таблиця 2.30

Темп росту показників оцінювання ефективності розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу Львівської області, 2016-2020 рр.

Показники	2017/2016	2018/2017	2019/2018	2020/2019
Кількість суб'єктів господарювання	1,01	1,08	1,15	1,00
Кількість зайнятих працівників	1,11	1,21	1,06	0,83
Витрати на персонал	1,61	1,96	1,25	0,64
Обсяг реалізованих послуг	1,29	1,30	1,24	0,68
Чистий прибуток	Прибуток	Збиток	Прибуток	Збиток

Розраховано автором

2017 рік: $1 < 1,01 < 1,11 < 1,61 > 1,29 <$ прибуток

2018 рік: $1 < 1,08 < 1,21 < 1,96 > 1,30 >$ збиток

2019 рік: $1 < 1,15 > 1,06 < 1,25 > 1,24 <$ прибуток

2020 рік: $1 = 1,00 > 0,83 > 0,64 < 0,68 >$ збиток

Отже, за результатами оцінювання ефективності розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу Львівської області протягом 2016-2020 рр. можна зробити висновок, що найбільш наближений за параметрами ефективності до оптимального був 2019 рік. Він характеризується високими темпами росту основних параметрів, а чистий прибуток є найбільшим за період – 293 млн. грн.

Оцінювання ефективності розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу у Чернівецькій області

Аналіз кількості суб'єктів підприємництва Чернівецької області відображає нестабільність у розвитку сфери рекреації та готельно-ресторанного бізнесу регіону. На відміну від інших областей Карпатського економічного району, у регіоні спостерігається уповільнення розвитку у 2020 році. Зменшується кількість суб'єктів підприємництва за розділами КВЕД R «Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок» (на 13%) та за розділом N

«Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування» (діяльність туристичних агентств, туристичних операторів, надання інших послуг із бронювання та пов'язана з цим діяльність; діяльність туристичних агентств і туристичних операторів; надання інших послуг із бронювання та пов'язана з цим діяльність) (на 10%) (табл. 2.31).

Таблиця 2.31

Кількість діючих суб'єктів підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу у Чернівецькій області у 2016-2020 роках, од.

	Роки				
	2016	2017	2018	2019	2020
Тимчасове розміщування й організація харчування	1633	1568	1630	1704	1739
Діяльність туристичних агентств, туристичних операторів, надання інших послуг із бронювання та пов'язана з цим діяльність	201	188	201	210	181
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	222	188	199	196	193
Разом	2056	1944	2030	2110	2113
Темп росту		0,95	1,04	1,04	1,00

Сформовано автором на основі статистичних даних Держстат України [42]

Ситуація з кількістю зайнятих працівників у суб'єктів підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу Чернівецької області є найгіршою серед областей Карпатського економічного району.

У 2020 році спостерігається різке скорочення зайнятих у сфері рекреації:

– за розділом І «Тимчасове розміщування й організація харчування» – на 18% порівняно з 2019 роком;

– за розділом N «Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування» (діяльність туристичних агентств, туристичних операторів, надання інших послуг із бронювання та пов'язана з цим діяльність; діяльність туристичних агентств і туристичних операторів; надання інших послуг із бронювання та пов'язана з цим діяльність) – на 41% порівняно з 2019 роком (табл. 2.32).

На фоні незначного скорочення кількості суб'єктів підприємництва, визначені тенденції виступають свідченням погіршення економічної ситуації у

сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу регіону та погіршення якості послуг, які надаються у ній.

Таблиця 2.32

Кількість зайнятих працівників у суб'єктів підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу у Чернівецькій області у 2016-2020 роках, осіб

	Роки				
	2016	2017	2018	2019	2020
Тимчасове розміщування й організація харчування	4156	4431	5704	5628	4587
Діяльність туристичних агентств, туристичних операторів	317	407	395	455	270
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	к/с	к/с	к/с	к/с	к/с
Разом	4473	4838	6099	6083	4857
Темп росту		1,08	1,26	1,00	0,80

Сформовано автором на основі статистичних даних Держстат України [43]

Підтвердженням висновків зроблених вище є аналіз динаміки витрат на персонал суб'єктів підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу Чернівецької області у 2016-2020 роках (табл. 2.33).

Таблиця 2.33

Витрати на персонал суб'єктів підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу Чернівецької області у 2016-2020 роках, тис. грн.

	Роки				
	2016	2017	2018	2019	2020
	усього, тис. грн.	усього, тис. грн.	усього, тис. грн.	усього, тис. грн.	усього, тис. грн.
Тимчасове розміщування й організація харчування	23699	34451,1	38290,9	40920,7	17264,8
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	13138	11868,2	21870,6	27135,6	28373,2
Разом	36837	46319,3	60161,5	68056,3	45638
Темп росту		1,26	1,30	1,13	0,67

Сформовано автором на основі статистичних даних Головного управління статистики у Чернівецькій області [53]

Протягом 2016-2019 рр. даний показник характеризується позитивною динамікою – зростає у 2,5 рази. Проте у 2020 році витрати на персонал суттєво зменшуються, що відповідає тенденції визначеній практично у всіх областях

Карпатського економічного району. Зменшення становить 33% порівняно з 2019 роком.

Тенденція зміни динаміки основних показників розвитку сфери рекреації та готельно-ресторанного бізнесу зберігається і для такого показника як обсяг реалізації послуг: зростання протягом 2016-2019 рр. (у 1,9 рази) та зменшення у 2020 році – на 19% порівняно з 2019 роком (табл. 2.34).

Таблиця 2.34

Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) суб'єктів підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу Чернівецької області у 2016-2020 роках, тис. грн.

	Роки				
	2016	2017	2018	2019	2020
	усього, тис. грн.	усього, тис. грн.	усього, тис. грн.	усього, тис. грн.	усього, тис. грн.
Тимчасове розміщування й організація харчування	434870,1	542949,8	676769,7	788153,9	666401,5
Діяльність туристичних агентств, туристичних операторів	34279,7	78207,6	77040,0	97634,1	54751,8
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	к/с	к/с	к/с	к/с	к/с
Разом	469149,8	621157,4	753809,7	885788,0	721153,3
Темп росту		1,32	1,21	1,18	0,81

Сформовано автором на основі статистичних даних Держстат України [54]

Аналіз динаміки величини чистого прибутку суб'єктів підприємництва сфери рекреації та готельно-ресторанного бізнесу Чернівецької області відображає збитковість їх діяльності (табл. 2.35).

Таблиця 2.35

Чистий прибуток суб'єктів підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу Чернівецької області у 2016-2020 роках, тис. грн.

	Роки				
	2016	2017	2018	2019	2020
	усього, тис. грн.	усього, тис. грн.	усього, тис. грн.	усього, тис. грн.	усього, тис. грн.
Тимчасове розміщування й організація харчування	-11831,2	-6618,9	-4576,2	-13918	-23776
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	538,7	932,5	4752,4	494	-2400,6
Разом	-11292,5	-5686,4	176,2	-13424	-26176,5

Сформовано автором на основі статистичних даних Держстат України [56]

Динаміку показників для оцінювання ефективності розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу Чернівецької області у 2016-2020 рр. узагальнено в табл. 2.36.

Таблиця 2.36

Темп росту показників оцінювання ефективності розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу Чернівецької області, 2016-2020 рр.

Показники	2017/2016	2018/2017	2019/2018	2020/2019
Кількість суб'єктів господарювання	0,95	1,04	1,04	1,00
Кількість зайнятих працівників	1,08	1,26	1,00	0,80
Витрати на персонал	1,26	1,30	1,13	0,67
Обсяг реалізованих послуг	1,32	1,21	1,18	0,81
Чистий прибуток	Збиток	Прибуток	Збиток	Збиток

Розраховано автором

2017 рік: $1 > 0,95 < 1,08 < 1,26 < 1,32 >$ збиток

2018 рік: $1 < 1,04 < 1,23 < 1,30 > 1,21 <$ прибуток

2019 рік: $1 < 1,04 > 1,00 < 1,13 < 1,18 >$ збиток

2020 рік: $1 = 1,00 > 0,80 > 0,67 < 0,81 >$ збиток

Отже, за результатами оцінювання ефективності розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу Чернівецької області протягом 2016-2020 рр. можна зробити висновок, що найбільш наближений за параметрами ефективності до оптимального був 2018 рік. Він характеризується високими темпами росту основних параметрів ефективності та позитивним значенням чистого прибутку.

2.3. Оцінка впливу підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу на соціально-економічний розвиток регіону

Ринок послуг у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу має певні особливості, що обумовлені специфікою їх формування та споживання: послуги сфери рекреації не накопичуються, не зберігаються, не транспортуються, а процес їх споживання збігається з моментом створення у просторі та часі. Окрім того основним чинником зростання обсягів реалізації

послуг є зростання попиту на них. Отже, за результатами дослідження обсягів реалізації послуг сфери рекреації та готельно-ресторанного бізнесу Карпатського економічного району, можна визначити яким чином змінюється попит на ці послуги, що, своєю чергою, виступає параметром оцінювання тенденцій соціально-економічного розвитку регіону.

Економічне обґрунтування даної тези полягає у наступному: чим вищими є параметри соціально-економічного розвитку регіону, тим вищими є доходи населення регіону, тим більшим є попит на послуги рекреації, а отже і їх обсяги реалізації.

Якщо проаналізувати динаміку зміни обсягів реалізації послуг сфери рекреації та готельно-ресторанного бізнесу Карпатського економічного району, то спостерігається суттєве зростання протягом 2016-2019 рр. (практично у 2 рази протягом періоду) (табл. 2.37). Зазначене може виступати свідчення покращення соціально-економічних параметрів розвитку регіону та значного зростання попиту на послуги, що пов'язані з організацією відпочинку та дозвілля.

Таблиця 2.37

Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) суб'єктів підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу у 2016-2020 роках, тис. грн.

Регіон	Роки				
	2016	2017	2018	2019	2020
	усього, тис. грн.	усього, тис. грн.	усього, тис. грн.	усього, тис. грн.	усього, тис. грн.
Карпатський економічний район	6903369,4	8467554,2	10851056,2	13201757,6	10051701,8
Закарпатська область	1142583,4	1387740,4	1769479,6	1958142,6	1696564,3
Івано-Франківська область	1264598,2	1358986,6	1695447	2141886,2	2050958
Львівська область	3967742,6	5099669,8	6632319,9	8215940,8	5583026,2
Чернівецька область	528445,2	621157,4	753809,7	885788	721153,3

Сформовано автором на основі статистичних даних Держстат України [54]

Позитивна динаміка змінюється на спад у 2020 році (на 24%). Поясненням такої динаміки є ряд об'єктивних та суб'єктивних причин. З одного боку, у 2020 році було введено ряд обмежень карантинного характеру, спричинених пандемією, що призвело до зменшення обсягів послуг у сфері

рекреації та готельно-ресторанного бізнесу. З іншого, значна частка населення регіонів України відчула зменшення обсягів доходів, а оскільки послуги сфери рекреації та готельно-ресторанного бізнесу не відносяться до частини життєво важливих послуг, то їх споживання було відтерміновано.

За обсягом реалізованих послуг серед регіонів найвища частка припадала на Львівську область, і хоч її частка зменшилася у 2020 році на 6,7%, все ж область залишається безумовним лідером (рис. 2.5).

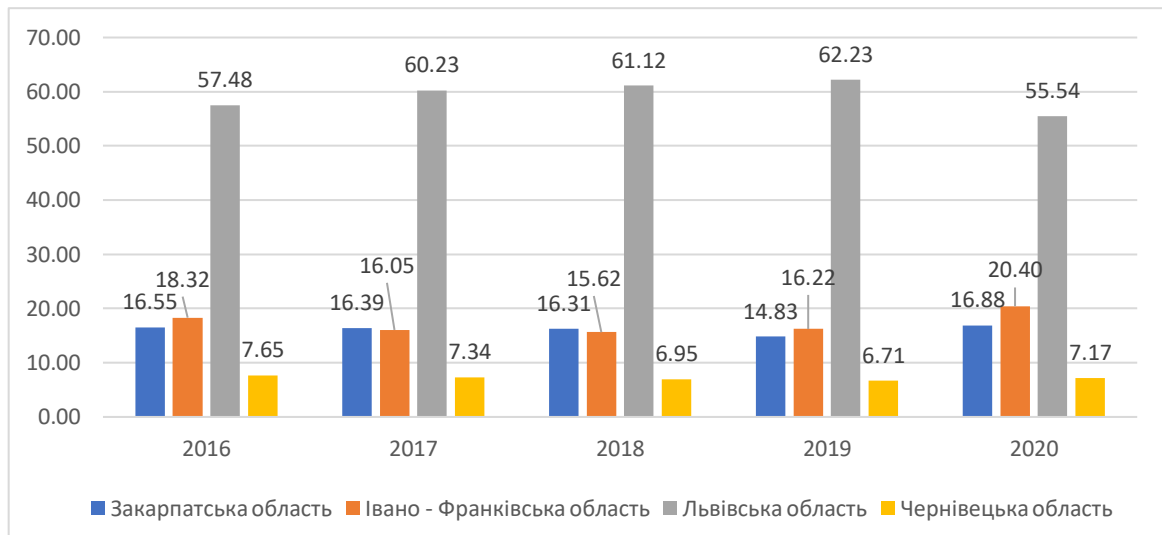

Рис. 2.5. Частка обсягів реалізованої продукції (товарів, послуг) суб'єктів підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу областей Карпатського економічного району у 2016-2020 роках

Частки Закарпатської та Івано-Франківської областей коливаються у межах 14-20% від загального обсягу реалізованої продукції. Але у 2020 р. спостерігається тенденція до зростання ролі Івано-Франківської області у формуванні обсягів реалізації послуг сфери рекреації та готельно-ресторанного бізнесу Карпатського економічного району. Частка Чернівецької області є стабільно низькою – 6-7% від загального обсягу.

Ефективність діяльності суб'єктів підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу пропонується оцінювати за допомогою коефіцієнтів локалізації (спеціалізації, зосередження), який визначається відношенням частки доданої вартості створеної у сфері послуг рекреації до загального обсягу доданої вартості регіону до частки того ж виду економічної

діяльності у доданій вартості в цілому по країні. Якщо при розрахунку коефіцієнт локалізації рівний або більший одиниці, то вид економічної діяльності в регіоні відноситься до спеціалізованої; якщо менше одиниці – він має обслуговуюче значення.

Дані для розрахунку та самі коефіцієнти локалізації наведені у табл. 2.38. та у Додатку В (табл. В.3).

Таблиця 2.38

Коефіцієнт локалізації сфери рекреації та готельно-ресторанного бізнесу
Карпатського економічного району у 2016-2020 роках

Показники	2016	2017	2018	2019	2020
Частка ДВ сфери послуг рекреації та готельно-ресторанного бізнесу до загального обсягу ДВ регіону	0,0185	0,0223	0,0237	0,0210	0,0132
Частка ДВ сфери послуг рекреації та готельно-ресторанного бізнесу до загального обсягу ДВ країни	0,0112	0,0118	0,0141	0,0140	0,0102
Індекс локалізації	1,65	1,89	1,67	1,50	1,30

Розраховано автором на основі статистичних даних Держстат України [58]

Для наочного представлення запропоновано інтегральний коефіцієнт локалізації за всіма розділами КВЕД, які віднесено до сфери рекреації регіону як усереднене значення окремих показників локалізації та його динаміку за період 2016-2020 рр. Чим вище значення інтегрального коефіцієнту локалізації, тим вищий рівень розвитку отримала на території Карпатського економічного району діяльність у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу.

Регіональна локалізація суб'єктів підприємництва сфери рекреації та готельно-ресторанного бізнесу областей Карпатського економічного району сприяла підвищенню ефективності їх співпраці, формуванню більш розвиненої інфраструктури, впровадженню інновацій і, як наслідок, стимулювала соціально-економічний розвиток регіону.

Найбільш вагомим показником соціально-економічного розвитку регіону є валовий регіональний продукт. З метою визначення впливу розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу на соціально-економічний розвиток областей Карпатського економічного району

пропонується проведення кореляційного аналізу між динамікою обсягу реалізації послуг у цій сфері та динамікою валового регіонального продукту. На основі статистичних даних, наведених у Додатку В (таблиці В.1 та В.2) та узагальнених у таблиці 2.39 формуємо поле кореляції, як сукупність точок результативного та факторного параметрів (рис. 2.6).

Таблиця 2.39

Динаміка ВРП та обсягу реалізованих послуг у сфері рекреації Карпатського економічного району

Показник	2016	2017	2018	2019	2020
ВРП, млн. грн.	219875	282888	342034	404151	396898
Обсяг реалізованих послуг, тис. грн	6903369	8467554	10851056	13201758	10051702

Сформовано та розраховано автором на основі статистичних даних Держстат України [54, 57]

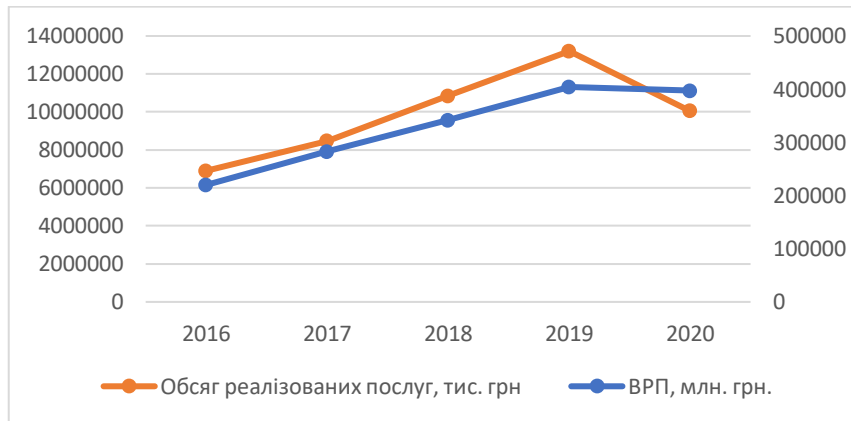

Рис. 2.6. Побудова кореляційного поля для аналізу

Результати економетричного моделювання, обчислені за допомогою стандартної функції «Регресія» електронних таблиць Excel, наведені у таблиці 2.40. Виходячи з даних таблиці 2.40, можна стверджувати, що модель адекватна, адже значимість F-критерію та P-значення менше ніж 0,05 [60, с. 141]. Отже, показник X_1 статистично значимий.

Виходячи з проведеного аналізу, вплив показника обсягу реалізованих послуг на ВРП Карпатського економічного району є статистично обґрунтованим.

Кінцеве рівняння залежності ВРП Карпатського економічного району від факторного параметру має вигляд:

$$\hat{Y} = 29,04057X_1$$

Результати розрахунків для моделі залежності обсягу ВРП Карпатського економічного району від обсягу реалізації послуг у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу

Регресійна статистика						
Коефіцієнт множинної кореляції R		0,887776				
Коефіцієнт детермінації R ²		0,788146				
Нормований коефіцієнт детермінації R ²		0,717527				
Спостережень		5				
Дисперсійний аналіз						
	df	SS	MS	F	Значимість F	
Регресія	1	1,93E+10	1,93E+10	11,16067	0,044362	
Залишок	3	5,18E+09	1,73E+09			
Усього	4	2,45E+10				
	Коефіцієнти	Стандартна похибка	t-статистика	P-Значення	Нижні 95%	Верхні 95%
Y-перетин						
Змінна X ₁	29,04057	8,692807	3,340759	0,044362	1,376181	56,70497

Встановлення адекватності моделі було здійснене за допомогою визначення множинного коефіцієнта детермінації, який оцінює частку варіації результату за рахунок представлених у рівнянні факторів у загальній варіації результату. У даному випадку, за результатами табл. 2.40, коефіцієнт детермінації $R^2 = 0,788146$, тобто у 78,69% випадків зміни факторного параметру (обсягу реалізованих послуг у сфері рекреації) призводять до зміни величини ВРП. Іншими словами – точність підбору рівняння регресії висока. Решта 21,31% зміни ВРП пояснюється чинниками неврахованими у моделі.

Здійснимо перевірку значимості та адекватності моделі з використанням F-критерію Фішера та t-тесту Ст'юдента. Якщо розраховане значення F-критерію більше за його критичне значення, яке визначається за допомогою спеціальної статистичної таблиці, то значення коефіцієнта детермінованості визнається суттєвим (не випадковим), а модель – такою, що має високе значення. За відповідною таблицею $F_{\text{табл}} = 10.1$. Оскільки фактичне значення $F > F_{\text{табл}}$, то коефіцієнт детермінації є статистично значимим (знайдена оцінка рівняння регресії статистично надійна). Отже, розроблену модель, як адекватну та статистично значиму, можна використовувати для подальшого аналізу та прогнозування.

Висновки до другого розділу

1. Одним з потенційно привабливих напрямів розвитку переважної більшості регіонів України є розвиток сфери рекреації та готельно-ресторанного бізнесу. Потужний природно-ресурсний та історико-культурний потенціал, стан існуючої транспортної інфраструктури, географічне розташування та досвід функціонування рекреаційної сфери України, існування значного попиту як з боку внутрішнього, так і зовнішнього споживача дозволяють визначити саме цю сферу одним з важливих пріоритетів економічного розвитку регіонів країни.

2. Ефективність розвитку підприємництва у будь-якій сфері економічної діяльності визначається за динамікою змін наступних показників: кількість суб'єктів господарювання; кількість зайнятих працівників; витрати на персонал; обсяги реалізації послуг; чистий прибуток.

Економічне пояснення обраних показників та їх залежність визначається тим, що зростання кількості господарюючих суб'єктів свідчить про привабливість сфери рекреації як виду економічної діяльності. Зростання чисельності зайнятих працівників більш швидкими темпами, ніж кількості суб'єктів господарювання засвідчує розвиток вже існуючих суб'єктів господарювання, зростання їх попиту на трудові ресурси. Зростання витрат на персонал більш швидкими темпами ніж зростання чисельності зайнятих працівників засвідчує зростання розміру заробітної плати та можливе залучення більш кваліфікованих працівників. Очевидним наслідком попереднього ланцюжку змін повинно стати зростання продуктивності праці у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу, а отже і випереджуюче зростання обсягів реалізації послуг над витратами на персонал.

3. За результатами оцінювання ефективності розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу у Закарпатській області встановлено, що протягом 2016-2020 років критерія ефективності не досягнуто. Позитивною тенденцією розвитку сфери рекреації є зростання величини продуктивності праці у 2020 році. Визначена тенденція засвідчує, що в період

діяльності в умовах карантинних умов переважна більшість суб'єктів господарювання за рахунок пошуку нових, більш оптимальних варіантів надання послуг забезпечила зростання обсягів їх реалізації, навіть за факту зменшення кількості зайнятих працівників.

4. Оцінювання ефективності розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу у Івано-Франківській області засвідчує, що тенденції зміни основних показників у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу Івано-Франківської області відповідають тенденціям розвитку всіх областей Карпатського економічного району. Проте, протягом 2016-2020 років критеріїв ефективності не досягнуто.

5. За результатами оцінювання ефективності розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу Львівської області протягом 2016-2020 рр. визначено, що найбільш наближений за параметрами ефективності до оптимального був 2019 рік. Він характеризується високими темпами росту основних параметрів, а чистий прибуток є найбільшим за період – 293 млн. грн.

6. За результатами оцінювання ефективності розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу Чернівецької області протягом 2016-2020 рр. можна зробити висновок, що найбільш наближений за параметрами ефективності до оптимального був 2018 рік. Він характеризується високими темпами росту основних параметрів ефективності та позитивним значенням чистого прибутку.

7. За результатами дослідження обсягів реалізації послуг сфери рекреації та готельно-ресторанного бізнесу Карпатського економічного району, можна визначити яким чином змінюється попит на ці послуги, що, своєю чергою, виступає параметром оцінювання тенденцій соціально-економічного розвитку регіону. Економічне обґрунтування даної тези полягає у наступному: чим вищими є параметри соціально-економічного розвитку регіону, тим вищими є доходи населення регіону, тим більшим є попит на послуги рекреації, а отже і їх обсяги реалізації.

Список використаних джерел

1. Огляд МСП в Україні 2018/2019. Фокус на європейській інтеграції. Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. Державна служба статистики України. URL: <https://sme.gov.ua/analytics/>
2. Діяльність суб'єктів великого, середнього, малого та мікропідприємництва за 2019 рік. Статистичний збірник. Державна служба статистики України. URL: https://sme.gov.ua/wp-content/uploads/2020/12/2_State_Statistics_Service_of_Ukraine_Activity_of_entities_2019.pdf
3. Діяльність суб'єктів великого, середнього, малого та мікропідприємництва за 2020 рік. Статистичний збірник. Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/12/Dsvsmm_20.pdf
4. Обсяг реалізованих послуг за регіонами за видами економічної діяльності. 2018 р. Державна служба статистики України. URL: www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/posl/arh_dpsp_18_17.html
5. Обсяг реалізованих послуг за регіонами за видами економічної діяльності. 2019 р. Державна служба статистики України. URL: www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/posl/arh_dpsp_19.html
6. Обсяг реалізованих послуг за регіонами за видами економічної діяльності. 2020 р. Державна служба статистики України. URL: www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/posl/arh_dpsp_.html
7. Обсяг реалізованих послуг за регіонами за видами економічної діяльності. 2021 р. Державна служба статистики України. URL: www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/posl/arh_dpsp21.html
8. Кількість суб'єктів господарювання за видами економічної діяльності у 2016 році. Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2014/fin/osp/ksg/ksg_u/ksg_u_16.htm
9. Кількість суб'єктів господарювання за видами економічної діяльності у 2017 році. Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2014/fin/osp/ksg/ksg_u/ksg_u_17.htm

10. Кількість суб'єктів господарювання за видами економічної діяльності у 2018 році. Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2014/fin/osp/ksg/ksg_u/ksg_u_18.htm

11. Кількість суб'єктів господарювання за видами економічної діяльності у 2019 році. Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2014/fin/osp/ksg/xls/ksg_ue_19.xlsx

12. Кількість суб'єктів господарювання за видами економічної діяльності у 2020 році. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

13. Кількість зайнятих працівників у суб'єктів господарювання за видами економічної діяльності у 2016 році. Державна служба статистики. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2014/fin/osp/kzp/kzp_u/kzp_u_16.htm

14. Кількість зайнятих працівників у суб'єктів господарювання за видами економічної діяльності у 2017 році. Державна служба статистики. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2014/fin/osp/kzp/kzp_u/kzp_u_17.htm

15. Кількість зайнятих працівників у суб'єктів господарювання за видами економічної діяльності у 2018 році. Державна служба статистики. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2014/fin/osp/kzp/kzp_u/kzp_u_18.htm

16. Кількість зайнятих працівників у суб'єктів господарювання за видами економічної діяльності у 2019 році. Державна служба статистики. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2014/fin/osp/kzp/xls/kzp_ue_19.xlsx

17. Кількість зайнятих працівників у суб'єктів господарювання за видами економічної діяльності у 2020 році. Державна служба статистики. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

18. Витрати на персонал суб'єктів господарювання за видами економічної діяльності (2013-2020). Державна служба статистики. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

19. Обсяг виробленої продукції (товарів, послуг) суб'єктів господарювання за видами економічної діяльності (2013-2020). Державна служба статистики. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

20. Формування чистого прибутку (збитку) підприємств за видами економічної діяльності у 2016 році. Державна служба статистики. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2015/fin/fchpr/fchpr_u/fchpr_sv_0416_u.htm

21. Формування чистого прибутку (збитку) підприємств за видами економічної діяльності у 2017 році. Державна служба статистики. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2015/fin/fchpr/fchpr_u/fchpr_sv_0417_u.htm

22. Формування чистого прибутку (збитку) підприємств за видами економічної діяльності у 2018 році. Державна служба статистики. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2015/fin/fchpr/fchpr_u/fchpr_sv_0418_u.htm

23. Формування чистого прибутку (збитку) підприємств за видами економічної діяльності у 2019 році. Державна служба статистики. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2015/fin/fchpr/xls/fchpr_sv_0420_ue.xls
[x](#)

24. Формування чистого прибутку (збитку) підприємств за видами економічної діяльності у 2020 році. Державна служба статистики. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

25. Кравців В. С., Гринів Л. С., Копач М. В., Кузик С. П. Науково-методичні засади реформування рекреаційної сфери. Наукове видання. ІРД НАН України. 1999. 78 с.

26. Механізми забезпечення ефективного використання туристично-рекреаційного потенціалу гірських районів західних регіонів України. Аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: https://niss.gov.ua/doslidzhennya/regionalniy-rozvitok/mekhanizmi-zabezpechennya-efektivnogo-vikoristannya-turistichno#_ftn1

27. Перелік пунктів пропуску (пунктів контролю) через державний кордон. Державна прикордонна служба України. URL: <https://dpsu.gov.ua/ua/perelik-punktiv-propusku>

28. Регіони України. 2020 рік. Статистичний збірник. Державна служба статистики. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ2_u.htm

29. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки. Постанова Кабінету Міністрів України № 695 від 5 серпня 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text>

30. Про схвалення Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року. Розпорядження Кабінету Міністрів України № 168-р від 16 березня 2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2017-%D1%80#top>

31. Регіональна стратегія розвитку Закарпатської області на період 2021-2027 років затверджена Рішення обласної ради №1630 від 20.12.2019 року. URL: <https://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/derzhavna-rehional-na-polityka/strategichne-planuvannya-regionalnogo-rozvitku/strategichne-planuvannya-regionalnogo-rozvytku-na-period-do-2027-roku/regionalni-strategiyi-rozvytku-na-period-do-2027-roku/regionalna-strategiya-rozvytku-zakarpatskoyi-oblasti-na-period-2021-2027-rokiv/>

32. Стратегія розвитку Івано-Франківської області на період 2021-2027 років затверджена Рішення обласної ради №1381-34/2020 від 21.02.2020 року. URL: <https://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/derzhavna-rehional-na-polityka/strategichne-planuvannya-regionalnogo-rozvitku/strategichne-planuvannya-regionalnogo-rozvytku-na-period-do-2027-roku/regionalni-strategiyi-rozvytku-na-period-do-2027-roku/strategiya-rozvytku-ivano-frankivskoyi-oblasti-na-2021-2027-roky/>

33. Стратегія розвитку Львівської області на період 2021-2027 років. URL: <https://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/derzhavna-rehional-na-polityka/strategichne-planuvannya-regionalnogo-rozvitku/strategichne-planuvannya-regionalnogo-rozvytku-na-period-do-2027-roku/regionalni-strategiyi-rozvytku-na-period-do-2027-roku/strategiya-rozvytku-lvivskoyi-oblasti-na-period-2021-2027-rokiv/>

34. Стратегія регіонального розвитку Чернівецької області на період до 2027 року. URL: <https://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/derzhavna-rehional-na-polityka/strategichne-planuvannya-regionalnogo-rozvitku/strategichne->

planuvannya-regionalnogo-rozvytku-na-period-do-2027-roku/regionalni-strategiyi-rozvytku-na-period-do-2027-roku/strategiya-regionalnogo-rozvytku-cherniveczkoyi-oblasti-na-period-do-2027-roku/

35. Шахраюк-Онофрей С. І., Лакуста Г. Ю. Проблеми та перспективи комплексного розвитку економіки Карпатського регіону. http://www.rusnauka.com/13_NMN_2011/Economics/13_86485.doc.htm.

36. Карпатський регіон: актуальні проблеми та перспективи розвитку: монографія у 8 томах. НАН України. Інститут регіональних досліджень; наук. ред. В.С. Кравців. Львів, 2013. Том 1. Екологічна безпека та природно-ресурсний потенціал. URL: <http://ird.gov.ua/irdp/p20130001.pdf>

37. Гербут М. В. Фактори конкурентоспроможності організацій курортно-рекреаційної сфери та їх класифікація. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». 2006. № 554. с. 145-151.

38. [Показники діяльності суб'єктів господарювання з розподілом за їх розмірами у 2020 р.](#) Головне управління статистики у Закарпатській області. URL: <http://www.uz.ukrstat.gov.ua/>

39. Кількість підприємств за видами економічної діяльності з розподілом на великі, середні, малі та мікропідприємства у 2020 році. Головне управління статистики у Закарпатській області. URL: <http://www.uz.ukrstat.gov.ua/>

40. Кількість підприємств за видами економічної діяльності з розподілом на великі, середні, малі та мікропідприємства у 2016 році. Головне управління статистики у Закарпатській області. URL: <http://www.uz.ukrstat.gov.ua/>

41. Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) підприємств за видами економічної діяльності з розподілом на великі, середні, малі та мікропідприємства у 2020 році. Головне управління статистики у Закарпатській області. URL: <http://www.uz.ukrstat.gov.ua/>

42. Кількість діючих суб'єктів господарювання за видами економічної діяльності у розрізі регіонів (2014-2020). Державна служба статистики. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

43. Кількість зайнятих працівників у суб'єктів господарювання за видами економічної діяльності у розрізі регіонів (2014-2020). Державна служба статистики. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

44. Витрати на персонал на підприємствах за їх розмірами за регіонами (2014-2020). Державна служба статистики. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

45. Витрати на оплату праці на підприємствах за їх розмірами за видами економічної діяльності у 2016 році. Головне управління статистики у Закарпатській області. URL: http://www.uz.ukrstat.gov.ua/statinfo/pidpr/2017/oplata_praci_pidpr_econom_2016.pdf

46. Витрати на оплату праці на підприємствах за їх розмірами за видами економічної діяльності у 2017 році. Головне управління статистики у Закарпатській області. URL: http://www.uz.ukrstat.gov.ua/statinfo/pidpr/2018/oplata_praci_pidpr_econom_2017.pdf

47. Витрати на оплату праці на підприємствах за їх розмірами за видами економічної діяльності у 2018 році. Головне управління статистики у Закарпатській області. URL: http://www.uz.ukrstat.gov.ua/statinfo/pidpr/2019/oplata_praci_pidpr_econom_2018.pdf

48. Витрати на оплату праці на підприємствах за їх розмірами за видами економічної діяльності у 2019 році. Головне управління статистики у Закарпатській області. URL: http://www.uz.ukrstat.gov.ua/statinfo/pidpr/2020/oplata_praci_pidpr_econom_2019.pdf

49. Витрати на оплату праці на підприємствах за їх розмірами за видами економічної діяльності у 2020 році. Головне управління статистики у Закарпатській області. URL: http://www.uz.ukrstat.gov.ua/statinfo/pidpr/2021/oplata_praci_pidpr_econom_2020.pdf

50. Витрати на оплату праці на підприємствах за їх розмірами за видами економічної діяльності у 2020 році. Головне управління статистики у Закарпатській області. URL: http://www.uz.ukrstat.gov.ua/statinfo/pidpr/2021/oplata_praci_pidpr_econom_2020.pdf

51. Витрати на оплату праці на підприємствах за їх розмірами за видами економічної діяльності у 2016-2020 роках. Головне управління статистики в Івано-Франківській області. URL: <https://ifstat.gov.ua/>

52. Витрати на оплату праці на підприємствах за їх розмірами за видами економічної діяльності у 2016-2020 роках. Головне управління статистики у Львівській області. URL: http://www.lv.ukrstat.gov.ua/ukr/si/thematics.php?cod=9&year1=%23&v_p2=11&year2=2018&submit=%C2%E8%E1%F0%E0%F2%E8

53. Витрати на оплату праці на підприємствах за їх розмірами за видами економічної діяльності у 2016-2020 роках. Головне управління статистики у Чернівецькій області. URL: <http://www.cv.ukrstat.gov.ua/>

54. Обсяг виробленої продукції (товарів, послуг) суб'єктів господарювання за видами економічної діяльності у розрізі регіонів (2014–2020). Державна служба статистики. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

55. Чистий прибуток (збиток) підприємств з розподілом на великі, середні, малі та мікропідприємства за регіонами у 2014-2020 роках. Державна служба статистики. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

56. Статистичний збірник «Регіони України». 2019. Державна служба статистики. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

57. Валовий регіональний продукт (2004-2019). Державна служба статистики. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

58. [Додана вартість за витратами виробництва суб'єктів господарювання за видами економічної діяльності у розрізі регіонів у 2014-2020 роках.](http://www.ukrstat.gov.ua/) Державна служба статистики. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

59. Бережная Е. В., Бережной В. И. Математические методы моделирования экономических систем. М. : Финансы и статистика, 2006. 432 с.

РОЗДІЛ 3. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗБАЛАНСОВАНОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦТВА У СФЕРІ РЕКРЕАЦІЇ ТА ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННОГО БІЗНЕСУ

3.1. Концептуальна модель збалансованого розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу Карпатського економічного району

Збалансований розвиток підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу Карпатського економічного району ґрунтується на принципах Доктрини збалансованого розвитку України 2030 [1] та Державної програми розвитку регіону українських Карпат на 2020-2022 роки [2] у яких сформульовано ідеї, концепції та постулати узгодження інтересів людини та природи на фоні забезпечення стабільного економічного розвитку регіонів. Поєднання та узгодження інтересів економічного розвитку, унікального ландшафтного і біологічного розмаїття українських Карпат, а також самобутньої культури і традицій місцевого населення дозволить стимулювати покращення економічної ситуації у регіоні та забезпечить збереження соціального та екологічного балансу.

Збалансований розвиток підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу містить такі три основні складові: соціальна, економічна та екологічна (природоохоронна) (рис. 3.1).

Четвертим важливим елементом є формування відповідного інституційного середовища, як сукупності формальних (конкретних інституцій влади та управління, що здійснюють регуляторний та контролюючий вплив на діяльність суб'єктів підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу, а також сформованого нормативно-правового забезпечення) та неформальних (суспільно встановлених норм та обмежень; сталих традицій і звичай; менталітету; суспільних заборон; етикету поведінки тощо) інститутів.

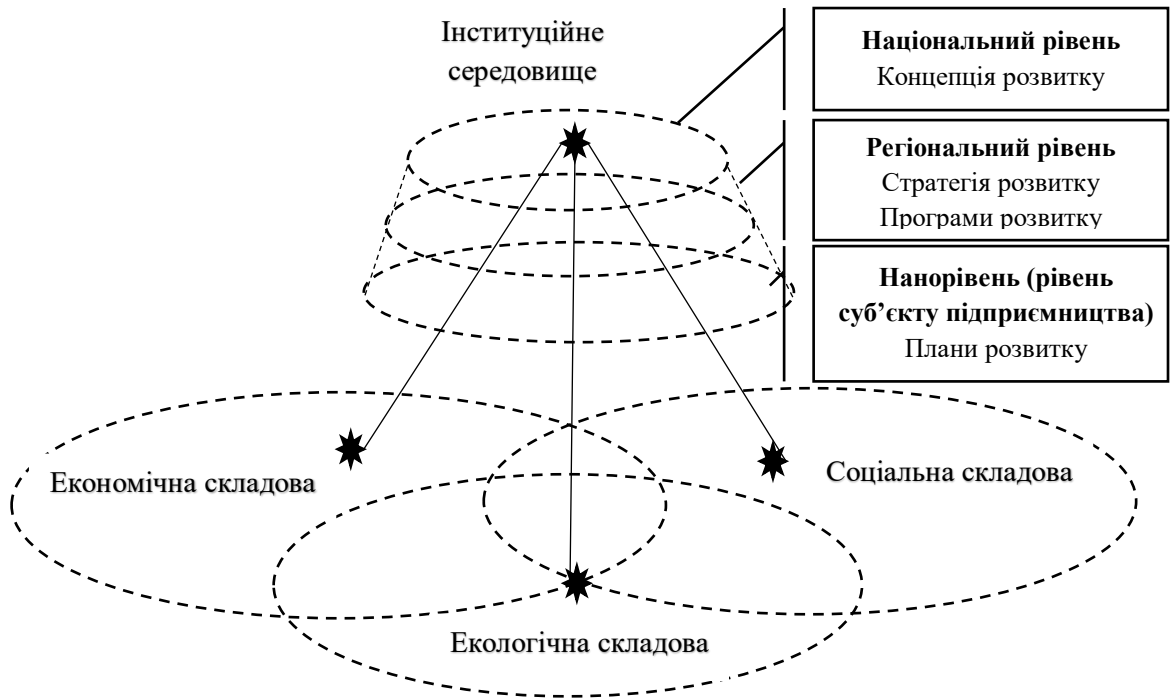

Рис. 3.1. Система збалансованого розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу

На кожному з рівнів інституційного середовища формальні та неформальні інститути створюють єдине середовище, яке і визначає нормативні рамки поведінки суб'єктів підприємництва (рис. 3.2) (див. розділ 1).

Рис. 3.2. Інституційне середовище діяльності суб'єктів підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу (сформовано автором)

Результатом діяльності інституційного середовища на національному рівні є формування відповідної Концепції розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу, в якій визначено базисну модель розвитку підприємництва без врахування особливостей, чинників впливу, характеристик туристично-рекреаційного потенціалу тощо.

Більш поглиблено ці поняття досліджуються та обґрунтовуються на регіональному рівні, шляхом розробки Стратегій та Програм розвитку. Саме в них максимально враховується вплив неформальних інститутів, їх особливості та механізм залучення.

На нанорівні (рівні суб'єктів підприємництва) складаються більш деталізовані плани розвитку, які враховують ресурсні можливості самого суб'єкту, цілі його розвитку, існуючий потенціал.

Впровадження концепції збалансованого розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу забезпечує досягнення балансу в їх реалізації в інтересах суспільства, споживачів послуг, підприємців та місцевого населення (рис. 3.3).

Отже, концепція збалансованого розвитку це нове, оригінальне розуміння вектору розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу Карпатського економічного району. Основна ідея концепції – забезпечення розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу на основі дотримання принципів суспільно значимої результативності підприємництва, досягнення економічної ефективності та забезпечення екологічної сталості.

Забезпечення суспільно значимої результативності підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу передбачає максимальне задоволення потреб споживачів у послугах рекреації та відпочинку; збільшення кількості зайнятих у сфері рекреації, зростання рівня оплати та покращення умов праці; покращення якісних характеристик послуг рекреації; забезпечення доступності рекреаційних послуг, пам'яток історико-культурної та природної спадщини.

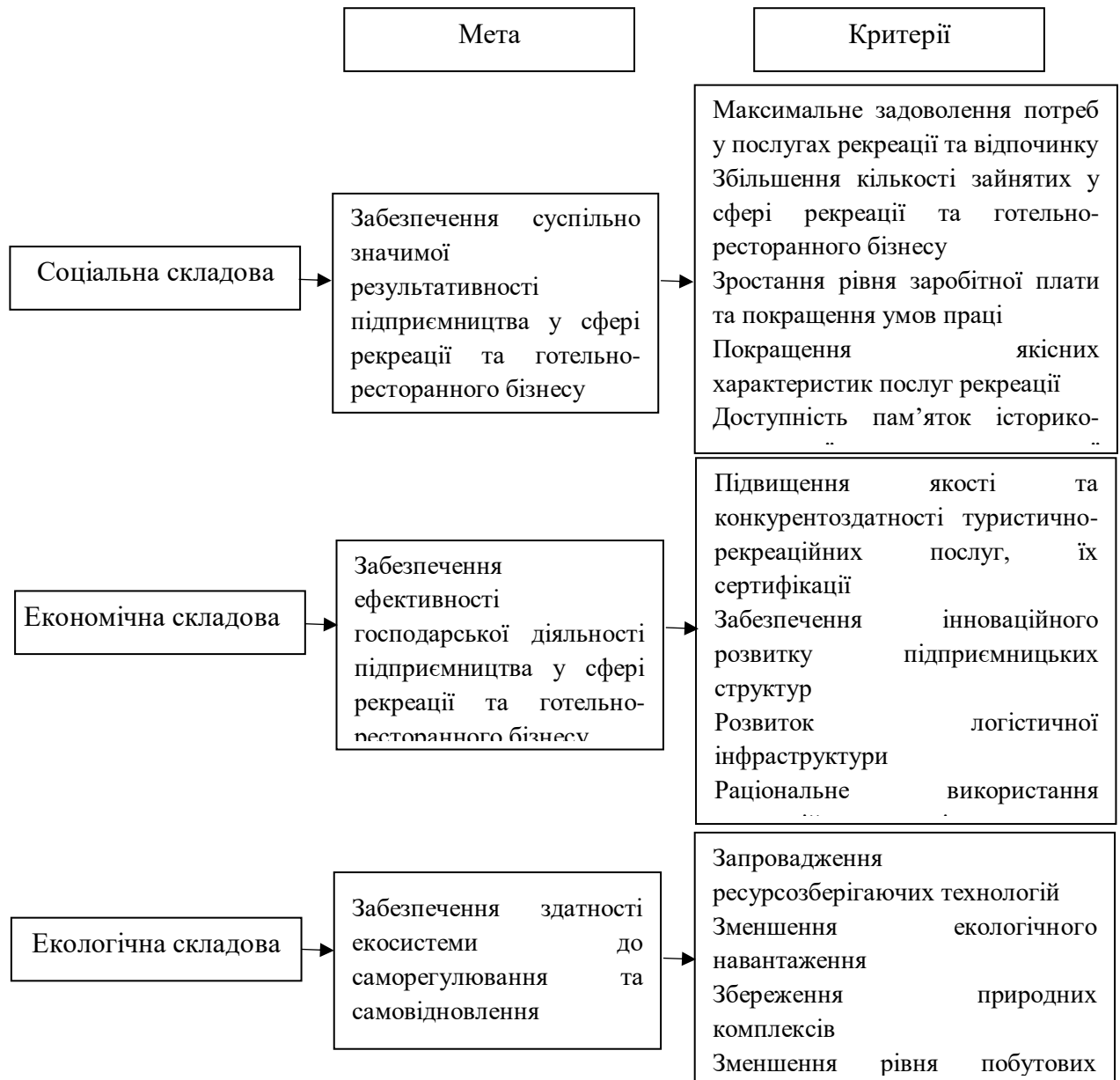

Рис. 3.3. Складові концепції збалансованого розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу (сформовано автором)

Досягнення економічної ефективності передбачає забезпечення раціонального використання рекреаційних ресурсів; інноваційного розвитку підприємницьких структур; підвищення якості та конкурентоздатності туристично-рекреаційних послуг, їх сертифікації; забезпечення розвитку логістичної інфраструктури.

Екологічна сталість забезпечується запровадженням суб'єктами підприємницької діяльності ресурсозберігаючих технологій; зменшенням

екологічного навантаження та рівня побутових відходів; забезпеченням збереження природних комплексів.

Вагомість кожної зі складових визначається вектором регіональної економічної стратегії, поточною ситуацією у регіоні та сукупністю проблем, які потребують вирішення та їх пріоритетності.

За результатами ґрунтового аналізу основних концепцій сталого розвитку І. Вахович зацентрувала увагу на таких трьох основних підходах:

1) екологоцентричний – в умовах загострення екологічних проблем, як місцевого, так і загальносвітового значення, досить часто у науковій літературі увага концентрується на екологічній складовій, пропагується теза необхідності збереження природних ресурсів. Сфера рекреації та готельно-ресторанного бізнесу є однією з найбільших користувачів природних ресурсів. Тому питання їх освоєння, раціонального використання та збереження завжди висувуються як пріоритетні для вирішення. Проте, значне акцентування уваги на проблемі збереження природних ресурсів негативно впливає на забезпечення економічного розвитку, збільшує обсяг матеріальних та фінансових ресурсів, що спрямовується підприємницьким сектором на природоохоронну діяльність. Недоліком даного підходу є уповільнення динаміки економічного розвитку та, як наслідок, поглиблення проблем соціального характеру.

2) економікоцентричний – на відміну від попереднього зосереджує увагу на необхідності забезпечення динамічного економічного розвитку. Одним з основних чинників стимулювання економічного розвитку визначається зменшення витрат та підвищення економічної ефективності діяльності. Прогалинами такого підходу є пріоритетність економічних інтересів над соціальними та екологічними, що унеможливорює гармонійне співіснування підприємництва та природного середовища у довгостроковій перспективі;

3) соціоцентричний – в умовах соціально орієнтованої моделі розвитку основним чинником розвитку окремих територій є стимулювання рівня доходів населення та забезпечення пріоритетного вирішення проблем соціального характеру. Накопичені протягом значного проміжку часу та проблеми, які сформувалися за результатами застосування карантинних обмежень протягом

останніх років безперечно висувають на перше місце питання соціального спрямування та необхідність всебічного задоволення потреб людини. Недоліком такого підходу є нехтування значенням екологічної складової у забезпеченні потреб нинішнього та майбутнього поколінь [3, с. 11-12].

Кожний з запропонованих підходів вводить певні обмеження щодо формування ефективної концептуальної моделі збалансованого розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу Карпатського економічного району. Більш сучасним, і таким що враховує необхідність системного підходу до розробки моделі є підхід, зорієнтований на забезпечення інклюзивного розвитку.

Основні принципи та теоретичні складові інклюзивного розвитку, викладено у працях Д. Аджемоглу і Дж. Робінсона [4], О. Вільямсона [5]. Протягом останніх років вони знайшли відображення в регуляторних актах та рекомендаціях різних міжнародних організацій. Основні положення інклюзивного розвитку ґрунтуються на принципах рівності можливостей, доступності усіх видів ресурсів, рівноправності і справедливості у розподілі доходів та благ.

Доцільність застосування принципів інклюзивного розвитку у моделі збалансованого розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу Карпатського економічного району обґрунтовується тим, що:

- підприємництво у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу пов'язано з залученням рекреаційних і природних ресурсів суспільного, а не індивідуального рівня споживання;
- попит на послуги рекреації формується і, відповідно, реалізується в межах певних соціальних груп, які є диференційованими за рівнем доходів та специфікою споживання. Проте в основі діяльності у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу закладено суспільні цінності, які створюють суспільні рекреаційні потреби та пов'язані з потребою реалізації соціальних гарантій у безоплатному наданні рекреаційних послуг для всіх груп населення;

– підприємництво у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу є неможливим без забезпечення розвитку багатьох інших сфер економічної діяльності, базової логістичної інфраструктури, розвитку культури тощо. Це обумовлює необхідність формування відповідного інституційного середовища.

Екологічна складова у забезпеченні розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу є загально визнаною і, безперечно, впливовою. Ефективність підприємницької діяльності напряму залежить від того, наскільки комфортними є умови відпочинку та оздоровлення; наскільки комфортним є споживання рекреаційних ресурсів; як задовольняються потреби у відповідних послугах для усіх категорій споживачів. Застосування принципу інклюзивності за цих умов ґрунтується на забезпеченні рівного доступу всіх верств споживачів до споживання природних та рекреаційних ресурсів, а для сукупності суб'єктів підприємницької діяльності забезпеченні вільного доступу на ринок рекреаційних послуг та рівноправності у використанні цих ресурсів для здійснення власної економічної діяльності.

Отже, основними принципами інклюзивного розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу є:

1) принцип рівних можливостей: доступність природних та рекреаційних ресурсів; реалізація прав всіх верств населення на оздоровлення та відпочинок; забезпечення повноцінного та гармонійного розвитку населення;

2) принцип суспільної значимості: покращення якісних характеристик життя населення завдяки доступності до якісних рекреаційних послуг; зростання рівня добробуту та можливостей для зайнятості у сфері рекреації;

3) принцип економічної ефективності: можливість стимулювання економічного розвитку окремих територій за рахунок розвитку сфери рекреації та готельно-ресторанного бізнесу; покращення логістичної та транспортної інфраструктури; залучення внутрішніх та зовнішніх інвестицій у розвиток рекреаційної сфери;

4) принцип екологічної збалансованості: вирішення питань екологічного напряму як чинника покращення підприємницької діяльності у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу; формування культури екологічної поведінки;

створення економічних передумов для стимулювання природоохоронної діяльності суб'єктів підприємництва.

За результатами узагальнення основних принципів моделі збалансованого розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу Карпатського економічного району можна визначити її стратегічну мету – *забезпечення інклюзивного розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу регіону та, на його основі, покращення якісних та кількісних параметрів розвитку Карпатського економічного району.*

В умовах нестабільної економічної ситуації, загострення соціальних, політичних, екологічних проблем вагомим елементом формування результативної моделі є чітке визначення чинників впливу на розвиток підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу Карпатського економічного району. Проведена у другому розділі оцінка ефективності розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу регіону дозволила запропонувати комплексну систему чинників які спричиняють позитивний (стимулятори) або деструктивний вплив (деструктори) на його розвиток (табл. 3.1).

Темним кольором у таблиці 3.1 визначено ті чинники, які на думку автора склалися на сьогоднішній день у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу Карпатського економічного району. Застосований підхід дозволив візуалізувати існуючі проблеми у розвитку підприємництва у сфері рекреації.

Як бачимо з таблиці макроекономічні чинники деструктивно впливають на розвиток підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу. Специфікою макроекономічних чинників є те, що вони спричиняють подвійний вплив на споживання рекреаційних послуг: з одного боку, вони впливають на попит на послуги (у результаті зменшення купівельної спроможності споживачів), з іншого – на пропозицію послуг рекреації (за наслідками впливу на результати господарської діяльності).

Розвиток транспортної інфраструктури та інформаційного середовища протягом останніх років позитивно вплинули на розвиток підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу регіону.

Стимулятори та деструктори розвитку підприємництва у сфері рекреації
та готельно-ресторанного бізнесу

Група чинників	Стимулятори	Деструктори
Макроекономічні	Підтримка розвитку підприємництва	Зростання адміністративного та податкового тиск
	Зростання інвестиційної привабливості країни	Погіршення умов інвестиційної та інноваційної діяльності
	Зростання добробуту населення	Зменшення купівельної спроможності населення
	Політична та економічна стабільність	Поглиблення внутрішніх та зовнішніх проблем
	Покращення економічних очікувань населення	Погіршення економічних очікувань населення
Регіональні	Зростання рівня ресурсного забезпечення	Обмеження щодо доступу до споживання ресурсів
	Розвиток логістичної інфраструктури та інформаційного середовища	Погіршення логістичної інфраструктури та інформаційного середовища
	Розвиток соціальної сфери	Поглиблення соціальних проблем, недостатній рівень фінансування соціальної сфери
Просторові	Існування потужного природно-ресурсного потенціалу	Обмеженість природно-ресурсного потенціалу
	Доступність соціальних послуг, природних та рекреаційних послуг, пам'яток історичної та культурної спадщини	Обмеження доступу до рекреаційних ресурсів
	Формування культури екологічної поведінки; стимулювання природоохоронної діяльності	Техногенне навантаження на природне середовище
Мікроекономічні (на рівні суб'єкту підприємницької діяльності)	Доступність кредитних та інших позикових ресурсів	Падіння довіри до банківської системи, обмеження доступу до кредитних ресурсів
	Справедливе та зрозуміле оподаткування, існування комплексу податкових привілеїв	Незрозуміла та забюрократизована податкова система
	Конкурентний ринок праці, можливість залучення кваліфікованих трудових ресурсів, трудовий потенціал	Дефіцит кваліфікованих трудових ресурсів

Сформовано автором

Проте поглиблення цілого спектру соціальних проблем, суттєве зниження рівня платоспроможного попиту населення регіону, суттєве зменшення обсягів фінансування на соціальні потреби, розвиток культури, спорту та рекреації дестабілізували ситуацію та негативно вплинули на результати господарської діяльності суб'єктів підприємницької діяльності.

Області Карпатського економічного району характеризуються потужним природно-ресурсним потенціалом, який визначає регіон, як один з найбільш привабливих для розвитку сфери рекреації та готельно-ресторанного бізнесу. Проте недбале відношення до природного середовища, відсутність ефективних інструментів для стимулювання природоохоронної діяльності погіршують його позицію та негативно впливають на привабливість регіону для рекреантів.

За наслідками визначення сукупності стимулюючих та дестабілізуючих чинників, які впливають на діяльність суб'єктів підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу можливим є виділення таких завдань інклюзивного розвитку підприємництва у сфері рекреації регіону:

- 1) забезпечення рівного доступу до споживання рекреаційних послуг усіх верств населення;
- 2) розробка нових бізнес-процесів та диверсифікація рекреаційних послуг з метою забезпечення розвитку підприємництва в умовах кризових обмежень;
- 3) сприяння збільшенню рівня зайнятості у сфері рекреації;
- 4) формування ефективної моделі залучення стейкхолдерів до бізнес-процесів у сфері рекреації;
- 5) забезпечення розвитку соціальної та логістичної інфраструктури з метою покращення якісних характеристик рекреаційних послуг.

Сукупність суб'єктів моделі збалансованого розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу Карпатського економічного району доцільно розділити на дві категорії – *внутрішні та зовнішні стейкхолдери*.

До групи внутрішніх стейкхолдерів віднесено безпосередньо споживачів та виробників послуг рекреації. Представники цієї групи напряму зацікавлені у результативності та ефективності діяльності у сфері рекреації та готельно-

ресторанного бізнесу. Саме споживчі та платоспроможні властивості споживачів рекреаційних послуг закладають основу розвитку сфери, визначають кількісні параметри її розвитку.

Важливим моментом взаємодій між зміною попиту на послуги рекреації та реакцією виробників послуг на цю зміну є короткостроковий часовий лаг. Споживання рекреаційної послуги відбувається безпосередньо в момент виникнення попиту на неї. Тому, суб'єкти підприємницької діяльності, залучені до виробництва цієї послуги повинні мати можливості для миттєвого корегування кількісних та якісних характеристик запропонованих послуг. За таких умов важливим елементом забезпечення розвитку сфери рекреації є наявність і результативність діяльності зовнішніх стейкхолдерів (органів місцевого самоврядування; представників бізнес-структур, зацікавлених у розвитку сфери рекреації; населення регіону).

Органи місцевого самоврядування повинні бути активними учасниками процесу розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу. Саме їх можливості щодо розширення фінансових та логістичних можливостей суб'єктів підприємництва протягом короткострокового проміжку часу спроможні забезпечити максимальне задоволення попиту на послуги рекреації. Не останнє місце у цьому сприянні відіграють можливості місцевого самоврядування у формуванні транспортної та сервісної інфраструктури, підтримці стану об'єктів історичної та культурної спадщини, розвитку закладів культури та відпочинку регіону.

Основні підходи, які використовуються у процесі налагодження взаємокорисних відносин між суб'єктами підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу та органами місцевого самоврядування відображено у таблиці 3.2.

Найбільш поширеним підходом організації управлінської діяльності у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу в Україні є системний підхід, в основу якого закладено розробку системи довгострокових стратегій розвитку областей Карпатського економічного району. В контексті затверджених стратегій визначається система заходів спрямованих на розвиток сфери

рекреації та формування комплексу рекреаційних послуг. В умовах стабілізації економічних процесів та відсутності значних системних подразників саме системний підхід до організації управлінської діяльності дозволяє розробити покроковий довгостроковий план заходів спрямований на розвиток сфери рекреації та готельно-ресторанного бізнесу.

Таблиця 3.2

Основні підходи організації управлінської діяльності у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу

Підхід	Характеристика
Системний	<p>Визначення сфери рекреації та готельно-ресторанного бізнесу як системного утворення. Застосування комплексних та узгоджених управлінських рішень, які спрямовані не тільки на підприємницькі структури, залучені до процесу надання послуг рекреації, а й на весь спектр бізнес-структур дотичних до надання цих послуг.</p> <p>Реалізується шляхом формування стратегій розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу окремих територій та Карпатського економічного району загалом.</p> <p>Мета застосування – забезпечення збалансованого розвитку еколого-економічної системи регіону на засадах інклюзивності.</p>
Процесний	<p>Зорієнтований на формування ефективних бізнес-процесів, кінцевими цілями виконання яких, є створення рекреаційного продукту або послуги, що представляють цінність для споживачів.</p> <p>Реалізується шляхом визначення програм розвитку на рівні окремих територій або бізнес-структур з чітким обґрунтуванням обсягів фінансових ресурсів, характеристик рекреаційного продукту тощо.</p> <p>Мета застосування – забезпечення розвитку діяльності у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу з урахуванням різносторонніх потреб споживачів, збереження ресурсного потенціалу та збільшення обсягів господарської діяльності.</p>
Функціональний	<p>Зорієнтований на визначення потреби у рекреаційних ресурсах, як сукупності функцій, які потрібно виконати для задоволення цієї потреби.</p> <p>Реалізується шляхом розробки системи комунікації та ухвалення рішень у процесі планування, організації, мотивації та контролю за результатами діяльності суб'єктів підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу</p> <p>Мета – узгодження функцій системи (економічного комплексу регіону) та окремих елементів системи (суб'єктів підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу)</p>
Ситуаційний	<p>Зорієнтований на вирішення питань в короткостроковому періоді в умовах змін в зовнішньому оточенні суб'єктів підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу або у їх внутрішньому середовищі.</p> <p>Мета – визначення чинників, які призвели до виникнення певної ситуації і є найбільш впливовими; обрання специфічних прийомів і методів управління для конкретної ситуації.</p>

Джерело: сформовано автором

На рівні областей Карпатського економічного району затверджено Стратегії розвитку на період 2021-2027 років [6-9] у яких визначено, що саме туризм та рекреація є важливими елементами розвитку цих регіонів. Серед визначених у Стратегіях завдань, спрямованих на розвиток областей району значне місце належить розвитку рекреаційної сфери: збереження та управління природною та культурною спадщиною; створення нових та підтримка існуючих рекреаційних продуктів; розвиток інфраструктури територіальних громад; забезпечення рівного доступу, підвищення якості рекреаційних послуг та розвиток спорту у громадах; розвиток мережі закладів культури; підвищення рівня екологічної безпеки тощо.

Проте результативність системного підходу знижується в умовах значних зовнішніх шоків, до яких можна віднести пандемію Covid-19 та застосований за її наслідками комплекс карантинних заходів.

Протягом останніх років саме ситуаційний підхід до формування управлінських рішень був домінуючим, оскільки в умовах пандемії основним вектором діяльності підприємницьких структур була адаптація до надзвичайно мінливого зовнішнього середовища.

Застосування даного підходу дозволило розробити систему заходів спрямованих на підтримку суб'єктів підприємницької діяльності у сфері рекреації, забезпечити формування нових, унікальних бізнес-процесів, які дозволили зберегти певну частину рекреаційних послуг навіть за умов карантинних обмежень.

Узагальнення наведених вище параметрів дозволяє обґрунтувати складові концептуальної моделі збалансованого розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу Карпатського економічного району (рис. 3.3).

Результатом сформованої моделі повинно стати формування стійкого, адаптованого під сучасне мінливе середовище рекреаційного комплексу Карпатського економічного району та забезпечення його збалансованого розвитку.

Концептуальна модель збалансованого розвитку підприємництва у сфері рекреації Карпатського економічного району	
	Основна концептуальна ідея – забезпечення розвитку підприємництва у сфері рекреації на основі дотримання принципів суспільно значимої результативності підприємництва, досягнення економічної ефективності та забезпечення екологічної сталості.
	Мета – забезпечення інклюзивного розвитку підприємництва у сфері рекреації регіону та, на його основі, покращення якісних та кількісних параметрів розвитку Карпатського економічного району
	Суб'єкти – внутрішні (споживачі та виробники послуг рекреації) та зовнішні (органи місцевого самоврядування; представники бізнес-структур, зацікавлених у розвитку сфери рекреації; населення регіону) стейкхолдери
Принципи	<i>рівних можливостей: доступність природних та рекреаційних ресурсів; реалізація прав всіх верств населення на оздоровлення та відпочинок; забезпечення повноцінного та гармонійного розвитку населення</i>
	<i>суспільної значимості: покращення якісних характеристик життя населення завдяки доступності до якісних рекреаційних послуг; зростання рівня добробуту та можливостей для зайнятості у сфері рекреації</i>
	<i>економічної ефективності: можливість стимулювання економічного розвитку окремих територій за рахунок розвитку сфери рекреації; покращення логістичної та транспортної інфраструктури; залучення внутрішніх та зовнішніх інвестицій у розвиток рекреаційної сфери</i>
	<i>екологічної збалансованості: вирішення питань екологічного напрямку як чинника покращення підприємницької діяльності у сфері рекреації; формування культури екологічної поведінки; створення економічних передумов для стимулювання природоохоронної діяльності суб'єктів підприємництва</i>
	Підходи до організації управлінської діяльності – системний, процесний, функціональний, ситуаційний
	Завдання – забезпечення рівного доступу до споживання рекреаційних послуг усіх верств населення; розробка нових бізнес-процесів та диверсифікація рекреаційних послуг з метою забезпечення розвитку підприємництва в умовах кризових обмежень; сприяння збільшенню рівня зайнятості у сфері рекреації; формування ефективної моделі залучення стейкхолдерів до бізнес-процесів у сфері рекреації; забезпечення розвитку соціальної та логістичної інфраструктури з метою покращення якісних характеристик рекреаційних послуг.
	Результат – формування стійкого, адаптованого під сучасне мінливе середовище рекреаційного комплексу Карпатського економічного району

Рис. 3.3. Концептуальна модель збалансованого розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу Карпатського економічного району

3.2. Організаційно-економічний механізм збалансованого розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу Карпатського економічного району

Збалансований розвиток підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу забезпечується на основі дотримання принципів суспільно значимої результативності, досягнення економічної ефективності та забезпечення екологічної сталості. Досягнення зазначеної мети є можливим лише за умови комплексного та системного підходів до його організації та дотримання відповідного алгоритму побудови організаційно-економічного механізму забезпечення збалансованого розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу.

Зазначений алгоритм, на нашу думку, повинен ґрунтуватися на результатах дослідження поточного стану розвитку сфери рекреації та готельно-ресторанного бізнесу регіону, з чітким визначенням позитивних та негативних його аспектів (підготовчий блок); визначенні глибинних причинно-наслідкових зв'язків між окремими параметрами розвитку сфери та існуючими економіко-політично-соціальними умовами сформованими в регіоні (аналітичний блок); розробкою дієвих та результативних інструментів регуляторного впливу на розвиток підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу, підпорядкованих досягненню поставленої мети (регуляторний блок) (рис. 3.4).

Запропонований алгоритм, на нашу думку, дозволяє більш аргументовано підійти до вирішення питання побудови унікального організаційно-економічного механізму забезпечення збалансованого розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу для кожного регіону, з максимальним врахуванням особливостей його економіко-соціального середовища на даний момент часу, перспективних можливостей та стратегічних напрямів розвитку у наступні періоди.

Оскільки ефективність та результативність організаційно-економічного механізму збалансованого розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу залежить від правильного розуміння того, що на

даний момент часу відбувається на рівні внутрішніх та зовнішніх чинників розвитку сфери, найбільш вагомим блоком є підготовчий.

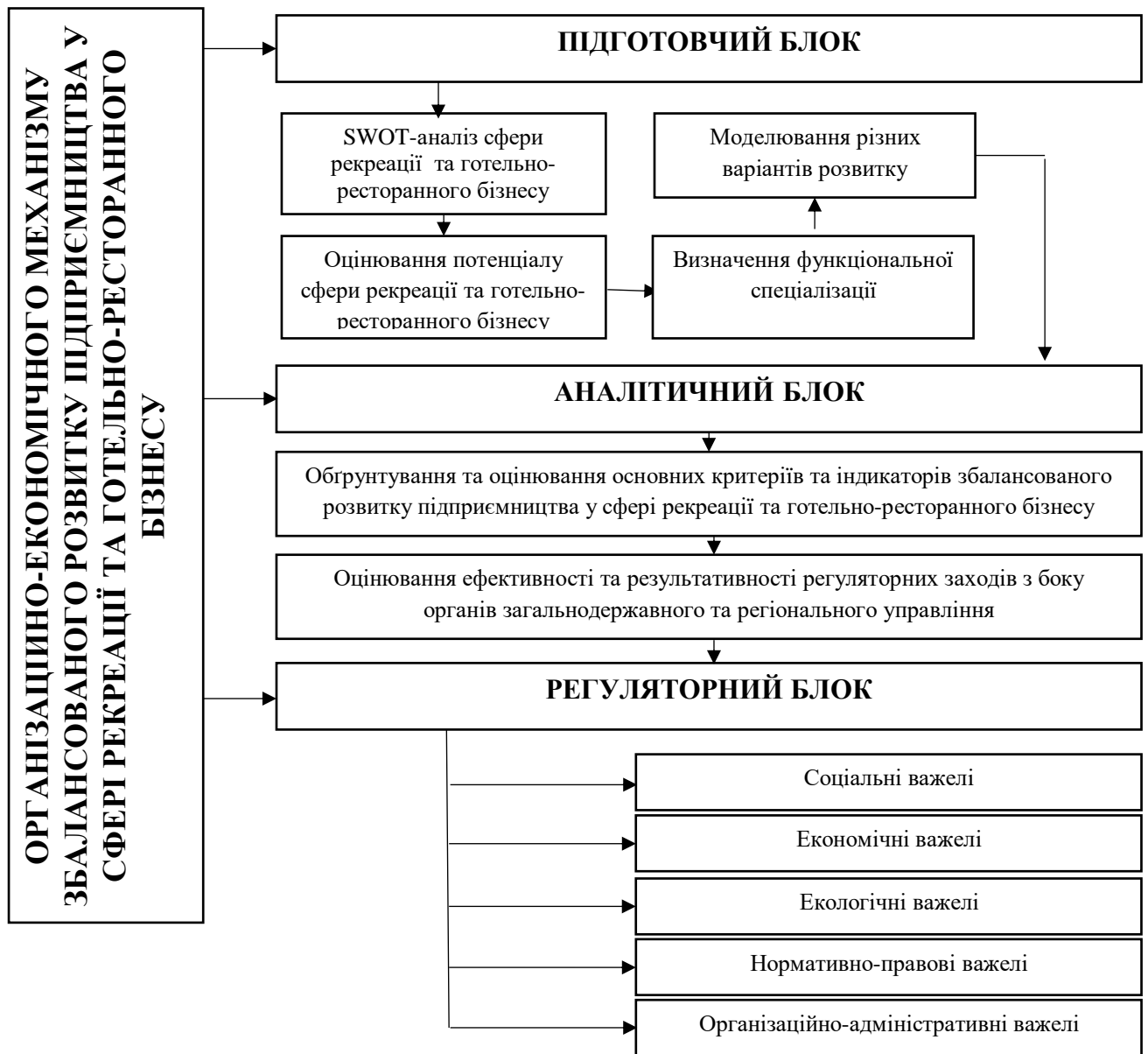

Рис. 3.4. Алгоритм побудови організаційно-економічного механізму забезпечення збалансованого розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу Карпатського економічного району

В межах цього блоку здійснюється оцінювання стану сфери рекреації та готельно-ресторанного бізнесу регіону та відповідної інфраструктури, її слабких та сильних сторін (доцільним є проведення SWOT-аналізу); оцінювання потенціалу сфери рекреації та готельно-ресторанного бізнесу; визначення функціональної спеціалізації, що ґрунтується на наявних

туристично-рекреаційних ресурсах та можливості їх ефективного та конкурентного використання; моделювання різних варіантів (сценаріїв) розвитку.

Одним з найбільш поширених методів оцінювання поточного стану розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу є проведення SWOT-аналізу – визначення зовнішніх й внутрішніх чинників середовища підприємництва з виділенням найбільш вагомих, їх аналіз та групування з позиції визначення позитивного чи негативного впливу на функціонування сфери рекреації та готельно-ресторанного бізнесу. Виокремлення найбільш вагомих чинників впливу, їх унаочнення та подальше ранжування дозволяє не тільки оцінити поточний стан об'єкту дослідження, а й спрогнозувати ті чинники, які спроможні вплинути на нього у коротко- та довгостроковій перспективі.

Узагальнення тенденцій розвитку, проведення детального аналізу всіх аспектів підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу дозволили виокремити найбільш вагомі внутрішні сильні та слабкі сторони, а також зовнішні чинники середовища (загрози та можливості), які спричиняють вплив на розвиток підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу Карпатського економічного району (табл. 3.3).

Важливими об'єктами дослідження та подальшого аналізування є наявні природно-рекреаційні, історико-культурні, етнічні, ландшафтні ресурси Карпатського економічного району, особливості транспортної та іншої логістичної інфраструктури, пов'язаної зі сферою рекреації; стан та достатність інфраструктури екологічного та природоохоронного характеру; можливості для формування ресурсного потенціалу подальшого розвитку.

Оскільки визначені нами підходи обґрунтовано як системні та комплексні лише за умови дослідження сильних та слабких сторін за всіма зазначеними критеріями є можливість максимально чітко оцінити поточний стан підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу та обґрунтувати потенційні напрями його оптимізації та покращення.

**SWOT-аналіз підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного
бізнесу Карпатського економічного району**

Сильні сторони	Слабкі сторони
Сприятливе середовище для розвитку малого та середнього бізнесу	Нерівномірний рівень розвитку рекреаційного господарства
Вигідне економіко-географічне розташування на кордоні з ЄС, наявність прикордонних пунктів пропуску	Низький рівень інноваційної та інвестиційної активності суб'єктів господарської діяльності у сфері рекреації
Розташування регіону в західній частині країни в безпосередній близькості до діючих та перспективних залізничних і автомобільних міжнародних коридорів, аеропортів з міжнародним статусом	Поглиблення процесів порушення екологічної рівноваги, цілісності природного середовища та фрагментації ландшафтів, зникнення окремих видів дикої флори і фауни
Розгалужена мережа автодоріг що дозволяє охопити екскурсійно туристичними маршрутами основні природні та історико-культурні пам'ятки району	Недостатній рівень доступності до об'єктів соціально-культурного призначення для людей з інвалідністю
Висока туристична привабливість регіону	Низький рівень маркетингової активності
Сприятливі природно-кліматичні умови і наявні ресурси, які дозволяють надавати цілорічні оздоровчі, рекреаційні та туристичні послуги	Відсутність централізованих субрегіональних систем і підприємств селективного збору і утилізації твердих побутових відходів
Значна кількість об'єктів природно заповідного фонду, історичної спадщини, історико архітектурних пам'яток, збережені національні традиції і фольклор	Неконтрольована і масова вирубка лісу та видобуток корисних копалин
Достатньо широка і розгалужена мережа колективних та індивідуальних засобів розміщування для туристів	Відсутність або неналежний стан споруд з очищення комунальних та промислових стоків
Екологічно чистий регіон (в тому числі – гірські території), низький рівень викидів в атмосферне повітря	Висока трудова міграція населення, відтік працездатного населення та кваліфікованих кадрів за межі регіону
Можливості	Загрози
Розвиток в'їзного (іноземного) туризму	Суспільно-політична та економічна нестабільність у державі та на її кордонах
Вдосконалення законодавства про статус природних територій-курортів державного значення в частині стимулювання бізнесу	Наростання міграції населення продуктивного віку, в т.ч. трудової міграції та відтік кадрового потенціалу
Розвиток транспортної та інженерної інфраструктури, інфраструктури міжнародних пунктів пропуску, міжнародних транспортних магістралей	Зниження темпів розвитку малого і середнього підприємництва та купівельної спроможності населення
Подальший розвиток туристично-рекреаційної сфери	Виникнення надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру
Створення потужностей з переробки твердих побутових відходів	Глобальна зміна клімату(загроза екологічному стану регіону)
Реалізація заходів з розвитку гірських територій, зокрема диверсифікація їх економіки, розвиток інфраструктури, розширення спектру туристичних послуг	Динамічне зростання ринків туристичних послуг країн-сусідів на фоні низької конкурентоспроможності сектора зарубіжного туризму регіону

Сформовано автором на основі [6-9]

Важливими чинниками, які сприятливо впливають на розвиток сфери рекреації та готельно-ресторанного бізнесу регіону є унікальні природно-рекреаційні ресурси, а також якісні та кількісні характеристики логістичної та транспортної інфраструктури.

Однією з вагомих переваг, яка визначає перспективність розвитку сфери рекреації та готельно-ресторанного бізнесу у регіоні є сприятливі природно-кліматичні умови і наявні ресурси, які дозволяють надавати цілорічні оздоровчі, рекреаційні та туристичні послуги. На нашу думку, саме забезпечення цілорічного функціонування суб'єктів підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу регіону повинно стати стратегічною ціллю сталого розвитку.

Сформована у Карпатському економічному районі логістична та транспортна інфраструктура створює позитивні передумови для організації й забезпечення внутрішніх та міжнародних транспортно-логістичних процесів за допомогою комбінування різних видів транспорту (залізничного, автомобільного та авіаційного).

Найбільшу в Карпатському економічному районі експлуатаційну довжину залізничних колій загального користування має Львівська область (на кінець 2020 року – 1263 км), найменшу – Чернівецька та Івано-Франківська області (відповідно 413 км та 494 км). Максимальна щільність залізничної мережі характерна для Львівської і Чернівецької областей [12].

Для таких областей Карпатського економічного району як Закарпатська, Івано-Франківська та Чернівецька області з логістичної точки зору та з позицій участі у формуванні рекреаційних потоків має автомобільний транспорт. З позицій визначення сильних та слабких сторін розвитку рекреаційного комплексу регіону доцільним є оцінювання таких параметрів, як щільність автомобільних шляхів загального користування, їхній технічний стан, якість пасажирських та можливість обслуговування міжнародних перевезень. Мережа автомобільних шляхів загального користування з твердим покриттям в економічному районі становить 18592,4 км. Найбільшу в регіоні довжину автошляхів загального користування з твердим покриттям має Львівська

область (8221,2 км), найменшу – Закарпатська (3351,2 км) і Чернівецька (2886,0 км) області.

Посиленню міжнародного туризму сприяє і наявність Європейських автомобільних маршрутів (Закарпатська область – E50, E58, E81, E471, E573, Львівська область – E40, E50, E372, E471, Чернівецька область – E85).

До авіатранспортних центрів Карпатського економічного району належить міжнародний аеропорт «Львів» ім. Данила Галицького – найбільший за пасажиропотоком і маршрутною мережею. У 2019 р. його пасажиропотік зріс більш ніж на 39% порівняно з 2018 р. і склав 2217,4 тис. осіб. За підсумками 2021 р. спостерігається зменшення (майже на 110%), а обсяг пасажиропотоків становив 1834,1 тис. осіб (табл. 3.4).

Таблиця 3.4

Пасажиропотік аеропортів Карпатського економічного району

Аеропорт	2019		2020		2021	
	осіб	приріст	осіб	приріст	осіб	приріст
«Львів» імені Данила Галицького	2 217 400	▲39%	877700	▼61%	1834100	▲109%
«Івано-Франківськ»	104 700	▼7%	23440	▼78%	31831	▲36%
«Чернівці» імені Леоніда Каденюка	76 832	▲5%	4 181	▼95%	6 379	▲53%
«Ужгород»	2 782	▲441%	–	–	7 600	-

Сформовано автором на основі [13]

До регіональних авіатранспортних систем економічного району належать діючі аеропорти: міжнародні – «Івано-Франківськ», «Ужгород», «Чернівці». Протягом останніх років здійснюється проведення робіт з проектування та будівництва аеродромного комплексу аеропорту «Мукачеве» (будівництво аеродромного комплексу з усією необхідною інфраструктурою, будівництво термінальної інфраструктури та інших об'єктів інфраструктури, які забезпечують неавіаційну діяльність).

До сукупності слабких сторін, які спричиняють найбільший вплив на розвиток підприємництва у сфері рекреації регіону можна виділити низький рівень інноваційної та інвестиційної активності суб'єктів господарської діяльності у сфері рекреації та значний блок проблем екологічного

спрямування (відсутність централізованих субрегіональних систем і підприємств селективного збору і утилізації твердих побутових відходів; відсутність або неналежний стан споруд з очищення комунальних та промислових стоків; неконтрольована і масова вирубка лісу та видобуток корисних копалин).

За результатами оцінювання слабких та сильних сторін розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу Карпатського економічного району доцільним є вибір екологоцентричного підходу та збільшення обсягів матеріальних та фінансових ресурсів, що спрямовується підприємницьким сектором на природоохоронну діяльність.

Оцінювання потенціалу сфери рекреації та готельно-ресторанного бізнесу, як наступний етап підготовчого блоку алгоритму побудови організаційно-економічного механізму забезпечення збалансованого розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу пов'язано з ґрунтовним аналізом потенційних можливостей та загроз у таблиці SWOT-аналізу.

Однією з позитивних потенційних можливостей для розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу є розвиток в'їзного (іноземного) туризму. Позитивні чинники реалізації даної можливості – це зростання валютних надходжень та створення додаткових робочих місць.

У областях Карпатського економічного району створено всі необхідні передумови для інтенсивного розвитку цього напрямку туристичної діяльності: існує значна кількість об'єктів природно заповідного фонду, історичної спадщини, історико-архітектурних пам'яток, збережені національні традиції і фольклор; сформована широка і розгалужена мережа колективних та індивідуальних засобів розміщування для туристів; сприятливі природно-кліматичні умови і наявні ресурси, які дозволяють надавати цілорічні оздоровчі, рекреаційні та туристичні послуги.

Останні роки стали для сфери рекреації та готельно-ресторанного бізнесу регіону достатньо складними. В умовах пандемічних обмежень динаміка кількості в'їзних туристів має стійку тенденцію до зменшення (табл. 3.5).

Вирішенням цієї проблеми повинна стати чітка регіональна програма посилення конкурентних позицій суб'єктів підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу шляхом широкої інформаційної, маркетингової та інших видів діяльності. Також вагомими чинниками розвитку ринку в'їзного (іноземного) туризму повинна стати програма, спрямована на забезпечення розвитку інфраструктури гірських територій та розширення спектру туристичних послуг.

Таблиця 3.5

Кількість в'їзних (іноземних) туристів, обслугованих туроператорами та турагентами областей Карпатського економічного району, осіб

	Закарпатська область	Івано-Франківська область	Львівська область	Чернівецька область	Карпатський економічний район
2015	13	1324	3057	106	4500
2016	68	2473	8370	112	11023
2017	102	3190	6042	82	9416
2018	183	3393	7617	137	11330
2019	114	2295	7929	179	10517
2020	–	1569	357	-	1926

Сформовано автором на основі [14-17]

Серед сукупності потенційних загроз для розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу Карпатського економічного району можна виділити суспільно-політичну та економічну нестабільність у державі та на її кордонах та виникнення надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру.

Розвиток рекреаційної сфери є надзвичайно чутливим до соціальної, економічної, а в деяких випадках і політичної стабільності в середині країни. У випадку українського ринку рекреаційних послуг, нестабільна політична ситуація призводить до значного погіршення іміджу країни в світі, а якщо при цьому мають місце збройні конфлікти – до втрати позицій на ринку.

Стабілізація економічної ситуації в Україні суттєво впливає на кількісні та якісні показники розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу. Туризм та ринок рекреаційних послуг в значному ступені

залежить від рівня купівельної спроможності та доходів існуючих та потенційних споживачів послуг.

За оцінкою ВТО, кількість в'їзних туристів збільшується швидкими темпами при економічному зростанні 4% в рік і вище. Якщо ж економічне зростання знижується до 2%, то спостерігається істотне скорочення подорожей [18].

Отже, з позицій оцінювання потенціалу розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу регіону важливим є переформатування його роботи та створення відповідних передумов щодо розширення обсягів в'їзних рекреантів. На окремих територіях (особливо це потужні регіональні центри, такі як Львів, Івано-Франківськ тощо) для розвитку даного напрямку існують всі необхідні передумови. Інструментами державної підтримки у даному напрямі повинна стати активна інформаційна та маркетингова політика спрямована на формування позитивного іміджу регіону.

Наступним етапом у алгоритмі побудови організаційно-економічного механізму є визначення функціональної спеціалізації окремих територій Карпатського економічного району. Вагомість даного етапу полягає у розширенні можливостей підприємницьких структур до збільшення обсягів власної економічної діяльності шляхом більш поглибленої функціональної спеціалізації та, на цій основі, максимальне покращення якісних характеристик рекреаційних послуг.

За функціональною спеціалізацією послуги у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу можна поділити на такі групи (табл. 3.6):

– екологічні – подорож унікальними природними місцевостями, природоохоронними територіями з метою вивчення, релаксації та отримання естетичного задоволення від ландшафтів, флори та фауни, культурного та етнічного колориту;

– культурно-історичні – спрямовані на організацію подорожей з метою ознайомлення з пам'ятниками історії і культури, музеями, місцевими традиціями, звичаями, способом і стилем життя;

- спортивні – подолання певного відрізка земної поверхні (грунтова, кам'яна і водна поверхня Землі), який називають маршрутом, що супроводжується різними специфічними природними перешкодами (пішохідний, гірський тощо);
- активні види відпочинку – спосіб проведення вільного часу, різновид хобі, в процесі якого відпочивальник займається активними видами відпочинку, що потребують активної фізичної роботи організму, роботи м'язів, всього тіла;
- лікувально-оздоровчі – надання рекреаційних послуг у місцях зі сприятливими для здоров'я природно-кліматичними умовами і перебування там з метою відпочинку та оздоровлення;
- сільські – проведення вільного часу в сільському середовищі, якому притаманна відповідна забудова, сільський побут, мальовничий ландшафт та може супроводжуватися сільськогосподарськими роботами;
- подієві (івент) – подорож, спрямована на відвідування місцевості у визначений час і пов'язана з якою-небудь подією.

Таблиця 3.6

Функціональна спеціалізація окремих територій
Карпатського економічного району

Області Карпатського економічного	Рекреаційна спеціалізація
Закарпатська область	Екологічний, культурно-історичний, спортивний, сільський, лікувально-оздоровчий, полісвий
Івано-Франківська область	Екологічний, спортивний, культурно-історичний, активні види відпочинку, лікувально-оздоровчий
Львівська область	Культурно-історичний, подієвий, лікувально-оздоровчий, спортивний
Чернівецька область	Екологічний, спортивний, активні види відпочинку, лікувально-оздоровчий

Сформовано автором

Представлені групи функціональної спеціалізації послуг у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу не є сталими та чітко визначеними. Їх структура знаходиться у постійному русі та змінюється під впливом зміни структури попиту, покращення рекреаційної інфраструктури, розвитку

соціально-економічних характеристик Карпатського економічного району. Проте на сьогоднішній день зазначені групи функціональної спеціалізації є переважаючими [19].

З практичної точки зору найбільш вагомим у підготовчому блоці алгоритму побудови організаційно-економічного механізму забезпечення збалансованого розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу Карпатського економічного району є побудова реалістичних та обґрунтованих сценаріїв (варіантів) розвитку. Даний етап, з одного боку, є підсумком всієї попередньої роботи та ґрунтується на її результатах. З іншого боку, формує напрям подальшої аналітично-інформаційної роботи та сформованих рекомендацій.

За результатами ознайомлення з затвердженими Стратегіями розвитку та поточною ситуацією щодо розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу областей Карпатського економічного району розроблено три сценарії: песимістичний сценарій (інерційного розвитку), реалістичний сценарій (помірного розвитку) і смарт сценарій (інноваційного розвитку).

Песимістичний (інерційний) сценарій розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу припускає зниження конкурентоспроможності як загалом регіональної економіки, так і сфери рекреації. Основний потік рекреантів у рамках даного сценарію або залишається на рівні 2021-2022 рр., або збільшиться несуттєво.

Зміни у розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу: незначне оновлення матеріальної бази; повільний процес структурних трансформацій; розвиток спричинений розширенням переважно внутрішнього попиту, як споживчого, так і інвестиційного; зростання обсягів еміграції висококваліфікованих спеціалістів та довгострокової міграції; депопуляція в першу чергу гірських територій, які складають основу рекреаційної сфери регіону.

Песимістичний сценарій розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу є припустимим лише протягом

короткострокового періоду (максимум 3-5 років), оскільки дозволяє акумулювати необхідні для забезпечення подальшого розвитку інвестиційні ресурси. Разом із тим реалізація цього сценарію на довготривалу перспективу (20-25 років) є недоцільною, хоча і ймовірною.

За подібного сценарію розвиток підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу буде потребувати системної та багатовекторної стимулюючої політики як на регіональному, так і на загальнодержавному рівнях. За умови, що застосування інструментів державного регулювання не матиме хаотичного, неспланованого характеру; державні замовлення не будуть формуватися за корупційною складовою; буде забезпечено врахування інноваційного поступу при програмно-цільовому методі, можливим є збереження окремих «точок росту» у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу Карпатського економічного району. Ці «точки росту» будуть акумульовані у центрах найбільшого накопичення рекреаційних ресурсів, у яких існує необхідна логістична та транспортна інфраструктура. Увага регулюючих органів повинна бути спрямована на максимальну концентрацію зусиль у бік запуску драйверів підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу.

Основною проблемою розвитку підприємництва за даного сценарію буде його зорієнтованість на досягнення короткострокового економічного ефекту. Це дозволить зберегти нестабільне зростання впродовж горизонту прогнозування.

Реалістичний (помірного розвитку) сценарій розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу – передбачає проведення структурних трансформацій у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу, зокрема поглиблення функціональної спеціалізації окремих територій; збільшення обсягів потоків рекреантів (особливо внутрішніх); розширення переліку послуг, за рахунок розробки і просування нових рекреаційних продуктів і розвитку інфраструктури. Вагомим елементом даної стратегії повинна стати реалізація низки крупних інвестиційних проектів; збільшення номерного фонду за рахунок будівництва нових засобів розміщення.

Наслідком реалізації низки стимулюючих чинників повинно стати зростання якісних та кількісних характеристик розвитку сфери рекреації регіону. Проте основна зорієнтованість розвитку галузі все ще має чітко виражену внутрішню спрямованість, тобто не застосовуються заходи, спрямовані на значне підвищення конкурентоспроможності суб'єктів підприємництва галузі, формування нових інноваційних послуг та напрямів діяльності.

Основною проблемою даного сценарію розвитку є збереження векторів розвитку, відсутність активних стимуляторів, які б дозволили суттєво прискорити динаміку розвитку галузі.

Смарт (інноваційного розвитку) сценарій – припускає суттєве збільшення частки сфери рекреації та готельно-ресторанного бізнесу у структурі економіки Карпатського економічного району з поступовим перенесенням на неї основної економічної спеціалізації регіону. Сценарій пов'язано з всебічною модернізацією підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу та її інтеграцією з інноваційним та науково-освітнім комплексом регіону. Саме цей сценарій лягає у концепцію постіндустріальної спрямованості господарського розвитку регіону.

Сценарій інноваційного розвитку характеризується, перш за все, готовністю суб'єктів підприємництва до здорової конкуренції, пошуку та впровадження нових інноваційних послуг, реалізації низки крупних інвестиційних проектів, спрямованих на розвиток туристської інфраструктури. За даного сценарію повинна відбуватися диверсифікація туристично-рекреаційного бізнесу, активний ребрендинг регіону, розроблятися принципово нові рекреаційні продукти, конкурентоздатні не стільки на внутрішньому, скільки на зовнішньому ринках.

За умови реалізації даного сценарію розвитку, держава повинна здійснювати активну політику підтримки та стимулювання інноваційно-інвестиційної діяльності суб'єктів підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу. З цією метою державні органи управління повинні бути зорієнтовані на оптимізацію системи кредитування сфери

рекреації та готельно-ресторанного бізнесу. Кредити повинні надаватись лише під конкретний інвестиційні проекти, а процентна ставка має бути стимулюючою і припустимою для суб'єктів підприємництва.

Не дивлячись на загальну привабливість смарт сценарію розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу регіону, за поточної соціально-економічної та політичної ситуації, як в Україні загалом, так і на рівні Карпатського економічного району найбільш ймовірним є сценарій помірною розвитку. Проте у якості стратегічної перспективи можливим є визначення поступового переходу до смарт сценарію.

Зміст аналітичного блоку в концептуальній моделі полягає у обґрунтуванні та оцінюванні основних критеріїв та індикаторів збалансованого розвитку підприємництва у сфері рекреації; оцінюванні ефективності та результативності регуляторних заходів з боку органів загальнодержавного та регіонального управління, які застосовуються на даний момент часу.

Важливим етапом даного блоку є обґрунтований вибір критеріїв оцінювання збалансованого розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу. Оскільки об'єктом дослідження визначено досить великий територіальний простір (4 області в межах яких можливим є виділення окремих територіальних утворень зі специфічними рекреаційними умовами та ресурсами), для більш репрезентативного оцінювання важливим є виділення тих критеріїв, які мають практичне застосування на якого мого більшому територіальному просторі.

Окрім того, оскільки підприємництво у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу це сукупність великої кількості суб'єктів підприємництва (підприємств, організацій, приватних підприємств тощо) вагомість та репрезентативність критеріїв буде оцінюватися за сукупним наслідком діяльності (як кумулятивна величина діяльності окремих суб'єктів підприємництва).

Своєю чергою, індикатори збалансованого розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу передбачають вимірювання відповідності критеріїв визначеним параметрам або стандартам. У якості

визначених параметрів нами запропоновано використання критеріїв та індикаторів запропонованих для оцінювання сталого розвитку та ефективності туристичних дестинацій запропонованих Комітетом з туризму та сталого розвитку ООН [20, 21].

Запропоновані критерії згруповано у чотири групи, кожна з яких включає декілька підкритеріїв (табл. 3.7).

Таблиця 3.7

Критерії та підкритерії оцінювання збалансованого розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу

Система збалансованого розвитку	Критерії збалансованого розвитку	Підкритерії збалансованого розвитку
Інституційне середовище	Демонстрація ефективного управління збалансованим розвитком підприємства	Стратегія сталого розвитку території
		Структура та рамки управління
	Участь зацікавлених осіб	Стандарти залученості та збалансованого розвитку підприємств
	Управління змінами	Адаптація до надзвичайних ситуацій Управління ризиками та кризовий менеджмент
Соціальна складова	Позитивні екстерналії для громад та рекреантів	Задоволення рекреантів
		Доступ для всіх
	Захист прав власників та користувачів	
Культурна стійкість	Охорона культурного спадку	
Економічна складова	Вимірювання економічного вкладу сфери рекреації	Економічний моніторинг
	Підтримка місцевих підприємців	Підтримка розвитку малого та середнього бізнесу у сфері рекреації
Екологічна (природоохоронна) складова	Збереження природної спадщини	Управління потоками відвідувачів рекреаційних об'єктів
	Управління ресурсами	Енергозбереження, управління водними ресурсами
	Управління відходами та викидами	Скорочення твердих побутових відходів

Сформовано автором на основі [20, 21]

Окреслені критерії сформовано в межах окресленої вище системи збалансованого розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу (див. рис. 3.1). Необхідність виділення критеріїв

інституційного середовища, соціальної, економічної та екологічної (природоохоронної) складової обумовлена необхідністю комплексного (системного) підходу до висвітлення всіх аспектів збалансованого розвитку при побудові організаційно-економічного механізму. Як зазначалося вище, в окремі проміжки часу можливим в надання пріоритету одному або іншому елементу системи: надання організаційно-економічному механізму рис більшої соціальної, екологічної або економічної спрямованості.

З позиції формування єдиного інституційного середовища та створення найбільш оптимального нормативно-правового середовища для забезпечення розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу, вагомим значення набувають критерії оцінювання існуючого інституційного середовища. Нами виокремлено наступні з них: демонстрація ефективного управління збалансованим розвитком підприємництва, участь зацікавлених осіб, управління змінами.

В умовах необхідності активізації розвитку підприємництва, виникнення кризових явищ або усунення їх наслідків важливим є формування ефективного управління як на загальнодержавному рівні, так і на рівні окремих територій. З позицій оцінювання доречним є формування довгострокової Стратегії розвитку підприємництва у сфері рекреації або окреслення окремих параметрів цієї стратегії в межах загальної стратегії розвитку території. Що стосується областей Карпатського економічного району, то органами місцевого самоврядування спільно з науковими та громадськими організаціями спільно розроблено регіональні стратегії розвитку на період 2021-2027 років [6-9] з чітким обґрунтуванням поточного стану розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу та визначення чинників на напрямів стимулювання їх подальшого розвитку.

На рівні кожної з областей Карпатського економічного району створено відповідні управління (департаменти) відповідальні за скоординований підхід до забезпечення збалансованого розвитку сфери рекреації та готельно-ресторанного бізнесу: Івано-Франківська область – Івано-Франківська ОДА (Управління міжнародного співробітництва, євроінтеграції, туризму та

інвестицій, Управління екології та природних ресурсів, Управління культури, національностей та релігій); Львівська область – Львівська ОДА (Управління туризму та курортів, Департамент з питань культури, національностей та релігій, Департамент екології та природних ресурсів); Закарпатська область – Закарпатська ОДА (Управління туризму та курортів, Департамент екології та природних ресурсів, Департамент культури, національностей та релігій); Чернівецька область – Чернівецька ОДА (Департамент регіонального розвитку, Управління культури, Управління екології та природних ресурсів)

Ці інституційні суб'єкти здійснюють діяльність за активного залучення приватного та громадського сектору, а також визначають зони відповідальності, нагляду та управління за екологічними, економічними, соціальними та культурними проблемами.

Підкріпленням критерію «Участь зацікавлених осіб» є заохочення участі громадськості у забезпеченні збалансованого розвитку підприємництва. Проблеми, ступінь задоволення місцевих громад, їх участь у забезпеченні збалансованого розвитку сфери рекреації та готельно-ресторанного бізнесу регулярно відслідковуються, а також застосовуються відповідні заходи. Паралельно з цим існує система моніторингу ступеню задоволення споживачів рекреаційних послуг і, у випадку необхідності, застосовуються відповідні заходи.

Управління змінами та формування ефективного механізму реагування на надзвичайні ситуації протягом останніх років набувають максимального значення. Організація роботи в умовах пандемії, посилення проблем пов'язаних зі зміною клімату, політичної нестабільності, економічних проблем вимагають динамічних змін у системі управління збалансованим розвитком підприємництва у сфері рекреації. Розробка коротко та довгострокових планів управління кризовими ситуаціями та механізмів реагування на надзвичайні ситуації, які виникають на певних територіях.

Критерії збалансованого розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу в межах соціальної складової пов'язані зі створенням позитивних екстерналій для громад та рекреантів. Позитивні

екстерналії визначаються тим позитивним впливом, опосередкованого характеру, який діяльність підприємницьких структур у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу спричиняє для третіх осіб, безпосередньо не залучених до їх діяльності. Особливої уваги заслуговують ектерналії для мешканців громад, задіяних для надання рекреаційних послуг. Рекреаційні послуги повинні бути доступними для всіх мешканців громади, у тому числі для осіб з обмеженими можливостями та для тих, кому у зв'язку з іншими особливостями потрібні спеціальні умови.

Критерії збалансованого розвитку у межах економічної складової спрямовані на оцінювання та кількісне вимірювання економічного вкладу сфери рекреації та готельно-ресторанного бізнесу у розвиток областей Карпатського економічного району. Глибокий економічний моніторинг, оцінювання прямого (у зростання валового регіонального продукту, частка податкових надходжень до місцевих та державного бюджетів, участь у зменшенні безробіття та забезпеченні зайнятості населення регіону тощо) та опосередкованого економічного впливу. Оскільки для Карпатського економічного району сфера рекреації та готельно-ресторанного бізнесу, в силу природних, інфраструктурних та територіальних чинників, є однією з провідних, і потенційно вагомим, система збалансованого розвитку повинна бути зорієнтована на підтримку місцевих підприємців та розвиток малого та середнього бізнесу у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу.

За результатами проведеного моніторингу поточного розвитку Карпатського економічного району та результатами проведеного SWOT-аналізу підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу (табл. 3.3) саме екологічна складова визначена однією зі слабких сторін і такою, що потребує максимальної уваги, критеріям за цією складовою потрібно приділяти максимальної уваги. Обов'язковим є постійний кількісний та якісний моніторинг та управління потоками відвідувачів природних, культурних та інших рекреаційних об'єктів. Для рекреаційної сфери Карпатського економічного району важливе місце належить забезпеченню ефективного управління відходами та викидами, формування відповідної сучасної

інфраструктури та формування інвестицій для її розвитку. З метою оцінювання та визначення відповідності кожного критерію встановленим вимогам та стандартам розроблено індикатори оцінювання збалансованого розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу (табл. 3.8).

Таблиця 3.8

Критерії та індикатори оцінювання збалансованого розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу

Критерії	Індикатори
Демонстрація ефективного управління збалансованим розвитком підприємництва	Багаторічна стратегія сталого розвитку території, в якій акцентується увага на забезпеченні збалансованого розвитку у тому числі і підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу. Ефективна організація управління збалансованим розвитком підприємництва на рівні території. Участь приватного та публічного секторів в організації та координації роботи у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу. Активний моніторинг та публічні звіти про розвиток підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу.
Участь зацікавлених осіб	Підтримка та консультації по питанням збалансованого розвитку підприємництва у сфері рекреації. Участь стейкхолдерів у формуванні стратегії розвитку території.
Управління змінами	Нормативні акти, які регламентують принципи та механізм реакції суб'єктів підприємництва в умовах надзвичайних ситуацій. Документально сформований план зменшення ризиків, управління кризовими ситуаціями і реагування на надзвичайні ситуації. Процедури комунікації, визначені для використання під час та після надзвичайних ситуацій.
Позитивні екстерналії для громад та рекреантів	Збір та публічна звітність даних про задоволення відвідувачів Система, яка вживає заходів для покращення рівня задоволеності відвідувачів на основі інформації моніторингу.
Загальнодоступність	Норми, які підтримують доступ до місць та об'єктів у сфері рекреації, включаючи ті, що мають природне та культурне значення, для осіб з інвалідністю та інших осіб, які мають спеціальні вимоги щодо доступу. Моніторинг доступності об'єктів для місцевого населення.
Захист прав власників та користувачів	Нормативні акти, які регламентують права власності та придбання, а також права користувачів і доступу до ресурсів.
Культурна стійкість	Програми реабілітації та збереження культурних цінностей. Моніторинг потоків відвідувачів та їх впливу на культурні об'єкти та інформування про результати моніторингу.
Вимірювання економічного вкладу	Моніторинг зайнятості, інвестицій, прямих та непрямих внесків підприємництва у сфері рекреації у розвиток території.
Підтримка місцевих підприємств	Програми підтримки та нарощування потенціалу малих та середніх підприємств.
Збереження природної спадщини	Моніторинг потоків відвідувачів та їх впливу на природні об'єкти. Співробітництво з місцевими природоохоронними органами з метою виявлення екологічних ризиків, пов'язаних з діяльністю у сфері рекреації та пошуку заходів щодо їх зменшення.
Управління ресурсами	Програми щодо підвищення енергоефективності, збереження водних ресурсів.
Управління відходами та викидами	Програми моніторингу відходів, консультації та підтримка організації роботи з побутовими відходами разом з суб'єктами підприємництва у сфері

Сформовано автором на основі [20, 21]

Зазначені індикатори дозволяють оцінити наскільки сформована система та існуючі інститути та інституції спроможні забезпечити збалансований розвиток підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу Карпатського економічного району.

Реалізація регуляторного блоку здійснюється через сукупність інструментарію, що включає оптимальний набір методів, інструментів, важелів та технологій функціонування системи управління розвитком підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу.

З врахуванням світового досвіду до регуляторного блоку організаційно-економічного механізму збалансованого розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу запропоновано включити п'ять груп важелів впливу: соціальні, економічні, екологічні, нормативно-правові, організаційно-адміністративні.

До групи *соціальних важелів* віднесено:

- підготовка кадрів високої кваліфікації та формування кадрового потенціалу для забезпечення потреби підприємницьких структур у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу. Мета – підвищення конкурентоспроможності вітчизняних туристично-рекреаційних послуг;
- підтримка створення та функціонування суб'єктів підприємництва у сфері рекреації з метою зростання рівня зайнятості особливо гірських територій, підвищення якості життя громадян як узагальнюючого критерію збалансованого розвитку досліджуваної сфери, особливо найбільш незахищених верств населення (дітей, жінок, людей похилого віку);
- корпоративна соціальна відповідальність туристично-рекреаційного бізнесу, що охоплює запровадження принципів корпоративного управління, захисту прав людини, удосконалення трудових відносин, довкілля, проведення прозорих операційних практик, поліпшення відносин зі споживачами та розвиток громад загалом та сприяє досягнення перспектив сталого інклюзивного розвитку туристично-рекреаційної сфери.

Групу *економічних важелів* забезпечення збалансованого розвитку підприємництва формують:

– інвестування у розвиток підприємницьких структур у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу та відповідні інфраструктурні об'єкти. Важливим є забезпечення одночасного зростання як внутрішнього, так і зовнішнього інвестування, створення сприятливого інвестиційного клімату та підвищення іміджу України на міжнародному ринку туристично-рекреаційних послуг;

– розвиток транспортної, логістичної та інформаційної інфраструктури. Саме стимулювання розвитку інфраструктури є чинником розширення асортименту і підвищення якості туристично-рекреаційних послуг, освоєння нових видів і форм підприємницької діяльності у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу;

– податкові пільги та преференції, які пов'язано зі створенням позитивного оподаткування у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу;

– монетарні інструменти, зокрема залучення пільгового кредитування, здійснення часткової оплати вартості путівок до закладів оздоровлення та відпочинку за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, а також коштів державних підприємств для сімей їх працівників та членів їх сімей, переспрямування коштів профспілок на оздоровлення членів профспілкових організацій;

– інститут державно-приватного партнерства, як механізм поєднання господарських інтересів держави та приватних підприємницьких структур та мобілізації наявних внутрішніх та залученню необхідних зовнішніх ресурсів, розподілу ризиків між партнерами у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу;

– розвиток інформаційного та маркетингового середовища функціонування підприємницьких структур у сфері рекреації; розробка маркетингових стратегій розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу областей Карпатського економічного району.

Екологічними інструментами забезпечення збалансованого розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу є:

- стимулювання раціонального природокористування, що охоплює комплекс заходів та дій щодо охорони та відтворення природних туристичних і рекреаційних ресурсів, проведення екологічного моніторингу стану їх використання та споживання;

- застосування системи адміністративних заходів екологічного контролю та аудиту спрямованих оцінювання дотримування суб'єктів підприємництва вимог щодо охорони довкілля при здійсненні рекреаційної діяльності, а також моніторинг екологічних проблем і ризиків, визначення проблемних аспектів та розробка заходів по їх вирішенню, підготовка науково обґрунтованих рекомендацій екологічного характеру для підприємницьких структур у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу;

- стимулювання впровадження зелених інновацій, запровадження системи екологічної сертифікації, маркування туристично-рекреаційних послуг;

- переорієнтування діяльності підприємницьких структур у напрямі запровадження принципів та методичних підходів екологічного менеджменту.

До групи *нормативно-правових інструментів* можна віднести:

- гармонізація нормативно-правових актів, які регламентують діяльність підприємницьких структур у сфері рекреації з законодавством ЄС (ліцензування, сертифікації та стандартизації підприємницької діяльності, формування договірних відносин, гарантії майнової та особистої безпеки рекреантів тощо);

- гармонізація стандартів з міжнародними стандартами, рекомендаціями, нормами і правилами, що стосуються вимог до об'єктів сфери рекреації. На даний момент основні стандарти, які регламентують підприємницьку діяльність у сфері рекреації (дсту 4268:2003 Послуги туристичні. Засоби розміщування. Загальні вимоги; ISO 22483:2020 Туризм та пов'язані з ним послуги. Готелі. Вимоги до послуг; дсту ISO 18065:2016 (ISO 18065:2015, IDT) Туризм та пов'язані послуги. Туристичні послуги, що надаються на природоохоронних територіях. Вимоги; дсту ISO 22000:2019 (ISO 22000:2018, IDT) Системи управління безпечністю харчових продуктів. Вимоги до організацій харчового ланцюгу; ISO/PAS 5643:2021 Туризм та пов'язані з ним послуги.

Вимоги та рекомендації щодо запобігання поширенню COVID 19 в сфері туризму; ДСТУ 4281:2004 Заклади ресторанного господарства. Класифікація) формуються з врахуванням вимог ISO.

Групу *організаційно-адміністративних інструментів* формують:

- стратегії розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу, які визначають сильні та слабкі сторони, загрози та можливості його розвитку;
- концепції збалансованого розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу;
- програми і індикативні плани розвитку сфери рекреації, що містять деталізовані напрями та інструменти управлінських заходів, спрямованих на розвиток підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу;
- диджиталізація підприємницької діяльності у сфері рекреації, запровадження та використання сучасних інтернет-технологій, програмного забезпечення тощо.

Отже, підсумовуючи вище зазначене, можна зробити висновок, що в основу алгоритму побудови організаційно-економічного механізму забезпечення збалансованого розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу Карпатського економічного району нами закладено перехід до комплексного та поетапного формування управлінських рішень, спрямованих на розвиток підприємництва у досліджуваній сфері. Кожне прийняти управлінське рішення повинно ґрунтуватися на дослідженні поточних проблем та перспективних напрямів розвитку сфери рекреації та готельно-ресторанного бізнесу, обґрунтуванні та оцінювання основних критеріїв та індикаторів збалансованого розвитку підприємництва, оцінюванні ефективності та результативності регуляторних заходів з боку органів загальнодержавного та регіонального управління.

Узгодження та взаємодія елементів організаційно-економічного механізму забезпечення збалансованого розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу:

- націлена на досягнення поставлених цілей в економічному, соціальному та екологічному напрямках:
- з позицій соціальної складової – сприятиме забезпеченню доступності рекреаційних послуг та залученню стейкхолдерів до процесу їх покращення, регулювання та контролю якості;
- з позицій економічної складової – підвищенню рівня конкурентоспроможності підприємництва у сфері рекреаційних послуг, посиленню інвестиційної привабливості та збільшення прибутковості сфери рекреації та готельно-ресторанного бізнесу;
- з позицій екологічної складової – мінімізації негативного техногенного впливу на навколишнє природне середовище, підтримці стабільного стану екосистеми та охороні довкілля.

Результати проведеного дослідження дозволяють зробити висновки, що поняття організаційно-економічного механізму забезпечення збалансованого розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу засвідчує багатогранність його прояву.

З врахуванням цільової спрямованості пропонується наступне визначення організаційно-економічного механізму забезпечення збалансованого розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу *як сукупності процесів, прийомів, методів та підходів, що забезпечують взаємодію системи елементів організаційного та економічного впливу на розвиток підприємницьких структур сфери рекреації та готельно-ресторанного бізнесу, підвищення їх конкурентоспроможності, зростання вартості, підвищення ефективності діяльності.*

До сукупності опосередкованих цілей формування організаційно-економічного механізму нами визначено сприяння економічному розвитку областей Карпатського економічного району; вирішення блоку питань соціального спрямування, як специфічних для даного регіону (розвиток гірських територій, уповільнення міграції робочої сили тощо), так і загальнонаціонального характеру; покращення екологічної ситуації та вирішення проблем організації охорони навколишнього середовища.

Висновки до третього розділу

1. Концепція збалансованого розвитку це нове, оригінальне розуміння вектору розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу Карпатського економічного району. Основна ідея концепції – забезпечення розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу на основі дотримання принципів суспільно значимої результативності підприємництва, досягнення економічної ефективності та забезпечення екологічної сталості.

2. Розвиток підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу Карпатського економічного району знаходиться під впливом комплексної системи чинників, які спричиняють позитивний (стимулятори) або деструктивний вплив (деструктори) на його розвиток. До стимуляторів розвитку підприємництва віднесено: зростання рівня ресурсного забезпечення; розвиток логістичної інфраструктури та інформаційного середовища; потужний природно-ресурсний потенціал; доступність соціальних послуг, природних та рекреаційних послуг, пам'яток історичної та культурної спадщини. До сукупності деструкторів віднесено: зростання адміністративного та податкового тиску; погіршення умов інвестиційної та інноваційної діяльності; зменшення купівельної спроможності населення; поглиблення внутрішніх та зовнішніх проблем; погіршення економічних очікувань населення; поглиблення соціальних проблем; недостатній рівень фінансування соціальної сфери; техногенне навантаження на природне середовище; падіння довіри до банківської системи; обмеження доступу до кредитних ресурсів; незрозуміла та бюрократизована податкова система; дефіцит кваліфікованих трудових ресурсів

3. Узагальнення тенденцій розвитку, проведення детального аналізу всіх аспектів підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу дозволили виокремити найбільш вагомі внутрішні сильні (сприятливе середовище для розвитку малого та середнього бізнесу; вигідне економіко-географічне розташування на кордоні з ЄС, наявність прикордонних пунктів

пропуску; розташування регіону в західній частині країни в безпосередній близькості до діючих та перспективних залізничних і автомобільних міжнародних коридорів, аеропортів з міжнародним статусом; розгалужена мережа автодоріг що дозволяє охопити екскурсійно туристичними маршрутами основні природні та історико-культурні пам'ятки району; висока туристична привабливість регіону; сприятливі природно-кліматичні умови і наявні ресурси, які дозволяють надавати цілорічні оздоровчі, рекреаційні та туристичні послуги; значна кількість об'єктів природно заповідного фонду, історичної спадщини, історико архітектурних пам'яток, збережені національні традиції і фольклор; достатньо широка і розгалужена мережа колективних та індивідуальних засобів розміщування для туристів; екологічно чистий регіон (в тому числі – гірські території), низький рівень викидів в атмосферне повітря) та слабкі (нерівномірний рівень розвитку рекреаційного господарства; низький рівень інноваційної та інвестиційної активності суб'єктів господарської діяльності у сфері рекреації; поглиблення процесів порушення екологічної рівноваги, цілісності природного середовища та фрагментації ландшафтів, зникнення окремих видів дикої флори і фауни; недостатній рівень доступності до об'єктів соціально-культурного призначення для людей з інвалідністю; низький рівень маркетингової активності; відсутність централізованих субрегіональних систем і підприємств селективного збору і утилізації твердих побутових відходів; неконтрольована і масова вирубка лісу та видобуток корисних копалин; відсутність або неналежний стан споруд з очищення комунальних та промислових стоків; висока трудова міграція населення, відтік працездатного населення та кваліфікованих кадрів за межі регіону) сторони, а також загрози (суспільно-політична та економічна нестабільність у державі та на її кордонах; наростання міграції населення продуктивного віку, в т.ч. трудової міграції та відтік кадрового потенціалу; зниження темпів розвитку малого і середнього підприємництва та купівельної спроможності населення; виникнення надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру; глобальна зміна клімату(загроза екологічному стану регіону); динамічне зростання ринків туристичних послуг країн-сусідів на фоні низької

конкурентоспроможності сектора зарубіжного туризму регіону) та можливості (розвиток в'їзного (іноземного) туризму; вдосконалення законодавства про статус природних територій-курортів державного значення в частині стимулювання бізнесу; розвиток транспортної та інженерної інфраструктури, інфраструктури міжнародних пунктів пропуску, міжнародних транспортних магістралей; подальший розвиток туристично-рекреаційної сфери; створення потужностей з переробки твердих побутових відходів; реалізація заходів з розвитку гірських територій, зокрема диверсифікація їх економіки, розвиток інфраструктури, розширення спектру туристичних послуг), які спричиняють вплив на розвиток підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу Карпатського економічного району.

За результатами оцінювання слабких та сильних сторін розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу Карпатського економічного району доцільним є вибір екологоцентричного підходу та збільшення обсягів матеріальних та фінансових ресурсів, що спрямовується підприємницьким сектором на природоохоронну діяльність.

4. В основу алгоритму побудови організаційно-економічного механізму забезпечення збалансованого розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу Карпатського економічного району закладено перехід до комплексного та поетапного формування управлінських рішень, спрямованих на розвиток підприємництва у досліджуваній сфері. Кожне прийняти управлінське рішення повинно ґрунтуватися на дослідженні поточних проблем та перспективних напрямів розвитку сфери рекреації та готельно-ресторанного бізнесу, обґрунтуванні та оцінюванні основних критеріїв та індикаторів збалансованого розвитку підприємництва, оцінюванні ефективності та результативності регуляторних заходів з боку органів загальнодержавного та регіонального управління.

Список використаних джерел до третього розділу

1. Україна 2030: Доктрина збалансованого розвитку. Видання друге. Львів: Кальварія, 2017. 164 с. URL: <http://econom.chnu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/03/E-Book-Doctrine-2030.pdf>
2. Державна програма розвитку регіону українських Карпат на 2020-2022 роки. Постанова Кабінету Міністрів України від 20 жовтня 2019 року № 880. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/880-2019-%D0%BF#top>
3. Вахович І. М. Теоретико-методологічні засади формування та реалізації регіональної політики фінансового забезпечення сталого розвитку : автореф. дис. д.е.н. : спец. 08.00.05 «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка». Одеса, 2008. 35 с.
4. Аджемоглу Д., Робінсон Д. Чому нації занепадають. Походження влади, багатства та бідності / Аджемоглу Д., Робінсон Д. // пер. з англ. і наук. ред. О. Дем'янчук. 2-ге вид., випр. Київ. 2017. 440 с. URL: <https://theukrainians.org/why-nations-fail>
5. Williamson O. The New Institutional Economics: Taking Stock, Looking Ahead. Journal of Economic Literature. 2000. Vol. XXXVIII. № 3. P. 595-613. URL: <https://www.jstor.org/stable/2565421>
6. Регіональна стратегія розвитку Закарпатської області на період 2021-2027 років затверджена Рішення обласної ради №1630 від 20.12.2019 року. URL: <https://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/derzhavna-rehional-na-polityka/strategichne-planuvannya-regionalnogo-rozvitku/strategichne-planuvannya-regionalnogo-rozvytku-na-period-do-2027-roku/regionalni-strategiyi-rozvytku-na-period-do-2027-roku/regionalna-strategiya-rozvytku-zakarpatskoyi-oblasti-na-period-2021-2027-rokiv/>
7. Стратегія розвитку Івано-Франківської області на період 2021-2027 років затверджена Рішення обласної ради №1381-34/2020 від 21.02.2020 року. URL: <https://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/derzhavna-rehional-na-polityka/strategichne-planuvannya-regionalnogo-rozvitku/strategichne-planuvannya-regionalnogo-rozvytku-na-period-do-2027-roku/regionalni-strategiyi-rozvytku-na-period-do-2027-roku/strategiya-rozvytku-ivano-frankivskoyi-oblasti-na-2021-2027-roky/>

8. Стратегія розвитку Львівської області на період 2021-2027 років. URL: <https://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/derzhavna-rehional-na-polityka/strategichne-planuvannya-regionalnogo-rozvitku/strategichne-planuvannya-regionalnogo-rozvytku-na-period-do-2027-roku/regionalni-strategiyi-rozvytku-na-period-do-2027-roku/strategiya-rozvytku-lvivskoyi-oblasti-na-period-2021-2027-rokiv/>

9. Стратегія регіонального розвитку Чернівецької області на період до 2027 року. URL: <https://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/derzhavna-rehional-na-polityka/strategichne-planuvannya-regionalnogo-rozvitku/strategichne-planuvannya-regionalnogo-rozvytku-na-period-do-2027-roku/regionalni-strategiyi-rozvytku-na-period-do-2027-roku/strategiya-regionalnogo-rozvytku-cherniveczkoyi-oblasti-na-period-do-2027-roku/>

10. Ступень Н. М. Теоретичні аспекти та сутність збалансованого розвитку рекреаційних територій. Ефективна економіка № 4, 2017. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5833>

11. Вантажні та пасажирські перевезення автомобільним транспортом по регіонах. Держкомстат України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/tr/vpat_reg/arh_vpat_reg_u.htm

12. Статистичний збірник «Транспорт України». Держкомстат України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

13. Пасажиропотік аеропортів України. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B0%D1%81%D0%B0%D0%B6%D0%B8%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D1%82%D1%96%D0%BA_%D0%B0%D0%B5%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%82%D1%96%D0%B2_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8

14. Кількість туристів, обслугованих туроператорами та турагентами, за видами туризму (2000-2020 рр.). Головне управління статистики у Львівській області. URL: https://www.lv.ukrstat.gov.ua/ukr/si/inf_2009.php?vid=1&code=24&ozn_news=1&show=1&show2=1

15. Кількість туристів, обслугованих туроператорами та турагентами, за видами туризму (2000-2020 рр.). Головне управління статистики у

http://www.uz.ukrstat.gov.ua/statinfo/turism/tur_potoki.pdf

16. Кількість туристів, обслугованих туроператорами та турагентами, за видами туризму (2000-2020 рр.). Головне управління статистики у Івано-Франківській області. URL: <https://ifstat.gov.ua/>

17. Кількість туристів, обслугованих туроператорами та турагентами, за видами туризму (2000-2020 рр.). Головне управління статистики у Чернівецькій області. URL: <http://www.cv.ukrstat.gov.ua/>

18. Концептуальна записка: COVID19 и перестройка сектора туризма. URL:

https://www.un.org/sites/un2.un.org/files/policy_brief_covid19_and_transforming_to_turism_russian.pdf.

19. Стратегія регіонального розвитку туризму: [монографія] / І. В. Левицька [та ін.]. – Вінниця, 2013. – 192 с.

20. Критерії Глобальної ради зі сталого розвитку туризму та запропоновані індикатори ефективності для дестинацій. Глобальної ради зі сталого розвитку туризму. 2013 р. URL: <https://www.gstcouncil.org/wp-content/uploads/GSTC-Destination-Criteria-Indicators-UKRAINIAN.pdf>

21. Критерії для дестинацій. Комітет з туризму та сталого розвитку ООН. 2019 р. URL: <https://www.gstcouncil.org/wp-content/uploads/GSTC-Destination-Criteria-v2.0-RUSSIAN.pdf>

22. Хвесик М. Парадигмальний погляд на концепт сталого розвитку України / М. Хвесик, І. Бистряков // Економіка України. – 2012. – № 6. – С.4-12.

23. Воробйова О.А. Проблеми природокористування та сталого розвитку в рекреаційно-туристичній сфері: монографія / О. А. Воробйова, І. М. Дишловий, С. К. Харічков; Ін-т пробл. ринку та екон.-екол. дослідж. НАН України. – Одеса: ІПРЕЕД, 2009. – 374 с.

24. Галушкіна Т. П. Еколого-збалансовані пріоритети розвитку територій: концептуальні засади та організаційний механізм: [монографія] / Галушкіна Т.П., Грановська Л.М. – О.: ІПРЕЕД, 2009. – 372 с.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

1. Сфера рекреації та готельно-ресторанного бізнесу – це комплекс, що об'єднує систему рекреаційних і туристичних закладів, підприємств інших галузей та інфраструктури, що їх обслуговують, які мають тісні виробничі й економічні зв'язки, спільно використовують ресурси з метою задоволення різноманітних оздоровчих, пізнавальних, культурних та інших потреб населення.

Послуги сфери рекреації та готельно-ресторанного бізнесу є кінцевим результатом діяльності у сфері задоволення рекреаційних потреб населення, спрямована на забезпечення підтримки і відновлення здоров'я, духовного, фізичного і культурного розвитку рекреанта, задоволення його історико-культурних, інтелектуальних та інших потреб. Вони не пов'язані з територією мешкання рекреанта та його поточною діяльністю. Тобто споживання послуг відбувається за межами поточної діяльності рекреанта та, фактично, означає вибір території для відновлення фізичної, психічної, інтелектуальної та творчої енергії людини.

Підприємництво у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу – процес створення економічної та соціальної вартості шляхом об'єднання сукупності туристично-рекреаційних ресурсів, елементів інфраструктури та відносин, що виникають у процесі забезпечення підтримки і відновлення здоров'я, духовного, фізичного і культурного розвитку рекреанта, задоволення його історико-культурних, інтелектуальних та інших потреб.

2. З позиції формування інституційного середовища підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу, можна визначити дану категорію як сукупність соціально-економічних, організаційно-економічних, техніко-економічних та інституційно-економічних відносин у процесі створення та надання послуг, спрямованих на забезпечення та відновлення здоров'я, задоволення історико-культурних, інтелектуальних потреб, підтримання духовного і фізичного розвитку особи, нормальної життєдіяльності споживачів.

До категорії формальних інститутів інституційного середовища підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного (інститутів примусу, які передбачають правову відповідальність) відносяться політичні та юридичні інститути (інститути державної влади; інститути приватної власності; інститут контрактації; нормативно-правові акти, міжнародні угоди, норми, стандарти) та економічні інститути (інститути організаційно-правового та антимонопольного регулювання; інститути фіскального механізму; інститути механізму кредитування та бюджетування; інститути механізму ціноутворення; інститути механізму державно-приватного партнерства).

До категорії неформальних інститутів відносяться культурні традиції та цінності, що існують у суспільстві; традиції взаємодії підприємництва та влади; традиції ведення бізнесу; довіра; корупція; релігія; ментальність.

3. Метою оцінювання ефективності розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу є розробка рекомендацій прикладного характеру, спрямованих на забезпечення ефективного розвитку суб'єктів підприємництва та позитивного впливу підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу на соціально-економічний розвиток регіону після врахування обмежень внутрішнього та зовнішнього середовища.

З позиції оцінювання впливу чинників зовнішнього середовища та реакції суб'єкту економічної діяльності на його зміни зазначається на необхідності одночасного досягнення стану Х-ефективності (мінімізації власних витрат економічних ресурсів) та Y-ефективності (максимізації прибутку за рахунок власних конкурентних переваг у ринковому середовищі).

Класифікацію ознак економічної ефективності необхідно здійснювати за наступними критеріями: рівнями оцінювання; стадіями досягнення бажаного результату; характером здійснюваних витрат; видами господарської діяльності; умовами оцінювання; метою визначення; ступенем збільшення ефекту; впливом чинників зовнішнього середовища; часовою ознакою.

4. Оцінювання ефективності розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу доцільно здійснювати шляхом побудови динамічних рядів показників: кількість суб'єктів господарювання (КСГ);

кількість зайнятих працівників (КЗП); витрати на персонал (ВП); обсяги реалізації послуг (ОРП); чистий прибуток (ЧП).

Критерію ефективності відповідає така залежність між динамікою обраних показників:

$$1 < t(\text{КСГ}) < t(\text{ЧЗП}) < t(\text{ВП}) < t(\text{ОРП}) < t(\text{ЧП}),$$

де $t(\text{КСГ})$ – темп росту показника кількості суб'єктів господарювання;

$t(\text{ЧЗП})$ – темп росту показника чисельності зайнятих працівників;

$t(\text{ВП})$ – темп росту показника витрат на персонал;

$t(\text{ОРП})$ – темп росту показника обсягу реалізованих послуг;

$t(\text{ЧП})$ – темп росту показника чистого прибутку.

Кінцевим параметром, який на нашу думку визначає ефективність розвитку підприємництва є позитивна динаміка показника чистого прибутку. Проте динамічні зміни повинні відбувати більш швидкими темпами ніж зростання обсягу реалізованих послуг. Якщо дане твердження не відповідає дійсності, то зростання чистого прибутку не може бути визначено як параметр ефективності. У той же час, обсягів реалізованої продукції напряму пов'язано зі зростанням чисельності зайнятих працівників та, відповідно, зростанням витрат на персонал. Зростання витрат на персонал більш швидкими темпами ніж зростання чисельності зайнятих працівників засвідчує зростання розміру заробітної плати та можливе залучення більш кваліфікованих працівників, що також визначається, як вагомий чинник зростання ефективності.

За результатами аналізу поточного стану та ефективності розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу в Україні зроблено висновок, що найбільш ефективним за визначеними критеріями став 2019 рік: лише темп росту кількості зайнятих працівників та обсяг реалізованої продукції не відповідають оптимальним параметрам.

5. За результатами оцінювання ефективності розвитку підприємництва у сфері рекреації у Закарпатській області встановлено, що протягом 2016-2020 років критерія ефективності не досягнуто. Позитивною тенденцією розвитку сфери рекреації є зростання величини продуктивності праці у 2020 році. Визначена тенденція засвідчує, що в період діяльності в умовах карантинних

умов переважна більшість суб'єктів господарювання за рахунок пошуку нових, більш оптимальних варіантів надання послуг забезпечила зростання обсягів їх реалізації, навіть за факту зменшення кількості зайнятих працівників.

Оцінювання ефективності розвитку підприємництва у сфері рекреації у Івано-Франківській області засвідчує, що тенденції зміни основних показників у сфері рекреації Івано-Франківської області відповідають тенденціям розвитку всіх областей Карпатського економічного району. Проте, протягом 2016-2020 років критеріїв ефективності не досягнуто.

За результатами оцінювання ефективності розвитку підприємництва у сфері рекреації Львівської області протягом 2016-2020 рр. визначено, що найбільш наближений за параметрами ефективності до оптимального був 2019 рік. Він характеризувався високими темпами росту основних параметрів, а чистий прибуток є найбільшим за період – 293 млн. грн.

За результатами оцінювання ефективності розвитку підприємництва у сфері рекреації Чернівецької області протягом 2016-2020 рр. можна зробити висновок, що найбільш наближений за параметрами ефективності до оптимального був 2018 рік. Він характеризується високими темпами росту основних параметрів ефективності та позитивним значенням чистого прибутку.

6. Розвиток підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу Карпатського економічного району знаходиться під впливом комплексної системи чинників, які спричиняють позитивний (стимулятори) або деструктивний вплив (деструктори) на його розвиток. До стимуляторів розвитку підприємництва віднесено: зростання рівня ресурсного забезпечення; розвиток логістичної інфраструктури та інформаційного середовища; потужний природно-ресурсний потенціал; доступність соціальних послуг, природних та рекреаційних послуг, пам'яток історичної та культурної спадщини. До сукупності деструкторів віднесено: зростання адміністративного та податкового тиску; погіршення умов інвестиційної та інноваційної діяльності; зменшення купівельної спроможності населення; поглиблення внутрішніх та зовнішніх проблем; погіршення економічних очікувань населення; поглиблення соціальних проблем; недостатній рівень фінансування соціальної сфери;

техногенне навантаження на природне середовище; падіння довіри до банківської системи; обмеження доступу до кредитних ресурсів; незрозуміла та забюрократизована податкова система; дефіцит кваліфікованих трудових ресурсів.

7. Ефективність діяльності суб'єктів підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу пропонується оцінювати за допомогою коефіцієнту локалізації (спеціалізації, зосередження), який визначається відношенням частки доданої вартості створеної у сфері послуг рекреації та готельно-ресторанного бізнесу до загального обсягу доданої вартості регіону до частки того ж виду економічної діяльності у доданій вартості загалом по країні. Регіональна локалізація суб'єктів підприємництва сфери рекреації та готельно-ресторанного бізнесу областей Карпатського економічного району сприяла підвищенню ефективності їх співпраці, формуванню більш розвиненої інфраструктури, впровадженню інновацій і, як наслідок, стимулювала соціально-економічний розвиток регіону.

8. Концепція збалансованого розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу Карпатського економічного району спрямована на забезпечення розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу на основі дотримання принципів суспільно значимої результативності підприємництва, досягнення економічної ефективності та забезпечення екологічної сталості. Її метою є забезпечення інклюзивного розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу регіону та, на його основі, покращення якісних та кількісних параметрів розвитку Карпатського економічного району.

9. Збалансований розвиток підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу є можливим лише за умови комплексного та системного підходів до його організації та дотримання відповідного алгоритму побудови організаційно-економічного механізму забезпечення збалансованого розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу.

Зазначений алгоритм повинен ґрунтуватися на результатах дослідження поточного стану розвитку сфери рекреації та готельно-ресторанного бізнесу

регіону, з чітким визначенням позитивних та негативних його аспектів (підготовчий блок); визначенні глибинних причинно-наслідкових зв'язків між окремими параметрами розвитку сфери та існуючими економіко-політично-соціальними умовами сформованими в регіоні (аналітичний блок); розробкою дієвих та результативних інструментів регуляторного впливу на розвиток підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу, підпорядкованих.

10. Розроблено три сценарії розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу областей Карпатського економічного району:

Песимістичний (інерційний) сценарій припускає незначне оновлення матеріальної бази; повільний процес структурних трансформацій; розвиток спричинений розширенням переважно внутрішнього попиту, як споживчого, так і інвестиційного; зростання обсягів еміграції висококваліфікованих спеціалістів та довгострокової міграції; депопуляція в першу чергу гірських територій, які складають основу рекреаційної сфери регіону. За умови, що застосування інструментів державного регулювання не матиме хаотичного, неспланованого характеру; державні замовлення не будуть формуватися за корупційною складовою; буде забезпечено врахування інноваційного поступу при програмно-цільовому методі, можливим є збереження окремих «точок росту» у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу Карпатського економічного району.

Реалістичний (помірного розвитку) сценарій – передбачає проведення структурних трансформацій у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу, зокрема поглиблення функціональної спеціалізації окремих територій; збільшення обсягів потоків рекреантів (особливо внутрішніх); розширення переліку послуг, за рахунок розробки і просування нових рекреаційних продуктів і розвитку інфраструктури. Вагомим елементом даної стратегії повинна стати реалізація низки крупних інвестиційних проектів; збільшення номерного фонду за рахунок будівництва нових засобів розміщення.

Смарт (інноваційного розвитку) сценарій – припускає суттєве збільшення частки сфери рекреації та готельно-ресторанного бізнесу у

структурі економіки Карпатського економічного району з поступовим перенесенням на неї основної економічної спеціалізації регіону. Сценарій пов'язано з всебічною модернізацією підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу та її інтеграцією з інноваційним та науково-освітнім комплексом регіону. Саме цей сценарій лягає у концепцію постіндустріальної спрямованості господарського розвитку регіону.

Не дивлячись на загальну привабливість смарт сценарію розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу регіону, за поточної соціально-економічної та політичної ситуації, як в Україні загалом, так і на рівні Карпатського економічного району найбільш ймовірним є сценарій помірною розвитку. Проте у якості стратегічної перспективи можливим є визначення поступового переходу до смарт сценарію.

Додаток А
Таблиця А.1

Обсяг реалізованих послуг підприємствами сфери рекреації України, 2018 рік, тис. грн.

	Код за КВЕД-2010	I квартал	II квартал	III квартал	IV квартал	За рік
Тимчасове розміщення й організація харчування	I	5921126,3	7455601,6	8168350,5	7203306,8	28748385,2
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	N	11501588,8	13516189,8	14985465,4	25410775,5	65414019,5
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	R	1311594,4	1345167,1	1327082,4	1534161,8	5518005,7

Сформовано автором на основі статистичних даних Держстат України [4]

Таблиця А.2

Обсяг реалізованих послуг підприємствами сфери рекреації України, 2019 рік, тис. грн.

	Код за КВЕД-2010	I квартал	II квартал	III квартал	IV квартал	За рік
Усього		215197449,4	221108628,8	236992474,7	239366887,7	912665440,6
Тимчасове розміщення й організація харчування	I	6983323,9	8474398,8	9457806,0	8511554,1	
Тимчасове розміщення	55		2710019,2	3456025,1	2419969,7	
Діяльність готелів і подібних засобів тимчасового розміщення	55.1		2264482,1	2521055,7	2312624,4	
Діяльність засобів розміщення на період відпустки та іншого тимчасового проживання	55.2		417639,4	892314,9	90451,2	
Надання місць кемпінгами та стоянками для житлових автофургонів і причепів	55.3		1574,2	1488,6	1383,9	
Діяльність інших засобів тимчасового розміщення	55.9		26323,5	41165,9	15510,2	
Діяльність із забезпечення стравами та напоями	56		5764379,6	6001780,9	6091584,4	
Діяльність ресторанів, надання послуг мобільного харчування	56.1		4835743,1	5201528,7	4971546,2	
Постачання готових страв	56.2		806240,8	663011,5	1004351,3	
Обслуговування напоями	56.3		122395,7	137240,7	115686,9	
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	N	16590314,6	19188515,8	20332380,2	18774260,6	74885471,2
Діяльність туристичних агентств, туристичних операторів, надання інших послуг із бронювання та пов'язана з цим діяльність	79		3047870,2	3800134,9	2173297,9	
Діяльність туристичних агентств і туристичних операторів	79.1		2847999,1	3575433,6	1949627,5	
Надання інших послуг із бронювання та пов'язана	79.9		199871,1	224701,3	223670,4	

з цим діяльність						
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	R	1545323,8	1650980,9	1743792,8	1850590,3	6790687,8
Діяльність у сфері творчості, мистецтва та розваг	90		343135,4	276010,4	502009,5	
Функціонування бібліотек, архівів, музеїв та інших закладів культури	91		150786,9	179229,9	133683,6	
Організування азартних ігор	92		281967,9	306689,2	292109,0	
Діяльність у сфері спорту, організування відпочинку та розваг	93		875090,7	981863,3	922788,2	
Діяльність у сфері спорту	93.1		601933,8	629093,5	657107,3	
Організування відпочинку та розваг	93.2		273156,9	352769,8	265680,9	

Сформовано автором на основі статистичних даних Держстат України [5]

Таблиця А.3

Обсяг реалізованих послуг підприємствами сфери рекреації України, 2020 рік, тис. грн.

	Код за КВЕД-2010	I квартал	II квартал	III квартал	IV квартал	За рік
Усього		226974156,2	192744157,2	238268527,5	264195901,9	922182742,8
Тимчасове розміщення й організація харчування	I	5361728,8	2257670,4	5149923,4	5006926	17776248,6
Тимчасове розміщення	55	1710515,9	430748,2	1578239	1245561,5	4965064,6
Діяльність готелів і подібних засобів тимчасового розміщення	55.1	1655895,5	380342,5	1229928,1	1175183,7	4441349,8
Діяльність засобів розміщення на період відпустки та іншого тимчасового проживання	55.2	45551,1	41363,3	331380,2	54047,2	472341,8
Надання місць кемпінгами та стоянками для житлових автофургонів і причепів	55.3	662,8	к/с	963,2	1397,3	3023,3
Діяльність інших засобів тимчасового розміщення	55.9	8406,5	к/с	15967,5	14933,3	39307,3
Діяльність із забезпечення стравами та напоями	56	3651212,9	1826922,2	3571684,4	3761364,5	12811184,0
Діяльність ресторанів, надання послуг мобільного харчування	56.1	2636253,3	1466946,8	2805102,5	2696056,6	9604359,2
Постачання готових страв	56.2	941979,6	335525,8	685521	1008699,1	2971725,5
Обслуговування напоями	56.3	72980,0	24449,6	81060,9	56608,8	235099,3
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	N	17257800,9	15077939,7	19000462	19284453,8	70620656,4
Діяльність туристичних агентств, туристичних операторів, надання інших послуг із бронювання та пов'язана з цим діяльність	79	1499712,9	126664,6	2247265,7	1289422	5163065,2
Діяльність туристичних агентств і туристичних операторів	79.1	1340982,2	89717,5	к/с	1156506,4	2587206,1
Надання інших послуг із бронювання та пов'язана з цим діяльність	79.9	158730,7	36947,1	к/с	132915,6	328593,4

Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	R	1622556,1	546291	1325633	1297675	4792155,1
Діяльність у сфері творчості, мистецтва та розваг	90	344700,4	к/с	к/с	198158,3	542858,7
Функціонування бібліотек, архівів, музеїв та інших закладів культури	91	к/с	78743,7	162847,2	к/с	241590,9
Організування азартних ігор	92	к/с	к/с	к/с	к/с	0,0
Діяльність у сфері спорту, організування відпочинку та розваг	93	1025853,1	328393,7	879298,4	795783,9	3029329,1
Діяльність у сфері спорту	93.1	706072,7	225557,8	558171,9	502416,3	1992218,7
Організування відпочинку та розваг	93.2	319780,4	102835,9	321126,5	293367,6	1037110,4

Сформовано автором на основі статистичних даних Держстат України [6]

Таблиця А.4

Обсяг реалізованих послуг підприємствами сфери рекреації України, 2021 рік, тис. грн.

	Код за КВЕД-2010	I квартал	II квартал	III квартал
Усього		238268527,5	238268527,5	238268527,5
Тимчасове розміщування й організація харчування	I	5149923,4	5149923,4	5149923,4
Тимчасове розміщування	55	1578239,0	1578239,0	1578239,0
Діяльність готелів і подібних засобів тимчасового розміщування	55.1	1229928,1	1229928,1	1229928,1
Діяльність засобів розміщування на період відпустки та іншого тимчасового проживання	55.2	331380,2	331380,2	331380,2
Надання місць кемпінгами та стоянками для житлових автофургонів і причепів	55.3	963,2	963,2	963,2
Діяльність інших засобів тимчасового розміщування	55.9	15967,5	15967,5	15967,5
Діяльність із забезпечення стравами та напоями	56	3571684,4	3571684,4	3571684,4
Діяльність ресторанів, надання послуг мобільного харчування	56.1	2805102,5	2805102,5	2805102,5
Постачання готових страв	56.2	685521,0	685521,0	685521,0
Обслуговування напоями	56.3	81060,9	81060,9	81060,9
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	N	19000462,0	19000462,0	19000462,0
Діяльність туристичних агентств, туристичних операторів, надання інших послуг із бронювання та пов'язана з цим діяльність	79	2247265,7	2247265,7	2247265,7
Діяльність туристичних агентств і туристичних операторів	79.1	к/с	к/с	к/с
Надання інших послуг із бронювання та пов'язана з цим діяльність	79.9	к/с	к/с	к/с
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	R	1325633,0	1325633,0	1325633,0
Діяльність у сфері творчості, мистецтва та розваг	90	к/с	к/с	к/с
Функціонування бібліотек, архівів, музеїв та інших закладів культури	91	162847,2	162847,2	162847,2

Організування азартних ігор	92	к/с	к/с	к/с
Діяльність у сфері спорту, організування відпочинку та розваг	93	879298,4	879298,4	879298,4
Діяльність у сфері спорту	93.1	558171,9	558171,9	558171,9
Організування відпочинку та розваг	93.2	321126,5	321126,5	321126,5

Сформовано автором на основі статистичних даних Держстат України [7]

Додаток Б
Таблиця Б.1

Кількість діючих суб'єктів підприємництва у сфері рекреації у розрізі областей Карпатського економічного району у 2016-2020 роках, од.

	Код за КВЕД- 2010	Регіон	Роки				
			2016	2017	2018	2019	2020
			усього, одиниць	усього, одиниць	усього, одиниць	усього, одиниць	усього, одиниць
Усього		Україна	1865530	1805059	1839593	1941625	1973577
		Закарпатська область	56328	51972	51244	50608	49923
		Івано - Франківська область	50647	49806	52595	55031	55477
		Львівська область	114674	110948	115553	124363	128597
		Чернівецька область	44884	43553	43571	44782	43077
Тимчасове розміщення й організація харчування	I	Україна	57696	57578	61761	69689	71748
		Закарпатська область	4129	3749	3594	3614	3597
		Івано - Франківська область	2809	2717	2894	3064	3106
		Львівська область	4903	4920	5311	6169	6219
		Чернівецька область	1633	1568	1630	1704	1739
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	N	Україна	45988	46553	49206	53787	53735
		Україна	9936	10093	10520	11576	11116
		Закарпатська область	221	198	199	223	231
		Івано - Франківська область	292	299	321	348	297
		Львівська область	703	717	773	881	823
		Чернівецька область	201	188	201	210	181
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	R	Україна	13873	13045	13797	15168	15774
		Закарпатська область	345	312	305	320	345
		Івано - Франківська область	273	250	286	311	332
		Львівська область	748	711	800	873	874
		Чернівецька область	222	188	199	196	193

Сформовано автором на основі статистичних даних Держстат України [42]

Таблиця Б.2

Кількість зайнятих працівників суб'єктів підприємництва у сфері рекреації у розрізі областей Карпатського економічного району
у 2016-2020 роках, осіб

	Код за КВЕД– 2010	Регіон	Роки				
			2016	2017	2018	2019	2020
			усього, осіб	усього, осіб	усього, осіб	усього, осіб	усього, осіб
Усього		Україна	8108325	8141038	8532430	9017813	8931861
		Закарпатська область	155191	151773	157298	165768	161727
		Івано - Франківська область	164667	167032	184599	196851	198540
		Львівська область	432167	449964	504735	545776	531242
		Чернівецька область	106567	107163	115916	121729	120018
Тимчасове розміщення й організація харчування	I	Україна	207863	224220	269741	281789	247965
		Закарпатська область	9368	8906	9826	9615	8716
		Івано - Франківська область	7473	8049	10705	10342	9139
		Львівська область	19845	22387	27662	28994	24251
		Чернівецька область	4156	4431	5704	5628	4587
Діяльність туристичних агентств, туристичних операторів, надання інших послуг із бронювання та пов'язана з цим діяльність	N	Україна	20793	21612	20575	25004	19765
		Закарпатська область	302	286	353	391	312
		Івано - Франківська область	752	к/с	к/с	к/с	к/с
		Львівська область	1550	1656	1741	2118	1608
		Чернівецька область	317	407	395	455	270
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	R	Україна	46129	45149	49414	50855	47768
		Закарпатська область	704	633	686	778	698
		Івано - Франківська область	528	498	594	722	759
		Львівська область	2575	2586	2894	3013	2584
		Чернівецька область	571	к/с	к/с	к/с	к/с

Сформовано автором на основі статистичних даних Держстат України [43]

Таблиця Б.3

Витрати на персонал суб'єктів підприємництва у сфері рекреації у розрізі областей Карпатського економічного району у 2016-2020 роках,
тис. грн.

	Код за КВЕД– 2010	Регіон	Роки				
			2016	2017	2018	2019	2020
			усього, тис. грн.	усього, тис. грн.	усього, тис. грн.	усього, тис. грн.	усього, тис. грн.
Усього		Україна	434790143,3	569937365,8	727110089,5	901245254,5	990589156,4
		Закарпатська область	5048080,9	7149359,5	9265408,3	11329909,4	11900289,9
		Івано - Франківська область	5019101,1	7194156,8	9219694,3	11783232,6	13847177,4
		Львівська область	17899316,3	25085383,7	33915975,3	42925969,4	45542978,2
		Чернівецька область	2316024,4	3209261,8	4201151,6	5542167,8	6219801,8
Тимчасове розміщення й організація харчування	I	Закарпатська область	34954,3	58974,1	76954,8	100574,3	70832,2
		Івано - Франківська область	24612,1	72943,4	84193,6	89900,8	63244,9
		Львівська область	249169,1	414652,7	505010,9	632360,6	361635,7
		Чернівецька область	23699,0	34451,1	38290,9	40920,7	17264,8
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	R	Закарпатська область	8502,9	10996,6	11679,7	21040,6	14318,1
		Івано - Франківська область	4859,9	5807,2	8782,5	18891,5	24773,5
		Львівська область	78203,0	113439,4	135544,8	168933,0	151734,0
		Чернівецька область	13138,0	11868,2	21870,6	27135,6	28373,2

Сформовано автором на основі статистичних даних Держстат України [44], Головного управління статистики у Закарпатській області [45-49], Головного управління статистики в Івано-Франківській області [51], Головного управління статистики у Львівській області [52], Головного управління статистики у Чернівецькій області [53]

Таблиця Б.4

Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) суб'єктів підприємництва у сфері рекреації у розрізі областей Карпатського економічного району у 2016-2020 роках, тис. грн

	Код за КВЕД–2010	Регіон	Роки				
			2016	2017	2018	2019	2020
			усього, тис. грн.	усього, тис. грн.	усього, тис. грн.	усього, тис. грн.	усього, тис. грн.
Усього		Україна	6726739856	8312271958	9966804630	10524112840	11062297146
		Закарпатська область	55148968,9	67258482,6	80839211,7	84904134,2	88201947,5
		Івано - Франківська область	80542132,2	95606427,2	117314960,8	143145850,4	152251320,0
		Львівська область	235956496,2	301741211,8	401549349,1	466673256,8	508868564,3
		Чернівецька область	31143666,9	39754103,6	46193948,3	51641110,0	58183222,0
Тимчасове розміщування й організація харчування	I	Україна	37613398,9	48965162,1	63591476,0	77863123,9	66445112,7
		Закарпатська область	1023800,2	1231731,6	1502154,0	1663957,8	1452687,7
		Івано - Франківська область	848633,4	1263803,7	1582780,4	2006023,0	1919974,6
		Львівська область	3124077,3	3951868,9	5175064,0	6269052,0	4585387,0
		Чернівецька область	434870,1	542949,8	676769,7	788153,9	666401,5
Діяльність туристичних агентств, туристичних операторів, надання інших послуг із бронювання та пов'язана з цим діяльність	N	Україна	7006810,8	8434461,5	11873896,8	15925038,1	8316009,9
		Закарпатська область	37430,5	48031,6	86595,6	91860,7	64312,2
		Івано - Франківська область	361922,3	к/с	к/с	к/с	к/с
		Львівська область	535916,0	686311,2	931846,7	1117295,9	501365,1
		Чернівецька область	34279,7	78207,6	77040,0	97634,1	54751,8
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	R	Україна	7691517,3	10552500,6	13119109,7	14948462,8	12203525,9
		Закарпатська область	81352,7	107977,2	180730,0	202324,1	179564,4
		Івано - Франківська область	54042,5	95182,9	112666,6	135863,2	130983,4
		Львівська область	307749,3	461489,7	525409,2	829592,9	496274,1
		Чернівецька область	59295,4	к/с	к/с	к/с	к/с

Сформовано автором на основі статистичних даних Держстат України [54]

Таблиця Б.5

Чистий прибуток суб'єктів підприємництва у сфері рекреації у розрізі областей Карпатського економічного району
у 2016-2020 роках, тис. грн

	Код за КВЕД– 2010	Регіон	Роки				
			2016	2017	2018	2019	2020
			усього, тис. грн.	усього, тис. грн.	усього, тис. грн.	усього, тис. грн.	усього, тис. грн.
Усього		Україна	29705	168752,8	288305,5	523779	68054,9
		Закарпатська область	1181,4	-586,9	338,4	1422,6	-917,8
		Івано - Франківська область	-3256,2	-829,3	556,2	1220,7	-2981,9
		Львівська область	335,3	2926,9	6296,4	7278,1	-455,2
		Чернівецька область	334,5	-380,1	6341,7	7611,2	1218,5
Тимчасове розміщення й організація харчування	I	Україна	-1983,1	1773,5	2350,9	4245,6	-4410,4
		Закарпатська область	-2956	-9733,1	-45068,5	-19182,4	11561,8
		Івано - Франківська область	-41186,1	-64309,9	-37069,4	456114,2	-420877,4
		Львівська область	-84244	239111,2	42190,6	211435,6	-361263,1
		Чернівецька область	-11831,2	-6618,9	-4576,2	-13918,0	-23775,9
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	R	Україна	-1599,5	-2300,4	-597,1	-3,7	-1615,3
		Закарпатська область	6049,9	2331,5	-3557,4	-8395,4	-7374,1
		Івано - Франківська область	1228,9	-262,8	320,7	-541,2	-6591,8
		Львівська область	-6936,2	-35968,4	-67213,6	81827,4	-52733,0
		Чернівецька область	538,7	932,5	4752,4	494	-2400,6

Сформовано автором на основі статистичних даних Держстат України [55, 56]

Додаток В
Таблиця В.1

Динаміка обсягу реалізації послуг у сфері рекреації України та областей Карпатського економічного району,
млн грн

Розділ КВЕД	Регіон	2016	2017	2018	2019	2020
Тимчасове розміщення й організація харчування	Україна	37613,40	48965,16	63591,48	77863,12	66445,11
	Карпатський економічний район	5431,38	6990,35	8936,77	10727,19	8624,45
Діяльність туристичних агентств, туристичних операторів, надання інших послуг із бронювання та пов'язана з цим діяльність	Україна	7006,81	8434,46	11873,90	15925,04	8316,01
	Карпатський економічний район	969,55	812,55	1095,48	1306,79	620,43
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	Україна	7691,52	10552,50	13119,11	14948,46	12203,53
	Карпатський економічний район	502,44	664,65	818,81	1167,78	806,82

Сформовано автором на основі статистичних даних Держстат України [54]

Таблиця В.2

Динаміка обсягу реалізації послуг у сфері рекреації України та областей Карпатського економічного району,
млн грн

Розділ КВЕД	Регіон	2016	2017	2018	2019	2020
Валовий регіональний продукт	Україна,	2385367	2981227	3560302	3977198	3818110
	Карпатський економічний район	5431,38	6990,35	8936,77	10727,19	8624,45

Сформовано та розраховано автором на основі статистичних даних Держстат України [57]

Таблиця В.3

Додана вартість за витратами виробництва суб'єктів підприємництва України та областей Карпатського економічного району у 2014-2020 роках, тис. грн.

Розділ КВЕД	Регіон	2016	2017	2018	2019	2020
Додана вартість, разом	Україна	1805589105,5	2257297488,3	2510656579,2	2973636234,2	3140864365,7
	Карпатський економічний район	95914877,0	129839790,0	146962181,0	195388511,1	240558058,5
Додана вартість, сфера рекреації	Україна	20245295,9	26685308,0	35505877,5	41695747,0	31890680,7
	Карпатський економічний район	1773044,6	2898903,9	3478622,9	4112069,9	3183675,5

Сформовано та розраховано автором на основі статистичних даних Держстат України [58]

ЗАКАРПАТСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
ЗАКАРПАТСЬКА ОБЛАСНА ВІЙСЬКОВА АДМІНІСТРАЦІЯ
ДЕПАРТАМЕНТ ЕКОНОМІЧНОГО ТА РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ,
ТОРГІВЛІ, ЗАЛУЧЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙ, ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОНАННЯ
ДЕРЖАВНИХ ПРОГРАМ ТА КОНТРОЛЮ ЗА ЇХ ВИКОНАННЯМ

пл. Народна, 4, м. Ужгород, 88008, тел.: (0312) 61-53-05; 61-29-18
 e-mail: economy@carpathia.gov.ua, код ЄДРПОУ 44290707

08.08.2022 № 01-09/234-1

На № _____ від _____

ДОВІДКА

Про впровадження дисертаційного дослідження
Льтьо Тетяни Іванівни на тему:
«Розвиток і підтримка підприємництва у сфері рекреації та готельно-
ресторанному бізнесі»

Департамент економічного та регіонального розвитку, торгівлі, залучення інвестицій, забезпечення виконання державних програм та контролю за їх виконанням Закарпатської обласної державної адміністрації засвідчує, що окремі методичні положення дисертаційної роботи Льтьо Тетяни Іванівни на тему: «Розвиток і підтримка підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанному бізнесі» рекомендовані до впровадження в роботі департаменту.

Дисертантом запропоновано шляхи підвищення рівня ефективності розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу областей Карпатського економічного району: розроблено концептуальну модель збалансованого розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу Карпатського економічного району; запропоновано алгоритм побудови організаційно-економічного механізму забезпечення збалансованого розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу, які сприятимуть створенню умов для забезпечення збалансованого розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу адаптованого під сучасне мінливе середовище.

Заходи запропоновані автором в дисертаційному дослідженні є обґрунтованими та своєчасними, і надалі будуть використовуватися в роботі департаменту економічного та регіонального розвитку, торгівлі, залучення інвестицій, забезпечення виконання державних програм та контролю за їх виконанням Закарпатської обласної державної адміністрації.

Директор департаменту

Іван ЗАВИДНЯК

Ан
Чт

МУКАЧІВСЬКА РАЙОННА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ

МУКАЧІВСЬКА РАЙОННА ВІЙСЬКОВА АДМІНІСТРАЦІЯ

вул. Стефана Августина, 21, м. Мукачево, 89600, тел.: 5-50-58, 2-14-83 факс
 веб-сайт: www.mukrayon.gov.ua, e-mail: mukrda@carpathia.gov.ua, код ЄДРПОУ 04053789

15.07.2022 № 02-14/485

На № _____ від _____

До спеціалізованої вченої ради
 Мукачівського державного
 університету

Довідка

про використання результатів дисертаційного дослідження
 Ільтьо Тетяни Іванівни на тему:
 «Розвиток та підтримка підприємництва у сфері рекреації та
 готельно-ресторанного бізнесу»

Видана здобувачці третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти Доктор філософії спеціальності 076 Підприємництво, торгівля та біржова діяльність Мукачівського державного університету в тому, що виконані нею розробки в дисертації на тему: «Розвиток та підтримка підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу» рекомендовані до впровадження в подальшій стратегії розвитку та підтримки підприємництва в територіальних громадах Мукачівського району.

Зокрема, запропоновано процес створення економічної та соціальної вартості шляхом об'єднання сукупності туристично-рекреаційних ресурсів, елементів інфраструктури та відносин, що дозволять забезпечити підтримку і відновлення здоров'я, духовного, фізичного і культурного розвитку рекреанта, задоволення його історико-культурних, інтелектуальних та інших потреб.

Заходи, запропоновані в дисертаційній роботі, мають практичний зміст та важливий фундамент для підтримки підприємництва Мукачівщини.

Голова районної державної
 адміністрації – начальник
 районної військової адміністрації

Едгар ТОКАР

KdPATIA

Вих. № 50

від « 25 » січня 2022 року

Довідка

про використання результатів дисертаційного дослідження
Ільтьо Тетяни Іванівни на тему:
**«Розвиток і підтримка підприємництва у сфері рекреації та
 готельно-ресторанного бізнесу»**

Основні положення та рекомендації щодо розвитку та підтримки підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу отримані в процесі дисертаційного дослідження Ільтьо Тетяни Іванівни є доцільними та актуальним в сучасних умовах.

Окремі розробки автора прийняті для подальшого оцінювання діяльності підприємства та формування рекомендацій щодо покращення показників його роботи.

Затверджую що розроблені програмні заходи сприятимуть подальшому вдосконаленню діяльності підприємства.

Довідка видана для представлення у спеціалізовану вчену раду Мукачівського державного університету.

Директор

Щербина М.О.

ТОВ «Безнес-Коршівка»

Фізична адреса:
 вул. Центральна, 87 с.Швен,
 Хустський р-н, Закарпатська
 обл., 90457

Юридична адреса:
 вул. Старолиманська, 83
 м. Ужгород, Закарпатська обл.,
 88014

код ЄДРПОУ 34605222
 ПІН №346052207158

п/р UA69312248000026093033001086
 в АТ «Колієстбанк».

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МУКАЧІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

вул. Ужгородська, 26, м. Мукачево, 89600, телефон/факс (03131) 2-11-09
E-mail: www.msu.edu.ua, info@msu.edu.ua, код ЄДРПОУ 36246368

05.10.2021 р. № 2005

ДОВІДКА

Про впровадження дисертаційного дослідження

Ільтьо Тетяни Іванівни на тему:

«Розвиток і підтримка підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанному бізнесі»

на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 076- Підприємництво, торгівля та біржова діяльність

Результати дисертаційного дослідження Ільтьо Тетяни Іванівни на тему «Розвиток і підтримка підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу» впроваджувалися в навчальний процес Мукачівського державного університету протягом 2019-2022 рр.

Ільтьо Т.І. проведено комплексне дослідження присвячене розробленню науково-методичних та науково-практичних рекомендацій спрямованих на підвищення ефективності розвитку підприємництва у сфері рекреації та готельно-ресторанного бізнесу.

Окремі теоретичні положення та методичні рекомендації Ільтьо Т.І., які було обгрунтовано в дисертації, використовуються в освітньому процесі Мукачівського державного університету при викладанні дисциплін «Конкурентноспроможність підприємств сфери гостинності», «Організація готельного господарства», «Організація ресторанного господарства».

Теоретико-методичні положення, які стосуються системного дослідження сфери готельно-ресторанного бізнесу використовуються при формуванні навчально-методичних комплексів, а окремі результати при проведенні лекційних та семінарських занять. Дисертаційні матеріали представлені для апробації, обговорено на засіданні кафедри готельно-ресторанної та музейної справи Мукачівського державного університету (протокол №5 від 4 жовтня 2021 р.).

Перший проректор Мукачівського державного університету, д-р екон. наук, проф.

[Handwritten signature]
Володимир ГОБЛИК

МУКАЧІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

89600, м. Мукачево, вул. Ужгородська, 26

тел./факс +380-3131-21109

Веб-сайт університету: www.msu.edu.ua

E-mail: info@msu.edu.ua, pr@mail.msu.edu.ua

Веб-сайт Інституційного репозитарію Наукової бібліотеки МДУ: <http://dspace.msu.edu.ua:8080>

Веб-сайт Наукової бібліотеки МДУ: <http://msu.edu.ua/library/>